

การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย
AN ANALYTICAL STUDY OF THE FAITH'S DEVELOPMENT
OF THE BUDDHISTS IN THAI SOCIETY

นายลิขิต บุญละคร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

นายลิขิต บุญละคร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study of the Faith's Development
of the Buddhists in Thai Society**

Mr.Likit Boonlakon

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“การศึกษาวិเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(มศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเดียน)

กรรมการ

(ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโคม)

กรรมการ

(รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(ดร.อรชกร ไกรจักร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร
ดร.อรชกร ไกรจักร

ประธานกรรมการ
กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายลิขิต บุญละคร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

ผู้วิจัย : นายลิขิต บุญละคร

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: รศ. ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร, ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

: ดร.อรชร ไกรจักร์, บธ.บ. (การตลาด), พธ.ม. (การตลาด),
ป.บัณฑิต (พระไตรปิฎกศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา),

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๙ มกราคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย” นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย และ ๓) เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย โดยงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสารเป็นสำคัญ แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ในเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อในพุทธศาสนาเน้นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และพิจารณาด้วยปัญญา หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ส่วนศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาแต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่างอิสระ มีเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน โดยพระพุทธศาสนานั้นได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ ๒ ประการ คือ ความเชื่อในพระรัตนตรัย และความเชื่อกฎแห่งกรรม โดยมีความเชื่อว่า การที่บุคคลผู้มีศรัทธาประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต สามารถยกจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสได้ในที่สุด ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรมด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตนให้มีสุขได้

พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ด้วยอาศัยความศรัทธาของพุทธบริษัทชาวไทย โดยเห็นปรากฏจากงานศิลปกรรมของช่างฝีมือต่างๆ ที่สร้างขึ้นด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑) ด้านสถาปัตยกรรม คืองานที่สรรสร้างเป็นถาวรวัตถุอันสวยงาม เช่น พระปราสาทเป็นสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ๒) ด้านประติมากรรม เป็นการสร้างด้วยความศรัทธาที่มีต่อ

พระพุทธศาสนา โดยประติมากรรมที่โดดเด่นที่สุดก็คือพระพุทธรูป ๓) ด้านจิตรกรรม งานจิตรกรรม เป็นภาพเขียนในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏอยู่ตามโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ แม้แต่ในคูหา องค์ปรางค์ รวมทั้งอาคารต่างๆ นอกจากนี้จะมีไว้เพื่อประดับตกแต่งในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงาม แล้ว ยังเป็นการสื่อธรรมและเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาผ่านงานวิจิตรศิลป์ และ ๔) วรรณกรรม ทางพระพุทธศาสนาโดยมากจะมุ่งสอนใจของบุคคลให้รู้ดีรู้ชั่ว กล่อมเกล่าจิตใจให้ประณีตงดงามขึ้น เว้นจากสิ่งชั่วให้ประพฤตินสิ่งที่ดีงาม จึงได้เรียกกันว่าวรรณกรรมคำเทศน์ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น

Thesis Title : An Analytical Study of the Faith’s Development of the
Buddhists in Thai Society

Researcher : Mr.Likit Boonlakon

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assoc. Prof. Dr. Smithiphon Netnimit, Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

: Dr. Orachorn Krichackra, B.A. (Marketing),
M.A. (Marketing), Grad.Dip. (Tipitaka Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : January 19, 2019

Abstract

The thesis entitled “An Analytical Study of the Faith’s Development of the Buddhists in Thai Society” has three objectives: 1) to study the meaning, importance, and kinds of faith in Buddhism 2) to study the faith’s Development of the Buddhists in Thai society, and 3) to analytically study the faith’s Development of the Buddhists in Thai society. This study is of documentary research done through analysis and synthesis in a descriptive method.

The results of study were as follows:

Buddhism has placed emphasis on faith with reason and wisdom. It is the faith that comprises of wisdom, whereas faith originating from illusion is the faith with no reason that cannot be proved and will not lead ones to the cessation of suffering; it is included in the faith with no wisdom. When human beings have faith, they do not stop only in faith but there have to be the process of intellectual development that be able to develop oneself to the ultimate goal of life, that is to say, the emancipation of all sufferings with its ultimate goal at *nibb na*.

Thai people believe in Buddhism since the *Dv ravat* period appearing in the evidences relating to both the arts and literary doctrine. There are two important influences of faith in Buddhism affecting upon Thai people, the belief in the Triple Gems and the Law of Karma. It is believed that one who believes and declares oneself to refuge the Triple Gems for lifelong, he/she can purify his/her mind and thereby liberating him/her from the defilements. As regards the belief in the law of karma, it has the effect upon life quality that is the development of oneself following the way of law of karma with the mindfulness supporting for taking care of oneself happily.

Buddhism has flourished from the past to the present depending upon the faith of Thai Buddhist people that appeared in the various arts of craftsmen—produced by faith in Buddhism aiming at paying respect to the Buddha and handing down Buddhism. They are: 1) architecture; it was beautifully built as the permanent structure, for example, stupas, or pagodas for containing the Buddha's relics, 2) sculpture; it was created by faith in Buddhism, the Buddha's statue is the outstanding sculpture of Buddhism, 3) painting; it refers to paintings concerning Buddhism that appeared in the *Uposatha's* Hall, the Buddha' statue's Hall (*Vih ra*), and the pavilion (*S l*), even in the arched space of the stupa, and in addition to various structures. Apart from being decorated in the *Uposatha's* Hall, and in the Buddha' statue's Hall for the beautiful purpose, these arts exist as the Dhamma-communication, and storytelling of Buddhism through painting-art as well, and 4) literature; it mainly has intention for teaching mind of one to know good and bad thing, and for refining mind of one to be delicate in order to avoid unwholesome state, follow only on the wholesome one. Thus, it is called the '**Sermon-Literature**' such as Trai Bhum Phra Ruang, Mahachat Kam Luang and Phra Malai Kam Luang, and so on.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระคุณพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ขอขอบคุณ ผศ. ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำ และชี้ประเด็นต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณอาจารย์ รศ. ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร และ ดร.อรชร ไกรจักร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ ตรวจสอบ ชี้ข้อบกพร่องต่างๆ ตั้งแต่ต้นจนเสร็จ สมบูรณ์ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง ขอขอบคุณคณาจารย์เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาทำให้ตลอดระยะเวลาแห่งการศึกษา การขอคำปรึกษา และการติดต่อประสานงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความราบรื่นและเปี่ยมล้นด้วยกัลยาณธรรมทุกเวลา และขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอื้อเอื้อในการเข้าใช้ห้องสมุดด้วยมิตรไมตรีที่อบอุ่นยิ่ง

กราบขอบพระคุณ พระโสภณวชิราภรณ์ (ไสว โชติโก) รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร ที่สนับสนุนให้โอกาสในการศึกษา กราบขอบพระคุณบิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยอย่างสูงสิ้นต่อการศึกษเล่าเรียนตั้งแต่ต้นกระทั่งถึงวันนี้

ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความดีงามทั้งปวง ได้ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่หม่มาก และแก่ชาวโลกตลอดกาลนาน เทอญ

นายลิขิต บุญละคร

๑๙ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ ปัญหาวิจัย	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๒
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑ ความหมายของศรัทธา	๑๓
๒.๒ ความสำคัญของศรัทธา	๑๙
๒.๓ ประเภทของศรัทธา	๒๘
๒.๔ สรุป	๔๒
บทที่ ๓ พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย	๔๔
๓.๑ มูลเหตุให้เกิดความศรัทธา	๔๔
๓.๒ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย	๔๙
๓.๓ พัฒนาการของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย	๖๒
๓.๔ อิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้านวัฒนธรรมประเพณี	๙๓
๓.๕ อิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้านพุทธศิลป์	๙๘
๓.๖ สรุป	๑๐๙

บทที่ ๔	วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย	๑๑๒
	๔.๑ วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านจารีตประเพณี	๑๑๒
	๔.๒ วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านศิลปกรรม	๑๑๖
	๔.๓ สรุป	๑๒๙
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๓๑
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๑
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๕
บรรณานุกรม		๑๓๖
ประวัติผู้วิจัย		๑๔๕

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๒
ตารางที่ ๒ กัลยาณมิตรธรรม ๘	๒๒
ตารางที่ ๓ กระบวนการเกิดโดยไม่ได้เริ่มที่ศรัทธา	๔๕
ตารางที่ ๔ กระบวนการเกิดโดยเริ่มที่ศรัทธา	๔๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ผู้ศึกษาใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิง สำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกำหนดแหล่งที่มาด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ที่นำมาอ้างอิงแล้วตามด้วยตัวเลขที่บอก เล่ม/ข้อ/หน้า ของคัมภีร์ดังกล่าวนั้น เช่น วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๔ หมายถึง พระวินัยปิฎก จุฬวรรค ภาษาไทย เล่มที่ ๗ ข้อที่ ๔๐๖ หน้าที่ ๓๒๔ หรือ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๘๔ หน้าที่ ๖๒ เป็นต้น

คัมภีร์อรรถกถาที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้ศึกษาใช้คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/หน้า เช่น ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๓/๑๔๒ หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปงจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอฏฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๒ ข้อ ๑๘๓ หน้า ๑๔๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ผู้ศึกษาใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังนี้ ขุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๐๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ปรหมัตถปิณี อิติวุตตกอรรถกถา เล่ม ๔๕ ภาค ๑ ตอน ๔ หน้า ๔๐๙ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม. (ไทย)	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ตึก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตคนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคัลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฌิมนิกาย	ปปญจสุทนี มชฌิมปณณาสกอฎฐกถาपालิ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ. (บาลี)	=	องคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี จตุกกนิปาตอฎฐกถาपालิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------------	---	-------------------	-----------

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

อง.สตุตค.ฎีกา (บาลี)	=	องคุตตรนิกาย	สตุตคนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
----------------------	---	--------------	----------------	------------

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.ฎีกา (ไทย)	=	ปรมัตถมัณฑุสา	วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
---------------------	---	---------------	---------------------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการมีความโอบอ้อมอารีมีเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคม เป็นมิตรมีจิตเมตตาต่อศาสนิกของลัทธิศาสนาอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทย ไม่มีความขัดแย้งไม่มีการแตกแยกกันจนทำให้เกิดสงครามทางศาสนาเหมือนกับประเทศอื่น ๆ ที่มีให้เห็นตามสื่อต่างๆ ในสังคมโลกปัจจุบัน เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมแห่งเสรีภาพเป็นสังคมประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขสูงสุดในประเทศและให้การอุปถัมภ์ทุกศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน ให้สิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนของศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านานหลายยุคหลายสมัย คนไทยไม่เคยทอดทิ้งพระพุทธศาสนา ยังคงให้ความเคารพนับถือ รักษาไว้เป็นมรดกตกทอดสืบมาจนบัดนี้ หลักธรรมคำสั่งสอนได้แทรกซึมเข้าไปในชีวิตจิตใจจนกลายเป็นโครงสร้างของสังคมไทยไปโดยปริยาย จริยธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาได้ให้คุณค่าแก่คนในสังคมนานัปการ จนเกินกว่าที่จะพรรณนาได้^๑

สิ่งที่หล่อหลอมคนไทยให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ ล้วนได้รับมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา คำว่า ศรัทธา หมายถึง ความคิด ความเข้าใจของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเป็นสาเหตุให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาตามความเชื่อ^๒ ดังจะเห็นได้จาก เหตุการณ์ก่อนหลังวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๖๐ ซึ่งวันพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ จักรีนฤพดินทร สยามินทรราชิราช บรมนาถบพิตร ดังข้อความที่ปรากฏในสื่อต่างๆ อันแสดงถึงความศรัทธาตามความเชื่อของสังคม เช่น “รวมหัวใจถวายศรัทธา ‘ในหลวงรัชกาล ๙’ ศิษยานุศิษย์ ‘หลวงพ่อบุญ หลวงพื่อน้ำฝน’ วัดไผ่ล้อม นครปฐม ยอดอุปสมบทหมู่ เพิ่มถึง ๑๓๔ รูป”^๓ “กาแกน มาลิก (Gagan Malik) นักแสดงหนุ่มชาวอินเดีย ส่งจดหมายแสดงความอาลัย ในหลวง ร.๙ ด้วยความศรัทธาล้นเปี่ยม กล่าวว่าพระองค์คือกษัตริย์แห่งเหล่ากษัตริย์พร้อมเป็นเจ้าภาพจัดงานแสดงความอาลัยในอินเดีย ๒๖ ตุลาคม ๒๕๖๐”^๔ และ “ชาว

^๑พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๑.

^๒M.Rokeach and J. W. Crube. อังโณมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, มนุษย์กับสังคม ฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๗.

^๓มติชนออนไลน์, (๒๔ ต.ค.๒๕๖๐), “รวมหัวใจถวายศรัทธาในหลวงรัชกาล ๙”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.matichonweekly.com/publicize/article_59519, [๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^๔ไทยรัฐออนไลน์, (๒๔ ต.ค. ๒๕๖๐), “กาแกน มาลิก (Gagan Malik) ส่งจดหมายแสดงความอาลัย ในหลวง ร.๙ ด้วยความศรัทธาล้นเปี่ยม”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.thairath.co.th/content/1104520>, [๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐].

อำเภอแม่แจ่มกว่า ๓,๐๐๐ คน พร้อมใจเล่าความรักความศรัทธาที่มีต่อพระองค์ท่านผ่านนิทรรศการ ภาพในหลวง ร.๙ จำนวน ๑๙๙ รูป ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้”^๕

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ศรัทธาเป็น ธรรมะเบื้องต้นที่สำคัญยิ่ง เป็นแนวทางหรือเป็นอุปกรณ์ชักนำให้เดินหน้าต่อไป เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็น การเริ่มต้นที่ดี เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในทางศาสนา เป็นแนวทางในการละเว้น จากความชั่วทำแต่ความดี โดยเริ่มตั้งแต่ระดับโลกียะไปสู่ระดับโลกุตระอันเนื่องมาจากศรัทธาเป็นตัว เหตุ การประพฤติปฏิบัติตามเป็นตัวอย่าง หรือศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นผลนั่นเอง^๖ ความศรัทธา ถือว่าเป็นมรรคานำไปสู่การบรรลุความสุขความเจริญและพระนิพพานได้ โดยเฉพาะตถาคตโพธิสัทธา ฉะนั้น หลักธรรมหลายหมวดจึงปรากฏว่ามีศรัทธานำหน้า เช่น สัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ สัมปทา ๔ พละ ๕ เวสาร์ชชกรณธรรม ๕ อริยทรัพย์ ๗ เป็นต้น ซึ่งในพระพุทธศาสนาแบ่งศรัทธาออกเป็น ๔ ประการด้วยกัน คือ^๗ ๑) กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม ๒) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม ๓) กัมมัตสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า

ในปฐมสัทธาสูตร ได้ระบุถึงคุณประโยชน์ของศรัทธาว่าเป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใส แก่พุทธบริษัทผู้พบเห็น ดังข้อความที่ว่า

เธอพึงบำเพ็ญองค์นั้นให้บริบูรณ์ด้วยคิดว่า ‘ทางที่ดีเราควรเป็นผู้มีศรัทธา มีศีลเป็นพหูสูต เป็นธรรมกถึก เข้าไปสู่บริษัท แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก และทำให้แจ่มแจ้งโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึง อยู่ในปัจจุบัน’

เมื่อใด ภิกษุ ๑) มีศรัทธา ๒) มีศีล ๓) เป็นพหูสูต ๔) เป็นธรรมกถึก ๕) เข้าไปสู่บริษัท ๖) แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท ๗) ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขใน ปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ๘) ทำให้แจ่มแจ้งโตวิมุตติ ปัญญา วิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เมื่อนั้น เธอ จึงชื่อว่าเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้

^๕ บางกอกโพสต์ออนไลน์, (๒๔ ต.ค.๒๕๖๐), “ชาวอำเภอแม่แจ่มจัดนิทรรศการภาพในหลวง ร.๙ จำนวน ๑๙๙ รูป”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/777542>, [๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๕๖.

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒๙.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ประการนี้แล ชื่อว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้าน และเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง^๘

อันที่จริงแล้ว ศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญา จึงเรียกว่า “สัทธาญาณสัมปยุต”^๙ ศรัทธาที่ประกอบด้วยความรู้ การถือเอาสิ่งที่ตนเองรู้ ตนเห็น โดยปราศจากการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ถึงเหตุและผลเป็นความเชื่อที่ขาดปัญญาพิจารณาถึงเหตุผลความเชื่อเช่นนี้เรียกว่า “สัทธาญาณวิปยุต”^{๑๐} อนึ่ง ถ้าเชื่อตามเขาว่า เรียกว่า “อธิโมกข์ศรัทธา”^{๑๑} การเชื่อโดยปราศจากสติปัญญาก็ดี เชื่อตามคนอื่นว่าก็ดี ไม่จัดเป็นศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จะเห็นได้ว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเมื่อเริ่มต้นด้วยศรัทธา จะต้องมีปัญหาเป็นธรรมพ่วงท้ายหรือธรรมะที่ช่วยพยุงหลักศรัทธาไว้เสมอ เพื่อป้องกันความเชื่อแบบงมงายนั่นเอง เช่น ธรรมอันเป็นกำลังที่ทำให้มนุษย์เกิดความคิด อันเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่การนำไปสู่การบรรลุธรรม เราจะได้เห็นว่าบุคคลจะทำอะไรประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องมีศรัทธาก่อน เมื่อศรัทธาเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมมีกำลังกาย กำลังใจ กำลังความคิด ทำให้มนุษย์มีความเพียรพยายามกระทำกิจทั้งหลายทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยความบากบั่น มุ่งมั่น เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดกำลังอย่างมหาศาล ในทางพระพุทธศาสนาเรียกกำลังดังกล่าวว่า “พลธรรม” มี ๕ ประการ คือ ๑) ศรัทธา คือ การเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ๒) วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบธรรม ๓) สติ คือ ความระลึกได้ จำได้หมายรู้ ๔) สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น มั่นคง เด็ดเดี่ยว แน่วแน่ ๕) ปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งต่างๆ ตามสภาวะความเป็นจริง^{๑๒} หรือในการบำเพ็ญเพียรทางจิตคือการเจริญสติปัฏฐานเพื่อขจัดกิเลส ยังต้องอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องพยุงใจ ซึ่งอยู่ในหมวดปธานียังคะหรือองค์ของผู้บำเพ็ญเพียร ๕^{๑๓}

ศรัทธาอันเกิดจากความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาได้ส่งผลสะท้อนต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งทางด้านจารีตประเพณีและด้านศิลปกรรม มีปรากฏในงานศิลปกรรมต่างๆ ที่ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานนั้นมีความผูกพันอยู่กับคติความเชื่อ ดังปรากฏหลักฐานให้เห็นเช่น โบราณสถานทางพระพุทธศาสนา นั้นเกิดมาเพราะว่าพระมหากษัตริย์ได้ทำหน้าที่เป็นองค์ศาสนูปถัมภก เป็นผู้นำและทำการส่งเสริมศิลปินให้สร้างสรรค์งานศิลปะ หรือเกิดงานพุทธศิลป์ขึ้นด้วยแรงศรัทธาของผู้ที่สร้างสรรค์ผลงาน^{๑๔} งานด้านพุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านานไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และ

^๘ อด.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๓๘๐.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๖๑๕.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๕.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒๙.

^{๑๒} อด.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๖/๒๐.

^{๑๓} ดุรายละเอียดยุทธใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๗๙.

^{๑๔} พระมหาเกษม พุยง (หาสจิตโต), “พระพุทธศาสนาในเมืองกำแพงเพชรโบราณ”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัย สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ก.

วรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ สร้างขึ้นในปริณทลของวัดเนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสดา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่างๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปินหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา เป็นต้น^{๑๔} ศิลปกรรมสาขาต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียด มี ๔ ประเภทด้วยกัน ได้แก่ ๑) สถาปัตยกรรม ที่ปรากฏในรูปของวัดวาอาราม และปูชนียสถาน ๒) ประติมากรรม ที่ปรากฏในรูปของการปั้น การหล่อ การแกะสลักพระพุทธรูป ๓) จิตรกรรม ที่ปรากฏในรูปของการเขียนภาพ เช่น ภาพฝาผนัง พระอุโบสถ ฯลฯ และ ๔) วรรณกรรมที่ปรากฏในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

จากการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย มีข้อสังเกตได้ว่า แม้สังคมปัจจุบันมีวิธีการหลากหลายที่จะนำคนเข้าถึงคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้ แต่จะเห็นได้ว่า คนส่วนมากมักจะตัดสินใจเชื่อด้วยตาเนื้อเป็นสำคัญ นั่นจึงเป็นประเด็นให้ผู้ศึกษาต้องการศึกษาหลักศรัทธาตามความหมายในเชิงวิชาการ รวมถึงพัฒนาการแห่งศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในสังคมไทย เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยทั้งเชิงบวกและเชิงลบต่อไป

๑.๒ ปัญหาวิจัย

คัมภีร์และเอกสารทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ให้ความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาไว้อย่างไร และส่งผลกระทบต่อพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยมากน้อยเพียงไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย
- ๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขต ในการศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยไว้ดังนี้ คือ

^{๑๔} สมพร อนุโพธิ์, พระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า ๑ -

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้ศึกษามุ่งเน้นที่จะศึกษาโดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Documentary Research) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา รวมถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้ศึกษามุ่งเน้นที่จะการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย ในด้านจารีตประเพณี และด้านศิลปกรรม เช่น งานวรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัยและจำกัดความดังนี้

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อศาสนาหรือลัทธิต่างๆ ที่ตนนับถือ ยึดถือเอาเป็นที่พึ่ง และยอมตนประพฤติปฏิบัติตาม

ศรัทธาในพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นความเชื่อที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญา

สัทธาญาณวิปยุต หมายถึง ศรัทธาที่ปราศจากปัญญา เป็นความเชื่อที่ไม่มีปัญญากำกับเข้าในลักษณะงมงาย

สัทธาญาณสัมปยุต หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นความเชื่ออันประกอบด้วยปัญญา หมายถึง มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

สัทธาจริต หมายถึง พื้นฐานของนิสัยที่หนักไปทางศรัทธา คือเชื่อง่ายโดยไม่ทันได้พิจารณาอย่างถ่องแท้

จารีตประเพณี หมายถึง แบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาช้านาน ประเพณีสำคัญ ๆ ของไทยที่สืบทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น วันสำคัญทางศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา การทำบุญเนื่องในงานมงคลต่างๆ เช่น การบวชนาค การทำบุญงานมงคลสมรส การทำบุญเนื่องในงานอวมงคลต่างๆ เช่น การทำบุญเกี่ยวกับศพ และการทำบุญตามประเพณีต่างๆ เช่น การตักบาตร การถวายสังฆทาน การถวายสลากภัต การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน เป็นต้น

ศิลปกรรม หมายถึง งานสร้างสรรค์ที่มนุษย์ได้จัดสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้น ที่มีอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ งานจิตรกรรม ได้แก่ การเขียนภาพ ลวดลายไทย งานประติมากรรม ได้แก่ การปั้น การหล่อ และการสลักรูป งานวรรณกรรม ได้แก่ การประพันธ์ร้อยแก้ว ร้อยกรอง สถาปัตยกรรม การออกแบบ การก่อสร้าง และนาฏศิลป์ ดุริยางศิลป์ ได้แก่ การขับร้อง พิณรำ เป็นต้น

พัฒนาการแห่งศรัทธา หมายถึง การนำเอาหลักความเชื่อความเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนา มาพัฒนางานด้านพุทธศิลป์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ เปรียบเทียบจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นนามธรรม ให้ปรากฏเชิงรูปธรรม เช่น การสร้างยอดเกตุของพระพุทธรูปให้แหลมนอกจากสื่อถึงพุทธศิลป์แล้วยังสื่อถึงพระพุทธรูปปัญญา เป็นต้น

สังคมไทยพุทธ หมายถึง สังคมชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา ที่สรรสร้างวัฒนธรรมประเพณีในสัญลักษณ์เชิงพุทธศาสนาทั้งด้านวัฒนธรรมความเชื่อ พฤติกรรมการกระทำ และการสร้างสรรค์ศิลปะ

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติข้อหนึ่งของพระโสดาบัน คือ ศรัทธา เป็นความเชื่อมั่นในความจริง ความดีงาม และกฎธรรมดแห่งเหตุผล มั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหได้ตามทางแห่งเหตุผล และเชื่อในสังคมที่ดีงามของมนุษย์ ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาในพระรัตนตรัย เป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณคือความรู้ความเข้าใจ^{๑๖}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวถึงหลักศรัทธาคือการเชื่อเอาไว้ในหนังสือ โพรธิปักขิยธรรม ธรรมะสูงสุดแห่งความรู้แจ้ง ๓๗ ประการว่า ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ แต่ภาษามันกำกวม หรือมันกว้าง เชื่อผิดมันก็ศรัทธาผิด เชื่อถูกก็ศรัทธาถูก ฉะนั้น เราต้องมีศรัทธาชนิดที่ถูก จึงจะเรียกศรัทธาในที่นี้ ถ้าเชื่อผิด ก็มีชื่อเรียกอย่างอื่น ไม่เรียกว่าศรัทธา ซินเรียกว่าศรัทธาก็ไต่ลงไปว่า ศรัทธาผิด เป็นมิถิชาศรัทธาจึงจะได้ ถ้าพูดว่าศรัทธาเฉย ๆ ก็ต้องหมายความว่ามั่นถูก ที่นี้ ศรัทธาถูก ศรัทธาผิด นี้ก็ยกตั้งกันยุ่งไปหมด ในลัทธิอื่นในศาสนาอื่น เขามีศรัทธาของเขาอย่างนั้นซึ่งไม่ตรงกับในพุทธศาสนา เขาก็ต้องเรียกว่าศรัทธาของเขาถูก ในพุทธศาสนายังไม่ถูกก็ได้ ถ้าหากว่าจะมีลัทธิหรือศาสนาใดก็ตามลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ซึ่งเขาให้เชื่ออย่างหลับลัทธิตามันก็เป็นศรัทธาที่ถูกต้องในลัทธินั้น ไม่เป็นศรัทธาในพุทธศาสนา เพราะว่า ศรัทธาในพุทธศาสนา ระบุไปยังความเชื่อที่ถูกต้องเสมอ เพราะมีพุทธภาสิตโดยเฉพาะ คือกาลามสูตรระบุไว้ชัดในเรื่องนี้^{๑๗}

เดือน คำดี ได้กล่าวถึงความเชื่ออันเป็นรากฐานของสังคมว่า มนุษย์ทุกคน ย่อมกระทำตามความเชื่อของตน ผู้ใดกระทำตามหลักความเชื่อในศาสนาที่ตนนับถืออยู่ ความเชื่อนั้นก็กลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนไป และเมื่อมนุษย์ได้สั่งสมความเชื่อและการกระทำ หรือปฏิบัติไปตามความเชื่อที่เป็นวิถีอย่างเดียวกัน ความเชื่อก็กลายเป็นวิถีชีวิตในสังคม และความเชื่อในแง่นี้เป็นบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ซึ่งแยกได้ คือ ๑) ความเชื่อ คือพลังชีวิต เพราะมนุษย์กระทำการต่างๆ ไปตามความเชื่อในลักษณะเป็นความมั่นใจและเป็นความไว้วางใจ ๒) ความเชื่อ เป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมรูปแบบ

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๙๖.

^{๑๗} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **โพรธิปักขิยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒-๘๓.

ต่างๆ เพราะความเชื่อและหลักธรรมคำสอนในทางศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมของกลุ่มคนในสังคม ๓) ความเชื่อเป็นแกนกลางแห่งความสามัคคีของคนในสังคมหนึ่ง ๆ เพราะความเชื่อกลายเป็นวิถีแห่งชีวิตในฐานะศาสนา และวัฒนธรรมที่หุ้มห่อสังคมหนึ่ง ๆ ไว้ให้มีการปฏิบัติที่มีรูปแบบเดียวกัน แสดงออกมาเป็นเอกภาพ^{๑๘}

สุวัฒน์ จันทรวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า ความเชื่อของมนุษย์มีการจัดไว้อย่างเป็นระบบ ปรัชญาสอนให้มนุษย์เชื่อด้วยเหตุผล ศาสนาสอนให้มนุษย์เชื่อด้วยศรัทธา ส่วนวิทยาศาสตร์สอนให้มนุษย์เชื่อด้วยประสาทสัมผัส ในการดำเนินชีวิตมนุษย์มักใช้ศรัทธาเป็นเป้าหมาย ใช้ความเชื่อเป็นเครื่องตัดสินใจ การกระทำ มนุษย์ส่วนใหญ่มีความเชื่อเฉพาะในสิ่งที่ต้องการจะเชื่อโดยเฉพาะความเชื่อในทางศาสนา^{๑๙}

วศิน อินทสระ ได้กล่าวถึงหลักศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาที่ถูกต้องจะต้องเป็นศรัทธาในพระรัตนตรัย หรือในคุณของพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว หรือเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนและเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและว่าเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ให้ใช้สติพิจารณาด้วยเหตุและผลไม่ถึงมงคลตื่นข่าวพระองค์สอนว่าความสุขและความทุกข์ของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำ ไม่มีใครเป็นผู้บันดาลให้เกิดขึ้น^{๒๐}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาพุทธกร ปณณาสิริ (สัจจรัตนวงศ์) ได้ทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ความหมายของศรัทธาในพระพุทธศาสนา คือ ความเชื่อที่มีอิสระไม่ติดอยู่ในกรอบใด ๆ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อโดยมุ่งตรงต่อความเป็นจริงและต้องมีลักษณะที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลมีบ่อเกิดได้ ๔ ลักษณะ คือ ประมาณ ๔ การสดับจากภายนอกการคิดตรិตรองด้วยใจและการฝึกฝนปฏิบัติจนเกิดผล มีหน้าที่ทำลายความไม่เชื่อ และความสงสัยลังเลใจเป็นปัจจัยให้เกิดปิติ สุข ศีล สมาธิ และปัญญา มีความสำคัญ คือการรวมกลุ่ม การเกิดพลัง เกิดความกล้าหาญ เป็นที่พึ่งที่อาศัย ทำให้เกิดความเจริญ เป็นเครื่องเจริญอย่างอริยชน และในที่สุดยังเป็นเหตุปัจจัยทำให้พ้นทุกข์ได้แนวความคิดความเชื่อสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนทุกยุคทุกสมัยจนปัจจุบันว่า มีความคิดความเชื่อในการดำเนินชีวิตประจำวันจนกลายมาเป็นภูมิปัญญา และประเพณีวัฒนธรรมสืบต่อมาจนถึงคนรุ่นใหม่และต่อ ๆ ไปอย่างไร^{๒๑}

พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน” ผลการวิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีเรื่องของศรัทธาอยู่เป็นจำนวนมาก

^{๑๘} เตือน คำดี, ศาสนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

^{๑๙} สุวัฒน์ จันทรวงศ์, ปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ก.

^{๒๐} วศิน อินทสระ, ศรัทธากับปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔), หน้า ๙๒-๑๐๑.

^{๒๑} พระมหาพุทธกร ปณณาสิริ (สัจจรัตนวงศ์), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ก-ข.

เช่น ในอังคตตรนิกาย อัญญกนิบาตพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ ได้กล่าวถึงศรัทธาสัมปทา ในอังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ ได้กล่าวถึง สมสัทธาในอังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๒ ได้กล่าวถึงศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผลยึดมั่นการกระทำดี กล่าวโดยสรุปแล้ว ศรัทธาในพระพุทธศาสนามุ่งไปที่ความเชื่อที่ยึดหลักกรรมเป็นสำคัญ^{๒๒}

พระมหาภานุ ภาณุกุ (กลีนปราชญ์) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับเซนต์ออกัสติน” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ศรัทธา มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้ ในด้านนิยามความหมาย ความสำคัญ การแบ่งประเภท และเป้าหมายสูงสุด มีลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันไปตามหลักปรัชญาของตน ๆ ในด้านความเชื่อ เรื่องสิ่งสูงสุดมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ด้านศรัทธาญาณสัมปยุตกับศรัทธาเป็นเครื่องพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้ามีความแตกต่างกันอย่างมากกล่าวคือศรัทธาญาณสัมปยุต เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาหรือเหตุผล มีการพิสูจน์ทดสอบด้วยปัญญาของตนให้เห็นเหตุผลชัดเจน จนมั่นใจ หมดความลังเล สงสัย ก่อนจึงค่อยปักใจเชื่อ เป็นไปในลักษณะที่ว่าเข้าใจแล้วจึงเชื่อ ส่วนศรัทธาเป็นเครื่องพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้า ออกัสตินเชื่อว่าพระเจ้าเป็นสิ่งมีภาวะสูงสุดที่อยู่เหนือธรรมชาติและมนุษย์ไม่อาจเข้าใจพระเจ้าได้อย่างแท้จริงดังที่พระเจ้าเป็น ความรู้ความเข้าใจในการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นสิ่งสนองตอบจากเบื้องบน มาสู่จิตมนุษย์ที่มีศรัทธา ความเชื่อและศรัทธาเป็นสิ่งที่ช่วยเตรียมจิตมนุษย์ให้พร้อมจะแสวงหาเหตุผลมาสนับสนุนความเชื่อ ศรัทธาในการพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้าจึงเป็นสิ่งที่มาก่อนเหตุผลและความเข้าใจ เป็นไปในรูปแบบที่ว่าเชื่อเพื่อจะเข้าใจ^{๒๓}

พระสมุห์วันชัย เกสรธมฺโม (มีมาก) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า กลุ่มตัวอย่างมีความประทับใจมากที่สุด ปัจจัยที่ทำให้รู้สึกประทับใจในระดับมากที่สุดได้แก่ ความงดงามขององค์พระและซุ้มเรือนแก้ว กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ให้ความนิยมชมชอบต่อองค์พระพุทธชินราช เพราะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีบางส่วนนิยมชมชอบเพราะมีความสวยงาม ในด้านคุณค่าทางจิตใจ ส่วนใหญ่เชื่อว่า ทำให้จิตใจสงบเข้มแข็งและช่วยป้องกันภัยได้ ในด้านความศรัทธาที่มีต่อองค์พระพุทธชินราช ส่วนใหญ่มีความศรัทธาในระดับมากที่สุด ปัจจัยที่ทำให้เกิดความศรัทธามากที่สุด ได้แก่ ความงดงามขององค์พระ สื่อที่นำเสนอได้ดีที่สุดคือ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และในการศึกษาความสัมพันธ์กันระหว่างข้อมูลส่วนบุคคลกับความศรัทธาของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ปัจจัยบุคคลทุกปัจจัยมีความสัมพันธ์กับความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธชินราชที่ระดับในสำคัญทางสถิติ ๐.๐๕ ปัจจัยส่วนบุคคลดังกล่าว ได้แก่การที่มีองค์พระพุทธชินราชไว้ครอบครอง ทุกคน ทุกเพศ ทุกอายุ รายได้ ทุกที่พักอาศัย ทุกสถานภาพการสมรส ทุกการศึกษา ทุกประเภทอาชีพ ทุกสถานะทางสังคม และทุกลักษณะทางอารมณ์ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับความประทับใจที่มีต่อพระพุทธชินราชในเชิงพุทธศิลป์ จากกลุ่ม

^{๒๒} พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ก.

^{๒๓} พระมหาภานุ ภาณุกุ (กลีนปราชญ์), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ออกัสติน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ก.

ตัวอย่างพบว่า ความประทับใจในพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปของทุกคน มีความสัมพันธ์ต่อศรัทธาที่มีต่อองค์พระพุทธรูป ๓ ระดับสำคัญทางสถิติ ๐.๐๕ ปัจจัยในเชิงพุทธศิลป์ดังกล่าว ได้แก่ ความงดงามขององค์พระและซุ้มเรือนแก้ว การจัดวางองค์พระพุทธรูปสัมพันธ์กับพื้นที่วิหารและพื้นที่องค์ประกอบ ได้แก่ ระดับฐานพระพุทธรูป พุทธสาวก และเครื่องบูชา และประวัติการสร้างและการออกแบบ และสภาพโดยรวมทำให้มองแล้วมีความสุขกาย สุขใจและกลุ่มตัวอย่างทุกคนมีพระพุทธรูปประจำตัวหรือประจำบ้าน^{๒๔}

Phra Naw Leang Tejanya กล่าวถึงศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทกับศาสนาเซน” ระบุว่า ศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท หมายถึง การเชื่อมั่นในความดี เป็นการเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุน เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญากำกับ ชักนำไปให้อยู่มีลักษณะของความเชื่อตามความเป็นจริง โดยมองให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลของสิ่งต่างๆ ความเชื่อทางพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท เน้นไม่ให้เกิดสินหรือลงความเห็นในเรื่องใด จนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ด้วยการลงมือปฏิบัติจนเห็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์ตรง ความเชื่อหรือศรัทธาในพระไตรปิฎกมี ๔ ประการ คือ (๑) กัมมสังกตะ (๒) วิปากสังกตะ (๓) กัมมัสสกาตสังกตะ (๔) ตถาคตโพธิสังกตะ โดยสรุปแล้วมุ่งเน้นให้เชื่อกฎแห่งธรรมชาติ กฎแห่งการกระทำของปัจเจกบุคคล หรือกฎแห่งเหตุผล และการเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ในฐานะเป็นแบบอย่าง และเป็นกฎที่เราจะต้องเข้าใจและปฏิบัติตามเพื่อความพ้นทุกข์^{๒๕}

พระชัยพร จันทวิโส (จันทวงศ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔” ผลการวิจัยพบว่า ศรัทธา ตามรูปศัพท์ หมายถึง ความเชื่อในทางพระพุทธรูปศาสนาเป็นศรัทธาที่แตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป ในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ ๒ ประการ คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา กับศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศรัทธา หมายถึง อธิโมกข์ ที่เป็นทางผ่านของผู้ได้เริ่มเข้าสู่วิปัสสนาญาณ เมื่อเกิดปัญญาหยั่งรู้ในรูปนามที่มีความแปลกประหลาดอัศจรรย์ เช่น แสงสว่าง ญาณรู้ มีสติคมชัด มีปิติ มีความเพียรเป็นพิเศษ มีความตั้งมั่น ความสุข ความวางเฉย ความยินดี ในสภาวะธรรมต่างๆ ก็ปักใจเชื่ออย่างแรงกล้า เพราะไม่เคยพบเจอในสภาวะต่างๆ ดังกล่าว ความจริงศรัทธากับอธิโมกข์ความแตกต่างกันโดยองค์ธรรมคือ ตัวหนึ่งเป็นสังขารเจตสิก อีกตัวหนึ่งเป็นอธิโมกข์หมายความว่า ศรัทธา มีลักษณะผ่องใสดังกล่าว เป็นสภาวะที่เชื่อมั่นในคุณงามความดีทุกอย่าง เพราะเป็นศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของเจตสิกที่ตีงาม คือ มีความเชื่อในศีล สมาธิ และปัญญา ความสำคัญของศรัทธาคือการพัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ ได้แก่ เป็นพระอริยะบุคคลระดับพระโสดาบัน ตัวอย่างเช่น ศรัทธาอนุสารีบุคคล ผู้เล่นไปตามศรัทธา และศรัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เพราะเข้าใจอริยสัจได้

^{๒๔} พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูปของจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

^{๒๕} Phra Naw Leang Tejanya, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทกับศาสนาเซน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

ถูกต้อง จึงเห็นว่าศรัทธาทั้งหมดล้วน มีปัญญาคอยประคับประคองเอาไว้เพื่อไม่ให้หลุดออกไปนอกรอบของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะศรัทธาในพระรัตนตรัย^{๒๖}

พระครูปลัดชัยวัฒน์ ฐิริปญโญ (โกสสิทธิ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ในฐานะสื่อสัญลักษณ์ส่งเสริมการเปิดรับพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน” ผลการศึกษาพบว่า พระปรางค์วัดอรุณออกแบให้ เป็นภาพจำลองจักรวาลตามคติไทย โดยปรางค์ประธานคือ เขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางของจักรวาล และเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ส่วนปรางค์ทิศทั้ง ๔ องค์ หมายถึง ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ในจักรวาล สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานทางศาสนาพุทธ ที่ต้องการให้ผู้ได้มาพบเห็นได้เข้าถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นการสื่อให้เห็นถึงพลังที่ก่อให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินกิจการงานใด ๆ ก็ตาม ตรงกับหลักพุทธธรรมเรื่องพละ ๕ ประการ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยเป็นอย่างมาก การสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามขึ้นมา เป็นการประยุกต์หลักคำสอนทั้งทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้าด้วยกัน เพราะทั้ง ๒ ศาสนานี้เป็นที่ยอมรับนับถือของประชาชนในประเทศไทย เพื่อให้หลักพุทธธรรมสามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ และเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าถึงหลักพุทธธรรม^{๒๗}

พระมหาสุขสันต์ สุขขุฒโน (แก้วมณี) ได้ศึกษาถึงอิทธิพลของการมีศรัทธาแล้วส่งผลให้เกิดงานด้านศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาในงานวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา” พบว่า อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้มีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เกิดจากพระราชศรัทธาของพระองค์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยพระองค์ได้รังสรรค์ออกมาทางสถาปัตยกรรม เช่น ปรางค์ประธานวัดจุฬามณี และปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งมีเอกลักษณ์คือทำเป็นประตูหลอกที่เรือนธาตุ มีลวดบัวเชิงและลวดบัวรัดเกล้าที่ประดับเรือนธาตุ เป็นต้น ทางด้านปฏิมากรรม เช่น พระพุทธรูปยืน ปั้นด้วยปูน ซึ่งประดิษฐานในซุ้มจระนำของปรางค์วัดพระราม ที่มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกว้างมน อันเกิดจากรูปทรงลักษณะเหลี่ยมผสมรูปไข่ เป็นต้น ทางด้านจิตรกรรม เช่นภาพอดีตพระพุทธเจ้าที่ฝาผนังมุข ปรางค์ประธานวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ส่วนทางด้านวรรณคดี เช่น ทรงร่วมกับนักปราชญ์ได้ทรงนิพนธ์มหาชาติคำหลวงซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงพระเวสสันดรชาดก เป็นต้น^{๒๘}

^{๒๖} พระชัยพร จนทวิโส (จันทวงษ์), “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก.

^{๒๗} พระครูปลัดชัยวัฒน์ ฐิริปญโญ (ธัญญา โกสสิทธิ์), “การศึกษาพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ในฐานะสื่อสัญลักษณ์ส่งเสริมการเปิดรับพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

^{๒๘} พระมหาสุขสันต์ สุขขุฒโน (แก้วมณี), “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ก.

สโรชา คุณาธิปพงษ์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของศรัทธาในพระพุทธศาสนา” สรุปได้ว่า ศรัทธาของพระพุทธศาสนาทั้งสามนิกาย อันได้แก่ นิกายเถรวาท นิกายมหายาน นิกายเซน ได้ให้ความศรัทธาต่อสิ่งสูงสุดทางศาสนาเช่นเดียวกันคือ ความศรัทธาต่อการตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่การให้ความสำคัญต่อการตรัสรู้นั้นแตกต่างกัน กล่าวคือ ในนิกายเถรวาท ศรัทธาในเหตุผลที่ว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นมนุษย์ต้นแบบที่แสดงให้เห็นว่า หากมนุษย์ได้เพียรพยายามฝึกฝนตนเองก็จะเข้าถึงความดีสูงสุดด้วยศักยภาพของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งแหล่งอำนาจสูงสุดใด ๆ นอกจากนี้ยังศรัทธาในหลักธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ พระสงฆ์สาวกผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระพุทธองค์ และความเชื่อในเรื่องกรรม (ศรัทธา ๔) พระในนิกายเถรวาทจะดูเป็นนักพรตผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย สำหรับนิกายมหายานนั้น ศรัทธาในพุทธภาวะ คือ ความสามารถในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ และมีเป้าหมายที่จะก้าวสู่พุทธภูมิและด้วยโพธิสัตว์ภูมิทำให้เกิดพุทธภูมิ ชาวมหายานจึงให้ความสำคัญและเคารพพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศน์ โปรดสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ด้วยความกรุณาและเสียสละอันใหญ่หลวง และแนวคิดนี้เป็นแนวคิดสำคัญของนิกายมหายาน ชาวมหายานจึงดูเป็นพวกหัวก้าวหน้าทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก เมื่อพัฒนาการเป็นนิกายเซน ความศรัทธาของนิกายนี้คือความเชื่อมั่นอันแรงกล้าต่อศักยภาพของตนในการรู้แจ้งทุกกิจกรรมในการดำเนินชีวิตมุ่งสู่ความรู้แจ้ง อันมีคำกล่าวที่ว่า “ถ้าไม่มีการรู้แจ้ง เซนก็ไม่มี ความหมาย” พระในนิกายเซนจะมีรูปแบบการใช้ชีวิตที่เป็นอิสระ ไม่ใช่แบบจารีตเช่นพระเถรวาท^{๒๙}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับข้องกับศรัทธาหรือความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในเบื้องต้น มีข้อสังเกตได้ว่า เอกสารและงานวิจัยต่างๆ เหล่านั้น ล้วนเสนอในประเด็นที่เกี่ยวกับคัมภีร์เป็นสำคัญ ยังไม่ได้เสนอในประเด็นที่ผู้ศึกษาต้องการศึกษา นั้นจึงเป็นประเด็นให้ผู้ศึกษาต้องการศึกษาค้นคว้าเพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ตำราทางวิชาการ รวมถึงเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย โดยเอกสารที่สืบค้น ได้แก่ พระไตรปิฎก และอรรถกถา รวมถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

๑.๗.๒ ประมวลและรวบรวมข้อมูลทั้งจากส่วนการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยต่างๆ

๑.๗.๓ นำข้อมูลมา วิเคราะห์ ประยุกต์ใช้หลักธรรม เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่เหมาะสม

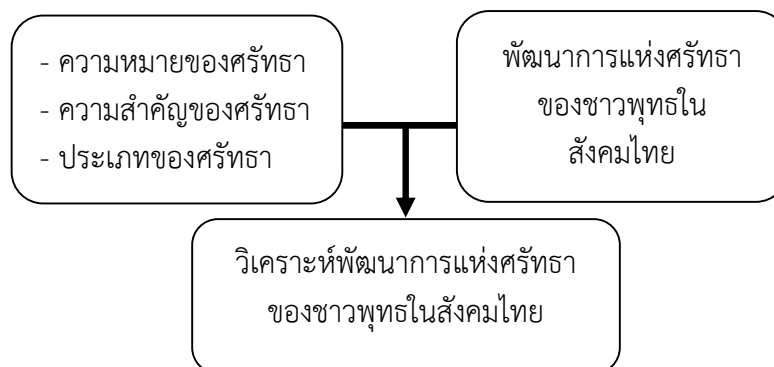
๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัย นำเสนอผลการวิจัย

^{๒๙} สโรชา คุณาธิปพงษ์, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก.

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย” นี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๙.๑ ทำให้ทราบความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา
  - ๑.๙.๒ ทำให้ทราบพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย
  - ๑.๙.๓ ทำให้ทราบผลกระทบอันเกิดแต่พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย
- ในด้านจารีตประเพณีและด้านศิลปกรรม เช่น วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม

บทที่ ๒

ความหมาย ความสำคัญ และประเภทแห่งศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ศรัทธาในความหมายทั่วไปตามบริบทของสังคมไทย มีลักษณะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ในทางศาสนาที่ชักนำให้คนหันเข้ามานับถือศาสนา หรือเป็นเครื่องมือในการระดมทุนของสาธุศิษย์ในกลุ่มชนบางกลุ่ม ที่ต้องการสร้างอาณาเขตของตนเองให้เป็นที่ยอมรับของสังคม ซึ่งนั่นเป็นประเด็นให้เกิดปัญหาความขัดแย้งของคนในสังคม ที่มีทัศนคติหรือมุมมองที่เห็นต่าง ด้วยเหตุแห่งความเข้าใจคลาดเคลื่อนในหลักศรัทธาความเชื่อที่แท้จริง ดังนั้น ในบทที่ ๒ นี้ จึงเป็นการศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทแห่งศรัทธา ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของศรัทธา

ศรัทธาหรือความเชื่อ เป็นพื้นฐานของการเข้าถึงศาสนาทุกศาสนา ซึ่งแต่ละศาสนาก็ให้ความหมายแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและความต้องการของศาสนานั้น ๆ ในทางพระพุทธศาสนาเองก็มีการให้ความหมายแตกต่างกันไป ซึ่งในงานวิจัยนี้ ต้องการศึกษาคำหมายของศรัทธาตามรูปศัพท์และความหมาย ตามเนื้อความอันปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ ตลอดจนข้อมูลจากนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อถือได้ และเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการ ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของศรัทธาตามรูปศัพท์

คำว่า ศรัทธา เมื่อว่าโดยรูปศัพท์จริง ๆ แล้ว ก็เป็นศัพท์ทางฝั่งของภาษาสันสกฤตว่า “ศรฺทธา” ส่วนที่มาจากรากศัพท์ภาษาบาลี เขียนรูปศัพท์ว่า “สทฺฐา” ซึ่งมีความหมายว่า “ความเชื่อ” คำว่า “สทฺฐา” เป็นศัพท์สมาสระหว่างคำว่า “สทฺ” กับ “ธา” ศัพท์ “สทฺ” มาจากธาตุ “สท” แปลว่า ยินดี ชอบใจ เพลิดเพลิน ส่วน “ธา” ธาตุ แปลว่า ทรง ตั้ง รับ วาง แปลว่า ทรงไว้อย่างชอบใจ ตั้งไว้โดยชอบใจ รั้งไว้โดยยินดี^๑ และสามารถแยกศัพท์เพื่อวิเคราะห์ได้ดังนี้ สทฺทหติ เอตยาติ สทฺฐา = บุคคลย่อมเชื่อมั่น ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะเหตุที่ธรรมชาตินี้จึงชื่อว่า สทฺฐา^๒, สมมา จิตฺตํ นิเรติ เอตยาติ สทฺฐา = บุคคลย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบด้วยธรรมชาตินั้น เพราะว่าเหตุที่ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า สทฺฐา^๓, สย สทฺทหติติ สทฺฐา = ที่ชื่อว่าศรัทธาเพราะเป็นธรรมชาติที่ตั้งมั่น^๔, สทฺทหนมตฺตา-

^๑หลวงเทพดรญาณุศิษย์, ธาตุப்புทีปิกา, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๒๐๙, ๓๘๘.

^๒มูลนิธิมกุฏราชวิทยาลัย, อภิธานப்புทีปิกาและอภิธานப்புทีปิกาสุจิ, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๔๗.

^๓มูลนิธิภูมิพโล, สทฺทหนิมิตฺตลาปกรณํ สุตตมาลา (ฉบับภูมิพโล), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพโล ๒๕๒๕), หน้า ๔๐๕.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๖.

เมว เอสาติ สหธา = ธรรมชาตินั้นเป็นเพียงความเชื่อเท่านั้น เหตุฉะนั้น ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่าสหธา (ความเชื่อ)^๕

ฉะนั้น สรุปได้ว่า คำว่า ศรัทธา มีความหมายตามพยัญชนะ หรือตามหลักศัพทศาสตร์ ว่า ธรรมชาตินี้มีความเชื่อมั่นในสิ่งนั้น อย่างจริงใจโดยปราศจากความเคลือบแคลงสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น

๒.๑.๒ ความหมายของศรัทธาตามเนื้อความ

คำว่า ศรัทธา ตามความหมายทางพระพุทธศาสนาหมายถึง ความเชื่อ คือ เห็นตามด้วยความมั่นใจ ความไวใจในบุคคล ในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไร ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอเช่น เชื่อว่าทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะทำบุญ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศรัทธา (สหธา) หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส เช่น ลั่นศรัทธา ฉันทศรัทธาในความดีของเขา บางทีก็ใช้ร่วมกับประสาทะ เป็น ศรัทธาประสาทะ เชื่อ เลื่อมใสเช่นเขาศรัทธาในการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ^๖

ในจังกีสูตฺร ท่านระบุถึงคำสอนที่ให้ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญก่อนที่จะศรัทธาลงไป ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบ้านหรือนิคมแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดีเข้าไปหาภิกษุนั้นแล้ว ย่อมใคร่ครวญในธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโลภะ (ความโลภ) (๒) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโทสะ (การประทุษร้าย) (๓) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโมหะ(ความหลง) เมื่อเขาใคร่ครวญเธออยู่นั้น ย่อมรู้ได้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่มีที่ตั้งแห่งความโลภ, ความประทุษร้าย, ความหลงครอบงำ ท่านผู้นี้เมื่อไม่รู้จะพึงกล่าวว่ามี เมื่อไม่เห็นจะพึงกล่าวว่ามี หรือสิ่งใดพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนานแก่ผู้อื่น ท่านผู้นี้พึงชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นเช่นนั้น ไม่มีเลย อนึ่ง ท่านผู้นี้มีกายสมาจาร วจีสมาจาร เหมือนของบุคคลผู้ไม่โลภ, ไม่ประทุษร้าย, ไม่หลง ฉะนั้นท่านผู้นี้แสดงธรรมใด ธรรมนั้นลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่หยั่งลงได้ด้วยความตรึก ละเอียด บัณฑิตพึงรู้ธรรมนั้นอันคนโลภ, บุคคลผู้ประทุษร้าย, บุคคลผู้หลง แสดงไม่ได้โดยง่าย เมื่อใด เขาใคร่ครวญเธออยู่ ย่อมเห็นแจ้งชัดว่า เธอบริสุทธิ์จากธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ, ความประทุษร้าย, ความหลง เมื่อนั้น เขาย่อมตั้งศรัทธาลงในเธอนั้นมั่นคง^๗

นอกจากนั้น ศรัทธา ยังมีเนื้อความหมายถึงความเชื่อในกุศลธรรม เป็นการเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริงความดีงามและการทำความดี รวมถึงเชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร ดังในปฐมนพกปานสูตร ที่ว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมพึงได้ความเสื่อม กล่าวไว้ว่า

^๕วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๓๘.

^๖ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๙.

^๗ดูความละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๐-๔๓๒/๕๔๐-๕๔๒.

ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเจริญเลย แต่หากว่า ผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเสื่อมเลย^๘

หรือในกามสูตรที่ระบุไว้ว่า “กุกุบุตรผู้ออกบวชนั้น จะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุผู้มีความสามารถรักษาตนเองได้แล้ว ก็ต่อเมื่อเป็นผู้กระทำด้วยศรัทธาในกุศลธรรม”^๙

นอกจากนี้ในอุบาสกธรรม มีข้อความที่กล่าวถึงคุณสมบัติของอุบาสกที่ดีในพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยคุณธรรมของอุบาสก ๕ ประการ คือ “๑) เป็นผู้ที่มีศรัทธา ๒) เป็นผู้ที่มีศีล ๓) เป็นผู้ไม่ถือนมกตสันขาว เชื้อกรรม ไม่เชื่อนมกต ๔) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา ๕) ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน”^{๑๐} ซึ่งก็คือความต้องการให้ศาสนิกชนมีความศรัทธาในกฎแห่งกรรม และในการบำเพ็ญบุญอันเป็นกุศลตามหลักกรรมของพระพุทธศาสนา โดยจะต้องเชื่อและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ดังข้อความที่ปรากฏในสคาถกสูตร ที่ว่าด้วยคุณธรรมหรือคุณลักษณะของพระโสดาบันว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีการตรัสรู้ในเบื้องต้น ธรรม ๔ ประการนั้น คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า

ผู้ใดมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว มีศีลอันงามที่พระอริยะชอบใจ (และ) สรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้้นั้นว่า เป็นคนไม่ซัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เพราะเหตุนั้น ผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม^{๑๑}

นอกจากนี้แล้ว ยังมีข้อความที่กล่าวถึงตปุสสคหบดี ผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้ปลงใจเชื่อในพระตถาคตว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตปุสสคหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคตเห็นอมตธรรม ทำให้แจ่มอมตธรรมอยู่ ธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม ๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ ๔) อริยศีล ๕) อริยญาณ ๖) อริยวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย ตปุสสคหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แล เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ่มอมตธรรมอยู่^{๑๒}

^๘ ความละเอียดใน อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๕-๑๔๗.

^๙ ความละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗/๙-๑๐.

^{๑๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓.

^{๑๑} สัม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๗/๕๗๐-๕๗๑.

^{๑๒} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑.

ในวิสุทธิธรรมคให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความไว้วางใจ”^{๑๓} แม้แต่ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะให้ความหมายว่า “ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อและความเลื่อมใสในกุศลธรรม”^{๑๔} เมื่อก้าวโดยความแล้ว ศรัทธานั้นก็คือการเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อด้วยเหตุผล เชื่อมั่นในสิ่งดีงาม เลื่อมใส ซาบซึ้ง ชื่นใจ สนิทใจ เชื่อมั่น มีใจโน้มโน้มมุ่มงแล่นไป ตามไปรับคุณความดีในบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะอาการภายนอก^{๑๕}

การมีศรัทธา หมายถึง การเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นต้นว่าความรักและแนวคิดที่สูงส่ง และสามารถวางรากฐานการกระทำของเราบนสิ่งเหล่านั้นได้ ศรัทธาคือมาตรฐานที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์และเป็นศีลธรรมที่เราไม่ควรปล่อยวาง ไม่ว่ามันจะสะดวสำหรับเราหรือไม่ก็ตาม ศรัทธาคือกุญแจสู่ความสุขนิรันดร์ อันเป็นความสุขที่แท้ซึ่งสืบเนื่องจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า เชื่อและรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจ ๓ องค์ประกอบ คือมั่นใจเป็นไปไม่ได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า และเราอยากพิสูจน์ความจริงศรัทธาที่แท้จริงตามนัยทางพระพุทธศาสนาจึงมิใช่ศรัทธาที่ใช้อารมณ์ลืมหูผล แต่ศรัทธาต้องมีปัญญาเป็นตัวควบคุม ส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จนค้นพบเหตุและผล ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ให้ประจักษ์ความจริงแก่ตน จนหมดสงสัยจึงเกิดศรัทธา ศรัทธาเป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ระบุว่าศรัทธาคือความเชื่อมั่น มั่นใจในพระรัตนตรัย ๓ ประการ โดยมีนัยดังต่อไปนี้

๑. ความศรัทธา ความมั่นใจในพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบซึ่งยืนยันถึงวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้เจริญงอกงามขึ้นได้ ทั้งในด้านระเบียบชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายและวาจาทั้งในด้านคุณธรรมที่พึงอบรมให้แก่กล้าขึ้นในจิตใจ ทั้งในด้านปัญญาความรู้คิดเหตุผล จนสามารถหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดที่เรียกว่ากิเลสและกองทุกข์ได้

๒. ความศรัทธา ความมั่นใจในพระธรรม ทั้งความจริง ความดีงาม ที่บุคคลต้นแบบ คือพระพุทธเจ้าได้แสดงไว้แล้วนั้น ว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติเห็นผลประจักษ์กับตนเองมาก่อน เรียกว่าค้นพบแล้วจึงนำมาประกาศเปิดเผยไว้ ธรรมนั้นเป็นสภาวะดำรงอยู่หรือเป็นไปตามธรรมดาของมัน เป็นกฎเกณฑ์แน่นอน คือนิยามแห่งเหตุและผล อย่างที่เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิธรรมแปล ภาค ๓ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๗๔.

^{๑๔} วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี (ผู้แปล), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: ธนศรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๙.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๒.

๓. ความศรัทธา ความมั่นใจในสงฆ์ คือชุมชนหรือสังคมแบบอย่าง ซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีสูงสุดได้อย่างคนต้นแบบ^{๑๖}

ศรัทธาหรือความเชื่อมั่นจึงเป็นเครื่องนำทาง เป็นเครื่องชักนำให้บุคคลเข้าไปหา ให้ สนทนา ให้ตั้งใจฟัง ให้จดจำ ให้นำไปพิจารณา ให้บุคคลได้บรรลุจุดหมายอันสูงสุดแห่งชีวิต ดัง พระพุทธพจน์ว่า “บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา”^{๑๗}

วิทย์ เทียงบุญธรรม ได้ให้ความหมายของคำว่าศรัทธาไว้ในพจนานุกรมไทยว่า ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ, ความเลื่อมใส, ความเห็นดี, ความไว้วางใจ, ความซื่อตรง, ความจงรัก, ความ ประสงค์, ความมอยาก, ความบริสุทธิ์, ความเคารพนับถือ, ยินดีเลื่อมใส^{๑๘}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ควรเชื่อก่อปรด้วยเหตุผล”^{๑๙}

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงให้ความหมายว่า “ความเชื่อ การณ์ที่ ควรเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล”^{๒๐}

พุทธทาสภิกขุ ยังได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ในหนังสือ ชุมนุชข้อคิดอิสระว่า ความเชื่อของ พุทธมามกะนั้นคือ เชื่อโดยตรงต่อเหตุผล เชื่อว่าเพราะพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ได้บ่มพระองค์เองมาเป็นเวลา เพียงพอ จนสามารถถึงด้วยพระองค์เอง และทรงชี้ทางให้มนุษย์มีความสะอาด ความสว่าง และ ความสงบเย็นได้จริง เชื่อว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบรรลุและนำมาสอนนั้น คือความจริงอัน ตายตัวของสิ่งทั้งปวง เชื่อพระสงฆ์ คือบรรดามนุษย์ที่มีโชคดีมีโอกาสก่อนใครในการได้รู้ ได้ปฏิบัติ และได้รับผลของการปฏิบัติในพระธรรม เชื่อว่าโลกนี้ไม่มีบุคคลใดสร้างหรือคอยบังคับให้เป็นไป เชื่อ ว่ามนุษย์แต่ละคนล้วนมีกรรม หรือการกระทำของตนเอง^{๒๑}

พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาหรือความ เชื่อนี้จะมี ๒ ประเภท ศรัทธาประเภทที่ ๑ เป็นศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญาใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่ บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตาม อย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นปัญญาต่อไป ในศาสนาต่าง ๆ จะเน้นแบบนี้,

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑๘.

^{๑๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓. คำว่า โอชะ หมายถึง ห้วงน้ำคือกิเลส มี ๔ อย่างคือ (๑) กาโมชะ โอชะคือกาม (๒) ภโวชะ โอชะคือภพ (๓) ทิฏฐุชะ โอชะคือทิฏฐิ (๔) อวิชโชชะ โอชะคืออวิชา

^{๑๘} วิทย์ เทียงบุญธรรม, **พจนานุกรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห.จ.ก. ประชุม ทอگان, ๒๕๓๖), หน้า ๕๒๘.

^{๑๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๐.

^{๒๐} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๙๘.

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ, **ชุมนุชข้อคิดอิสระพุทธทาสภิกขุ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗.

ศรัทธาประเภทที่ ๒ เป็นศรัทธาแบบสื่อนำสู่ปัญญา คือความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษา สืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากหลาย เมื่อยังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใดแต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวใด ศรัทธานั้นก็จะปัดจายทำให้มีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้มีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหา และซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๒๒}

พระมหาอุทธร ปัญญาสิริ ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า ศรัทธามีความหมายทั้งอย่างกว้าง ปานกลางและไม่ได้แคบเพียงแค่ว่า “ความเชื่อ” เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ ความเชื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตาม ลัทธิความเชื่อ ศาสนา ความจงรักภักดี ดังนั้น ศรัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ไม่เกี่ยวข้อง กับปัญญาและเหตุผล^{๒๓}

พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ) ให้ความหมายของศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาคือความเชื่อ ซึ่งทำให้มนุษย์มีความหวังในการดำรงชีวิต และมีความผูกพันอยู่กับลัทธิและศาสนาเป็นสำคัญ มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมไปกับความเชื่อในเรื่องของศีลธรรมด้วย^{๒๔}

พระสร้างชาติสิริ จารุณโณ ได้กล่าวไว้ว่า ศรัทธา เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เป็นความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญาเข้าถึงความจริง โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ประกอบ กลั่นกรองในการตัดสินใจ และใช้ปัญญานำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้น ถ้าเมื่อใดที่บุคคลมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง ตามความหมายคำว่าศรัทธาทางพระพุทธศาสนาแล้ว ศรัทธาจะมีผลต่อชีวิต เพื่อนำไปสู่การก่อให้เกิดปัญญา และนำไปให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๒๕}

จะเห็นได้ว่าศรัทธาในพุทธศาสนาเน้นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ การณ์ที่ควรเชื่อโดยไตร่ตรอง ใคร่ครวญ และพิจารณาด้วยปัญญา (โยนิโสมนสิการ) หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ศรัทธาในพระพุทธศาสนามุ่งถึงความเชื่อในพระรัตนตรัย ยึดถือเป็นสรณะเพื่อเป็นเครื่องช่วยทำลายขจัดปัดเป่าทุกข์ภัยและกิเลสต่าง ๆ ในจิตใจให้หมดสิ้น และเป็นที่พึ่งที่อาศัยที่เคารพสูงสุดในชีวิต โดยความเชื่อมั่นนี้ต้องเกิดออกจากความรู้และความเข้าใจ ผู้เชื่อถือเองใช้ปัญญาของตนเองพิจารณาในพระธรรมคำสอนต่าง ๆ ด้วยเหตุผลตาม

^{๒๒}พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

^{๒๓}พระมหาอุทธร ปัญญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์) “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕.

^{๒๔}พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ) “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

^{๒๕}พระสร้างชาติสิริ จารุณโณ, “การศึกษาเปรียบเทียบหลักการเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

ความเป็นจริง มีไข่สั๊กแต่ศรัทธาตาม ๆ กันหรือการถูกบังคับขู่เข็ญให้เชื่อ หรือมีผลประโยชน์ใดแอบแฝงในทางโลกเป็นเหตุชวนให้เกิดความเชื่อ ศรัทธานั้นต้องเกิดขึ้นมาเองและประกอบด้วยปัญญาของผู้ศรัทธาที่รับรู้เห็นเองตามความเป็นจริงและใช้ปัญญาเป็นเครื่องช่วยกลั่นกรอง เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาแต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่างอิสระ ศรัทธาต้องเป็นไปในลักษณะที่สัมพันธ์ในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลถูกต้อง เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา

๒.๒ ความสำคัญของศรัทธา

ในเกสสปุตติสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสกับกาลามชนชาวเกสสปุตตินิคม พระพุทธองค์ได้กล่าวเกี่ยวกับศรัทธาหรือความเชื่อไว้ว่า ก่อนแต่จะเชื่ออะไร อย่างไร ต้องพิจารณาให้เห็นจริงก่อนจึงค่อยตัดสินใจ องค์ประกอบดังกล่าว เรียกว่า หลักการตัดสินใจเชื่อ ดังนี้

- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
- อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้
- อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่ามีท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา^{๒๖}

หลัก ๑๐ ประการเหล่านี้ เป็นสิ่งที่กระตุ้นเตือนว่า ยังไม่ควรด่วนเชื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นจริง จนกว่าจะได้พิสูจน์ด้วยประสบการณ์ของตนเอง และในตอนท้ายของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงเน้นว่าควรทำกรรมดีและเชื่อกฎแห่งกรรม เพราะจะทำให้ได้รับประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า^{๒๗} แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลที่จะมีการเชื่อคือศรัทธาอันประกอบด้วยปัญญาดำรงตนอยู่ด้วยเหตุผลสามารถใช้ปัญญาได้ตินั้น จะต้องอาศัยสิ่งที่เป็นมูลเหตุ ๕ ประการ คือ

๑. เป็นคนไม่มีความเห็นผิดเป็นอริยาศัย
๒. เป็นคนไม่คบหาสมาคมกับด้วยบุคคลผู้เป็นมิฉฉาภิภูฏี
๓. ไม่เป็นคนหันหลังให้พระสัทธรรม
๔. เป็นคนไม่มีมิฉฉาวิตก
๕. เป็นคนที่จมลงในอารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย^{๒๘}

^{๒๖} อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

^{๒๗} อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

^{๒๘} มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, **ปรมัตถธรรม ๔**, (พระนคร: เลียงเชียงเจริญ, ๒๕๑๒), หน้า ๒๗.

ดังนั้น ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงความสำคัญของศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาใน ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ ศรัทธาเป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา และศรัทธาเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติต่อไป

๒.๒.๑ ศรัทธาเป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา

โดยทั่วไปแล้ว กิจกรรมงานทุกอย่างจะให้สัมฤทธิ์ผลเป็นที่น่าพอใจได้ ต้องมีศรัทธาเป็นตัวยึดเหนี่ยวไว้ โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีประสิทธิภาพตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ความเห็นแจ้ง หรือปัญญา เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเป็นการเริ่มต้นที่ดีทำให้การก้าวหน้าไปสู่จุดหมายได้ผลรวดเร็วขึ้น^{๒๙} เพราะในระดับบุุขชนยังต้องอาศัยศรัทธาจากคนอื่นก่อน จึงจะสามารถพัฒนาให้เป็นปัญญา และสร้างความสัมพันธ์ในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายได้ พระผู้มีภาคได้ตรัสถึงการบรรลุหรือผลกับเหล่าภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อเกิดศรัทธาแล้วจึงจะเข้าไปหา พยายามที่จะเข้าไปนั่งใกล้ ๆ เผ่าคอยเงี่ยหูฟังว่าท่านผู้รู้จะพูดอะไร ฟังธรรมนั้นอย่างตั้งอกตั้งใจ แล้วจดจำธรรมที่ฟังนั้นไว้เป็นอย่างดี นำเนื้อความแห่งธรรมที่จดจำไว้มาพิจารณาขณะที่มีการพิจารณาธรรมอยู่นั้น ความยินดีพอใจในธรรมจึงเกิดขึ้น เกิดความขยันอดทนได้คล่องดีแล้ว จึงได้อุทิศกายและใจ เพื่อทำให้รู้ เห็น เข้าใจอย่างชัดเจนแจ้งในสัจจะอันยอดเยี่ยม ด้วยนามกาย (เจตสิกทั้งหลาย) และเห็นแจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญา แต่หากศรัทธาไม่มี การที่จะจดจำธรรมเอาไว้ เพื่อการพิจารณาเนื้อความ ความเพ่งพินิจธรรม ความยินดีพอใจ ความขยันอดทนการไตร่ตรอง และการอุทิศกายและใจ ก็ไม่มีในบุคคลนั้น^{๓๐} จะเห็นได้จากเหล่าพระอริยสาวกในครั้งพุทธกาล เมื่อตั้งใจเงี่ยโสตลงฟังพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็สามารถที่จะเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในทางศาสนาได้ การที่จะทำได้ ดังนั้น ก็ด้วยมีศรัทธาเป็นที่ตั้ง หากขาดศรัทธาแล้วก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงเป้าหมายได้ ดังเช่นเหล่าปัญญาวัคคีย์ แรกเริ่มไม่พอใจในวัตรปฏิบัติของพระผู้มีพระภาคที่เลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา แต่กลับบอกว่าตัวเองบรรลุธรรม ดังข้อความที่พระองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตไม่เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียรไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

ภิกษุปัญญาวัคคีย์ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้น แม้ด้วยปฏิบัติทานนั้น แม้ด้วยทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมิได้บรรลุอุตตริมนุสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถ บัดนี้ พระองค์เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อ

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๖๕๖.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.๔๓๒/๕๔๑-๕๔๒.

ความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุดุตริมนุสสรธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถได้เล่า^{๓๑}

พระพุทธองค์ต้องโน้มน้าวจิตให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นว่า คำรัสดังกล่าวเคยได้ยินหรือไม่ถึง ๓ วาระจึงยินยอมที่จะลงมีความเชื่อมั่นอีกครั้ง สุดท้ายก็บรรลุป่าหมายของชีวิตได้^{๓๒}

จะเห็นได้ว่าศรัทธาเป็นพื้นฐานที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาความคิดของบุคคลให้ก้าวไปสู่ปัญหาทั้งแบบสามัญและปัญญาชั้นสูง หากว่าบุคคลไม่สามารถที่จะทำศรัทธาให้เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่มีความสนใจใฝ่รู้ในเรื่องนั้น ๆ ความรู้หรือปัญญาก็จะไม่เกิด ดังนั้น การจะพัฒนาสติปัญญา พัฒนาความคิดให้สมบูรณ์ได้ต้องอาศัยศรัทธาความเชื่อเป็นตัวตั้ง เสมือนเป็นฐานหรือภาชนะรองรับในสิ่งที่ต้องการนั่นเอง

๒.๒.๒ ศรัทธาเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีทรรศนะว่าบุคคลมีความเชื่อคือศรัทธาแล้วจึงปฏิบัติธรรมในทางตรงข้าม ถ้าความเชื่อคือศรัทธาเสื่อมสูญก็จะไม่ปฏิบัติ แนวทางนี้ชี้ให้เห็นว่าการเชื่อเป็นแรงจูงใจอันสำคัญ ที่จะทำให้เกิดการใฝ่ใญ่สู่ธรรม หรือเสริมสร้างความเพียรทั้งนี้เราจะเห็นได้ว่า การเชื่อเป็นแรงจูงใจที่ต้องมาก่อนสิ่งอื่นซึ่งจะเห็นจากตัวอย่างของพระสาวก ๒ รูป คือ พระสารีบุตรและพระวัชกาลิ ผู้ได้ซึ่งรับการสนับสนุนจากศรัทธาจึงมีโอกาสประพฤติธรรม ในกรณีของพระสารีบุตรถ้าพระสารีบุตรไม่เลื่อมใสในจริยาวัตรของพระอัสสชีก่อนย่อมไม่ใฝ่ใญ่สู่ธรรมจนสำเร็จพระโสดาบัน ในการได้ฟังว่า “ธรรมเหล่านี้เกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้นพระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๓๓} ทำให้ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๓๔} แล้วบวชปฏิบัติต่อจนสำเร็จมรรคผล จึงยืนยันได้ว่า ถ้าพระสารีบุตรไม่มีปสาทศรัทธาในตัวบุคคลคือพระอัสสชีก่อน ก็อาจจะอยู่กับอาจารย์สัณขียต่อไป ไม่มีวันที่จะได้บรรลूसัจธรรม^{๓๕} อนึ่งในกรณีของพระวัชกาลิ ถ้าท่านไม่ศรัทธาในพระพุทธเจ้า ก็คงจะไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมดังข้อความที่ตรัสเตือนว่า “อย่าเลย วัชกาลิ จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็อธิว่าเห็นธรรม”^{๓๖} และคงไม่มีโอกาสประพฤติปฏิบัติจนได้รับคำแนะนำจากพระพุทธองค์จนสำเร็จมรรคผล^{๓๗}

พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่าเจตจำนงในการพันทุกข์ ต้องเริ่มที่การเชื่อคือศรัทธาโดยจัดศรัทธาเข้าในองค์มรรคในฐานะเป็นสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ อันเป็นปฐมมรรค ซึ่งจำเป็นเพราะการเชื่อทำให้เราสร้างเจตจำนงเพื่อดำเนินไปสู่ปัญญา ดังนั้น ในความเป็นจริงจะเห็นได้ว่า

^{๓๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๙.

^{๓๒}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘-๒๐.

^{๓๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๓๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๔.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๔.

^{๓๖}ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

โดยทั่วไปความรู้สึกหรืออารมณ์เกิดขึ้นก่อน แล้วจึงหาเหตุผลมาสนับสนุน ด้วยวิธีการปฏิบัติให้รู้
 แจ่มเห็นจริง และอารมณ์ความรู้สึกที่ว่าเป็นสิ่งที่ได้จากการเชื่อ จะบอกว่าการเชื่อไม่มีความจำเป็น
 ต่อการบรรลุธรรมไม่ได้ เนื่องด้วยไม่มีเจตจำนงอันเป็นเหตุ ก็ไม่มีการบรรลุสืบเนื่องเป็นผล^{๓๘} ใน
 กรณีนี้เราจะเห็นว่าเจตจำนงจะต้องเกิดขึ้นก่อน ฉะนั้น ถ้าไม่มีการเชื่อคือศรัทธาก็จะไม่เกิด
 กระบวนการที่เป็นเหตุนำไปสู่ความพ้นทุกข์อันเป็นผลได้เลย เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ใจยอมรับก็นำ
 ความคิดได้ จะเห็นจากกลุ่มคนที่มีทัศนคติความเชื่อที่เหมือนกันมักจะให้การยอมรับต่อผู้นำลัทธิ
 ศาสนา ไม่ค่อยจะมีอะไรขัดแย้งจึงชักจูงให้คล้อยตามได้ง่าย แต่ถ้าไม่มีศรัทธาความเชื่อเป็นฐานอยู่
 ก่อนเสียแล้ว ก็จะยากแก่การชักจูงให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ โดยจะเห็นเรื่องมิตรที่เกิดการ
 ยอมรับต่อกันและกันโดยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมต่อกันได้ว่าตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามี
 อิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นที่ใจ ที่เรียกว่าศรัทธา เมื่อมี
 ศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้วถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่
 ใกล้แต่ถ้าไม่มีศรัทธา ก็ไม่สามารถที่จะมีอิทธิพลชักจูงใจได้ หรือชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้อง^{๓๙} ใน
 ฐานะเป็นกัลยาณมิตรจะนำไปสู่การยอมรับและคล้อยตามได้ง่ายขึ้น ศรัทธาจึงเป็นคุณสมบัติข้อ
 หนึ่งของกัลยาณมิตร โดยจัดไว้ในคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๘ ประการ^{๔๐} ดังนี้

ตารางที่ ๒ กัลยาณมิตรธรรม ๘

ศรัทธา	—————>	มีศรัทธา
ศีล	—————>	มีศีล
สุตะ	—————>	มีสุตะ
จาคะ	—————>	มีความเสียสละ
วิริยะ	—————>	มีความเพียร
สติ	—————>	มีสติ
ปัญญา	—————>	มีปัญญา

^{๓๘} นภเดช กาญจนะ, “ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา”, ใน วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๓, (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๓๘): ๘๔ - ๘๕.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๖๒.

^{๔๐} ลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อกรรม และผลของกรรม (๒) มีศีล คือ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสัตว์ทั้งหลาย (๓) มีสุตะ คือ กล่าวถ้อยคำที่ ลึกซึ้งที่สัมปยุตด้วยสัจจะและปฏิจางสมุปบาท (๔) มีจาคะ คือ พรารณาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ (๕) มีความเพียร คือ พรารณความเพียรในการปฏิบัติเพื่อแก้กมลแก่ตนและแก้กมลแก่ผู้อื่น (๖) มีสติ คือ มีสติตั้งมั่น (๗) มีสมาธิ คือ มีจิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน (๘) มีปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศล ธรรม รู้สิ่งที่เกื้อกูลและสิ่งไม่เกื้อกูลแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยปัญญาตามความเป็นจริง มีจิตเป็นหนึ่งในอารมณ์นั้นด้วย สมาธิ เว้นสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ประกอบสิ่งที่เกื้อกูลด้วยความเพียร (อง.สตตก.ฎีกา.(บาลี) ๓/๓๗-๔๓/๒๐๓).

เมื่ออาศัยหัวหน้าตระกูลผู้เป็นกัลยาณมิตรที่มีศรัทธา ผู้ที่อยู่อาศัยตระกูลยอมได้ศรัทธา เช่นกันดังแสดงไว้ว่าต้นไม้ทั้งหลายอาศัยบรรพตศิลาล้วนในป่าใหญ่ ย่อมเจริญขึ้นเป็นไม้ใหญ่ขึ้นเจ้า ป่าฉั่นไต่ บุตร ภรรยา มิตร อำมาตย์ หมู่ญาติ คนที่เข้าไปอาศัยเสียงชีพทั้งหลาย ในโลกนี้ ได้อาศัย กุลบุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล จึงเจริญฉั่นนั้นเหมือนกัน^{๔๑}

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ศรัทธาหรือความเชื่อมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรม แต่ไม่ใช่ทั้งหมด หมายความว่า ความเชื่อมีความจำเป็น แต่ลำพังศรัทธาอย่างเดียวไม่พอเพียงแก่การบรรลุธรรม เนื่องจากศรัทธานั้นเป็นเพียงขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา ยังต้องดำเนินต่อไป เพื่อก้าวเข้าสู่ความพากเพียรปฏิบัติ เนื่องจากศรัทธาเป็นมูลบของการสร้างความเพียร และหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาต้องนำไปสู่ความเพียรจึงใช้ได้ ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’เป็นผู้มีอาพาธน้อย...เป็นผู้ไม่โอ้อวด..เป็นผู้ปรารถนาความเพียร..และเป็นผู้มีปัญญา^{๔๒}

ข้อความดังกล่าวนี้ชี้ชัดว่าบุคคลที่มีความเพียรนั้นต้องมีความศรัทธาเป็นพื้นฐาน หรือจะพูดว่าความเพียรเป็นหลักธรรมที่ตามหลังศรัทธาก็ถูกต้อง ถึงแม้ว่าศรัทธาจะนำไปสู่ความเพียรแล้วก็ตาม แต่ความเพียรนั้นต้องเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ จึงจะประสบผลสำเร็จได้ ดังจะเห็นได้จากข้อความในพระไตรปิฎกว่า “สิ่งใดที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ปรารถนาความเพียร มีเรี่ยวแรง จะพึงถึงด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ด้วยความเอาธุระของบุรุษ สิ่งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงบรรลุเต็มที่แล้ว”^{๔๓}

พระพุทธศาสนาเถรวาท ระบุว่าศรัทธาเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นที่ขาดไม่ได้ ซึ่งมีหลักการสอนโดยสอนให้สร้างหลักศรัทธาให้เกิดขึ้นก่อน สำหรับหลักการสร้างการเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นต้องอาศัยเหตุปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่ ๑) โปรโตโฆสะ (ปัจจัยภายนอก) ๒) โยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน)^{๔๔}

๑) โปรโตโฆสะ มาจากคำว่า “โปรโต” แปลว่าผู้อื่น กับคำว่า “โฆสะ” แปลว่าเสียงถ้อยคำ เมื่อรวมกันจึงแปลว่า เสียงจากผู้อื่น หมายถึงคำแนะนำคำสั่งสอนจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือการชักจูงจากผู้อื่น อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคม โดยทั่วไปหมายถึงเอาเฉพาะเสียงที่ติงามเสียงที่ถูกต้อง เสียงที่บอกกล่าวชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ เฉพาะอย่างยิ่งต้องเกิดจากความรัก ความปรารถนาดี เสียงติงามถูกต้องเช่นนี้เกิดจากแหล่งที่ดี คือคนมีปัญหาและมีคุณธรรม ซึ่งในทางธรรมเรียกว่า สัตบุรุษบ้าง บัณฑิตบ้าง ถ้าคนดีคือสัตบุรุษหรือบัณฑิตนี้ ไปทำหน้าที่ช่วยเหลือ

^{๔๑} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๓.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๗๙-๓๘๐.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๑ - ๑๒๒.

^{๔๔} อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖ - ๑๒๗/๑๑๕.

แนะนำสั่งสอนชักนำผู้อื่นให้เกิดสัมมาทิฐิ ก็เรียกว่าเขาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แต่บุคคลผู้แสวงหาสัมมาทิฐิไม่จำเป็นต้องรอให้สัตบุรุษมาหาตน ตรงข้ามเขาต้องกระตือรือร้นเข้าไปหา เพื่อปรึกษา สดับฟัง ขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษาแบบอย่างจากบัณฑิตหรือสัตบุรุษนั่นเอง การกระทำอย่างนี้ชื่อว่าการเสวนาสัตบุรุษหรือ “กัลยาณมิตรตตา” แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร^{๕๕}

คำว่า กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกทาง หรือเป็นตัวช่วยให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ดังนั้น กัลยาณมิตรจึงได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตทรงปัญญาหรือผู้สามารถแนะนำสั่งสอนเป็นที่ปรึกษาได้^{๕๖} กัลยาณมิตรตามที่กล่าวมานี้มีความสำคัญมาก ฉะนั้น จึงไม่ใช่คนธรรมดา ต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติอย่างสมบูรณ์ซึ่งเรียกว่า อิทธิคุณ ซึ่งทำให้ผู้อยู่ร่วมมีความสุขเหมือนอยู่ในหมู่ญาติ^{๕๗} ให้คำแนะนำเป็นไปอย่างถูกต้อง คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่ท่านแสดงไว้หลายประการ เช่น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่เรียกว่ากัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ^{๕๘} ได้แก่ ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ๒) เป็นที่เคารพ ๓) เป็นที่ยกย่อง ๔) เป็นนักพูด ๕) เป็นอดทนต่อถ้อยคำ ๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ๗) ไม่ชักนำในอริฐานะ หลักกัลยาณมิตร ๗ ประการดังกล่าวมานั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ดังนี้^{๕๙}

๑) ปิโย มีบุคลิกภาพน่ารัก คือมีความเมตตาปราณี รู้จักใจใส่ในบุคคลอื่นและทำให้ประโยชน์ของเขา เข้าถึงจิตใจ ด้วยการประพฤติตนสร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง ขวนให้อยากเข้าไปศึกษาเรียนรู้สอบถามในเรื่องที่ไม่รู้ได้สนิทใจ

๒) ครุ มีบุคลิกน่าเคารพเลื่อมใส คือเป็นบุคคลที่มีความหนักแน่น ยึดมั่นในหลักเกณฑ์หรือหลักการความถูกต้องเป็นที่ตั้ง เป็นผู้ประพฤติตนเหมาะสมกับสถานภาพ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้รู้สึกปลอดภัย

๓) ภาวนีโย มีความคิดและบุคลิกภาพน่าชื่นชม คือเป็นผู้ที่มีความรู้จริง ทรงคุณค่าทางปัญญา เป็นผู้ที่มีหมั่นฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา จนเป็นที่ยกย่องควรเอาแบบอย่างทำให้ผู้ที่เข้าใกล้ได้รับรู้สิ่งใหม่ ๆ เกิดความซาบซึ้ง รำลึกถึงอยู่ในดวงใจ

๔) วตตวา จ มีลักษณะท่าทางพูดจาสามารถทำให้คนเห็นคล้อยตามได้ คือ เป็นผู้รู้รู้จักชี้แจง อ่างเหตุผลให้คนเห็นตาม และรู้ว่าเมื่อไรควรจะทำอะไร อย่างไร เป็นผู้คอยให้คำแนะนำ ว่ากล่าวตักเตือนสติ ในทางที่ถูกที่ควร จนผู้ฟังยอมรับเหตุผลนั้นได้

๕) วจนุกฺขโม มีบุคลิกภาพนิ่งเรียบ คือเป็นผู้มีความอดทนต่อถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนอื่นได้ พร้อมทั้งปรับปรุงพฤติกรรมตนเอง ตลอดทั้งคำซักถาม ปรึกษา แม้จุกจิก ฟังได้ ไม่นำเบื้อ ไม่มีอารมณ์ฉุนเฉียว ตรงกันข้าม กลับเป็นผู้ให้คำแนะนำแก้ไขข้อสงสัยนั้นด้วยดี

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๕๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๓ - ๑๒๕.

^{๕๗} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๕๗.

^{๕๘} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

๖) คมกิริยจ กถ กตดา มีบุคลิกภาพสุขุมลุ่มลึกชวนให้เกิดความสนใจอยากศึกษา ถือเป็นผู้ที่มีสามารถอธิบายเรื่องที่ยากลึกซึ้ง ให้สามารถเข้าใจได้ง่ายแจ่มแจ้งเหนือความคาดเดา ทำให้ศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดได้รับความรู้ซาบซึ้งไปด้วย

๗) โน จฏฐาเน นियोชเย ตังมั่นอยู่ในความดีงาม คือ เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในการแนะนำสิ่งที่ดีงาม ไม่แนะนำในทางเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย กลับเป็นผู้ทำเป็นแบบอย่างแก่ผู้พบเห็น ทำให้เกิดแรงจูงใจ อยากนำมาประพฤติปฏิบัติตามนั้น

และสัปปุริสธรรม ๗ ประการ^{๕๐} ได้แก่ ๑) เป็นอัมมัญญ (ผู้รู้จักเหตุ) ๒) เป็นอัตถัญญ (ผู้รู้จักผล) ๓) เป็นอัตตัญญ (ผู้รู้จักตน) ๔) เป็นมัตตัญญ (ผู้รู้จักประมาณ) ๕) เป็นกาลัญญ (ผู้รู้จักกาลเวลา) ๖) เป็นปริสัญญ (ผู้รู้จักชุมชน) ๗) เป็นบุคคัลัญญ (ผู้รู้จักบุคคล)

สำหรับบรรพชิต กัลยาณมิตรเป็นจุดเริ่มต้นของการบรรลุคุณวิเศษ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณมิตรตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก’^{๕๑}

ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสรรเสริญกัลยาณมิตรผู้เป็นปัจจัยนอกไว้ว่า “โดยกำหนดองค์ประกอบภายนอก เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบอย่างอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย”^{๕๒} ดังนั้น คนที่มีมิตรดี ย่อมมีความเจริญหลายประการ เช่นที่ทรงตรัสไว้ว่า ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ

๑. จักเป็นผู้มีศีล สำรวมระวังในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจรอยู่
๒. จักเป็นผู้มีโอกาสได้ยิน ได้ฟัง ได้ร่วมสนทนาตามความปรารถนาในเรื่องต่าง ๆ ที่ขัดเกลาอุปนิสัย ชำระจิตให้ปลอดโปร่ง
๓. จักเป็นผู้ตั้งหน้าทำความเพียรเพื่อกำจัดอกุศลธรรม จักบากบั่น ไม่ทอดธุระ ในกุศลธรรมทั้งหลาย
๔. จักเป็นผู้มีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ หยั่งรู้ความเกิดดับ นำไปสู่ความสูญสิ้นความทุกข์^{๕๓}

สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป พระพุทธเจ้าก็ทรงชี้แนะให้คบกัลยาณมิตรเท่านั้น เพราะจะนำความสุขความเจริญมาให้ แต่จะอย่างไรก็ตามลำพัง ปรโตโมสะ อย่างเดียวไม่สามารถทำให้เกิดศรัทธา คือความเชื่อที่ถูกต้องได้หากขาดโยนิโสในสการ

^{๕๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐.

^{๕๑}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๖/๔๕.

^{๕๒}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

^{๕๓}อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑/๔๒๗ - ๔๒๘.

๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์^{๕๔} ในทางปฏิบัติ ได้แก่การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองสิ่งนั้น ๆ ตามที่มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผลสืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึก ตัณหา อุปาทาน ของตนเข้าไปตัดสิน อนึ่ง โยนิโสมนสิการในที่นี้มีหน้าที่คอยชักกระแสวนความคิดให้เดินไปตามทางที่ถูกต้อง เป็นกระบวนการใช้ปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับคำว่าเหตุผล โยนิโสมนสิการจึงช่วยให้เกิดโลกียสัมมาทิฐิ เป็นปัจจัยส่งเสริมให้การเชื่อคือศรัทธาเป็นไปอย่างถูกต้อง นอกจากนั้นโยนิโสมนสิการเป็นตัวตัดสินถูกผิด ผู้ใดใช้โยนิโสมนสิการได้ดี การอาศัยปัจจัยภายนอกก็ลดลง ผู้ที่ไม่ใช้โยนิโสมนสิการเลย กัลยาณมิตรใด ๆ ก็ไม่สามารถช่วยได้ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสรรเสริญโยนิโสมนสิการอยู่ บ่อย ๆ เช่น “ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ จักเจริญสมาธิอันเป็นธรรมกำจัด ราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด”^{๕๕}

พระราชวรมณี (ประยูรธ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า คนทั่วไปซึ่งได้สั่งสมความเคยชินให้จิตมีนิสัยแห่งการคิดในแนวทางของการสนองตัณหา หรือคิดโดยมีความไม่พอใจเป็นพื้นฐานมาเป็นเวลายาวนาน วิถีโยนิโสมนสิการแบบต่าง ๆ จะเริ่มเป็นเครื่องฝึกในการสร้างนิสัยใหม่ให้แก่จิต การสร้างนิสัยใหม่นี้ อาจจะต้องการใช้เวลานานบ้างเพราะนิสัยเดิมเป็นสิ่งที่ได้สั่งสมมานานคนละเป็นสิบ ๆ ปี แต่เมื่อได้ฝึกขึ้นบ้างแล้วก็ได้ผลคุ้มค่า เพราะเป็นการที่ทำให้เกิดปัญญา ทำให้แก้ปัญหาด้วยความทุกข์ได้แม้จะยังทำไม่ได้สมบูรณ์ ก็ยังพอเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุล และได้มีทางออกในยามที่ถูกความคิดตามแนวนิสัยเดิมชักนำไปสู่ความอับจน ความทุกข์และปัญหาบีบคั้นต่าง ๆ ^{๕๖}

พรทิตา กุฎุมพินานนท์ ได้นำแนวคิดเกี่ยวกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้ ๑๐ วิธี มาประยุกต์ใช้กับกระบวนการเรียนรู้หลักโยนิโสมนสิการ สรุปได้ดังนี้

วิธีที่ ๑ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ให้รู้จักสภาวะตามที่มันเป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา ค้นหาหนทางแก้ไขด้วยการสืบสาวหาสาเหตุ และปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา จะเรียกว่า วิธีคิดแบบอิตทัปปัจจยตา หรือวิธีคิดแบบปัจจัยตา

วิธีที่ ๒ วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นวิธีคิดที่มุ่งเพื่อเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะของมัน ตามธรรมดาสิ่งทั้งหลายก็ดี ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ก็ดี เรื่องราวต่าง ๆ ที่อุบัติขึ้นก็ดีเกิดจากส่วนประกอบย่อยๆ มารวมกันเข้าเมื่อแยกแยะกระจายออกไปให้เห็นองค์ประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ ได้แล้วจึงจะรู้จักสิ่งนั้น เรื่องราว นั้น ๆ ได้ถูกต้องแท้จริง จึงจับจุดที่เป็นปัญหาได้ และจึงจะแก้ปัญหาได้

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๖๗.

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๖/๕๑.

^{๕๖} พระราชวรมณี (ประยูรธ ปยุตโต), **กระแสธรรมเพื่อชีวิตและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕.

วิธีที่ ๓ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองเหตุการณ์ สถานการณ์ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายอย่างรู้เข้าใจธรรมชาติของมัน ซึ่งจะต้องเป็นไปอย่างนั้น ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประชุมกัน จึงจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น

วิธีที่ ๔ วิธีคิดแบบแก้ปัญหาหรือวิธีคิดแบบอริยสัจสี่ วิธีคิดแบบนี้มีหลักการสำคัญคือการเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ปัญหา พร้อมกันนั้นก็กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ จะเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่ได้กำหนดไว้นั้น

วิธีที่ ๕ วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นวิธีคิดในระดับปฏิบัติการหรือลงมือทำ คือ การที่จะกระทำการต่าง ๆ โดยรู้และเข้าใจถึงหลักการและความมุ่งหมายของเรื่องนั้น ๆ จะดำเนินไปเพื่อจุดหมายอะไร เพื่อให้เป็นการปฏิบัติที่ได้ผลตามความมุ่งหมายนั้น

วิธีที่ ๖ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คือ มองให้ครบทั้งข้อดี ข้อเสีย และทางแก้ไขหาทางออกให้หลุดรอดปลอดภัยจากข้อบกพร่องต่าง ๆ

วิธีที่ ๗ วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ – คุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาตัดค้นหาตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับกรบริโภคใช้สอยปัจจัยสี่ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ทางเทคโนโลยี ให้รู้จักคุณค่าแท้หรือสิ่งที่เป็นประโยชน์ และคุณค่าเทียม คือสิ่งเสพเกินประมาณ

วิธีที่ ๘ วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกัดกั้นหรือบรรเทาและขัดเกลาตัดค้นหา ส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรมและสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ

วิธีที่ ๙ วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน คือ วิธีคิดที่ผู้เข้าใจผิดเกี่ยวกับความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเข้าใจไปว่าพุทธศาสนาสอนให้คิดถึงสิ่งที่อยู่เฉพาะหน้ากำลังเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น ไม่คิดพิจารณาเกี่ยวกับอดีตหรืออนาคต ตลอดจนไม่คิดเตรียมการวางแผนเพื่อกาลภายหน้า

วิธีที่ ๑๐ วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ แต่ละด้านให้ครบทุกด้าน ไม่ใช่จับเอาบางประเด็นขึ้นมาวินิจฉัยตีคลุมลงไปอย่างนั้นทั้งหมด^{๕๗}

กระบวนการเรียนรู้หลักโยนิโสมนสิการ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เป็นหลักการและวิธีการที่ให้พุทธศาสนิกชนได้ทำการศึกษาเล่าเรียน และลงมือปฏิบัติด้วยการทดลองคิด พิจารณาหรือไตร่ตรองอย่างรอบคอบโดยอาศัยปัญญา ในการค้นหาหรือแสวงหาสาเหตุ หรือรากเหง้าของปัญหา หรือสิ่งที่คิดนั้นเพื่อให้เป็นบุคคลที่คิด หรือพิจารณาอย่างมีเหตุผล ตามสภาพของความเป็นจริง มิใช่

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พรทิพา กุญฺมพินานนท์, “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาและการพัฒนาคน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๑-๔๗.

คิดตามความปรารถนาหรือค้นหาที่พาไป ก็จะช่วยให้บุคคลนั้นมีความคิดที่มีเหตุผล สามารถช่วยเหลือสังคม ชุมชน และประเทศชาติให้อยู่รอดปลอดภัย และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขตลอดไป เพียงแต่ทำความเข้าใจหรือศึกษาหลักโยนิโสมนสิการ คือวิธีการแห่งปัญญาในการคิดอย่างถูกวิธี มีระเบียบและรู้จักคิดวิเคราะห์ด้วยเหตุผล ย่อมได้ชื่อว่าเป็นนักคิดแบบโยนิโสมนสิการอย่างแท้จริง

สรุปว่าการสร้างศรัทธาต้องอาศัยปัจจัยทั้ง ๒ ประการ คือปรโตโฆสะอันเป็นพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอน หรือความเชื่อในความมีเหตุมีผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จึงมีการรับฟัง การศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้น มองเห็นเหตุผลด้วยตนเอง โดยอาศัยโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการช่วยให้การเชื่อนั้นเป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อปัญญา จึงกล่าวได้ว่าการสร้างหลักการเชื่อคือศรัทธาที่ถูกต้องก็คือการสร้างปัญญานั้นเอง

๒.๓ ประเภทของศรัทธา

สังคมไทยส่วนใหญ่ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะสังคมชนบท ต่างก็มีความเชื่อที่หลากหลาย อันเกิดจากความเชื่อในบริบทสังคมเดิมที่เรียกว่า ความเชื่อพื้นฐานของสังคมผี แม้จะมีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานแต่ก็ยังคงเอกลักษณ์ความกลมกลืนทางวัฒนธรรมได้ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาเองแม้จะเป็นศาสนาแห่งปัญญา แต่ไม่ได้หักทลายน้ำใจหรือทำลายความเชื่อเดิมอย่างเด็ดขาด จึงทำให้สังคมไทยพุทธมีวัฒนธรรมความเชื่อที่หลากหลายควรแก่การศึกษา ดังนั้นในประเด็นประเภทของศรัทธานี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดศึกษาในประเด็นประเภทของศรัทธาไว้ ๒ ประการใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ ประเภทของศรัทธาทั่วไป และประเภทของศรัทธาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ ประเภทของศรัทธาทั่วไป

ปรากฏการณ์ความเชื่ออันเป็นเหตุให้เกิดศาสนามีหลากหลายประเภทด้วยกัน เมื่อว่าโดยส่วนใหญ่มีการแยกประเภทตามหลักความเชื่อหรือศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญาเรียกว่า ศรัทธาญาณวิปยุต ส่วนศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาเรียกว่า ศรัทธาญาณสัมปยุต^{๕๘} ดังจะได้อธิบายในรายละเอียดดังนี้

๑) **ศรัทธาญาณวิปยุต** ได้แก่ ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ศรัทธาญาณวิปยุต เกิดจากการเชื่อของมนุษย์ผู้ไม่ได้เรียนรู้ เกิดจากความกลัว การเชื่อที่เกิดเพราะความไม่รู้เช่นนี้จึงแสดงออกในลักษณะที่เชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ ในอำนาจของวิญญาณ ในอำนาจของภูตผีหรือในอำนาจของเทพเจ้า^{๕๙} คนที่มีศรัทธาญาณวิปยุต จึงมีลักษณะยกความสามารถของตนให้สิ่งอื่นที่มองไม่เห็น ยอมตนให้อยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติที่เหนือตนหรือที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง ซึ่งจะเรียกว่า เทพเจ้า (Deity) ผลที่เกิดตามมาก็คือมนุษย์ต้องยอมให้เครื่องเช่นสังเวทแก่ธรรมชาตินั้น ๆ ลักษณะเช่นนี้ จึงเท่ากับมนุษย์ยอมเสียความเป็นใหญ่ในตน ยอมอยู่ใต้อำนาจสิ่งที่ตนคิดว่า มีอำนาจเหนือตน

^{๕๘} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๑), หน้า ๒๘.

^{๕๙} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๙๔.

(Supreme Being) และยอมเป็นผู้หมดเสรีภาพในตน ศรัทธาญาณวิปยุตจึงมีลักษณะที่ไม่เชื่อกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งกรรม เพราะมีการเชื่ออยู่บนพื้นฐานว่า ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดผลต่าง ๆ ก็คือการดลบันดาลของอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นผลจากการกระทำของมนุษย์ ตัวโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจดลบันดาลเหล่านั้นก็คือความศรัทธา และวิธีปฏิบัติต่ออำนาจเหล่านั้นคือการบวงสรวงอ้อนวอน เพื่อให้อำนาจดังกล่าวดลบันดาลให้มนุษย์สมปรารถนา นอกจากนั้นสิ่งที่คนส่วนมากเข้าใจและปฏิบัติตามกันอยู่ ก็จัดเป็นศรัทธาญาณวิปยุตได้ เช่น การเชื่อเรื่องการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ อตตกิลมณานุโยค การปฏิบัติแบบการทรมานตนมากเกินไป อย่างเช่นนิครนถ์ นาฏะบุตร หรือท่านศาสตามหาวิระแห่งศาสนาเซนยึดถือปฏิบัติ^{๖๐} และกามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นในกามคุณ หรือการปฏิบัติแบบสบายเกินไป อย่างเช่นพวกจารวาก และบางลัทธิในกายของพราหมณ์-ฮินดู ทศณะและวิถีปฏิบัติเหล่านี้พระพุทธรศาสนาถือว่า เป็นญาณวิปยุต เพราะปฏิบัติตาม ๆ กันมาจนเป็นความเชื่อแบบปรัมปรา (สืบ ๆ กันมา) ซึ่งพระพุทธรองค์เคยทดลองแนวทางนั้นมาแล้วก็ไม่พ้นทุกข์ได้ จึงตรัสบอกว่า ทางทั้งสองนั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิไม่ถูกต้อง ซึ่งเนื้อความที่ทรงปฏิเสธทศณะและวิถีปฏิบัติเหล่านี้ปรากฏในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งแสดงถึงทางสายกลางในพระพุทธรศาสนา ศรัทธาญาณวิปยุต ดังกล่าวนั้นมีพื้นฐานมาจากสาเหตุ ๔ ประการ คือ

๑) ปัญญาสังวัตตะนิกกัมมะอุปนิสสะยะตา	อาศัยกรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดปัญญา
๒) สัพพยาปชชะโลกุปปตติ	เกิดในโลกที่มีความพยายาบาท
๓) อินทหะริยะอะปะริปาเกตา	มีปัญญินทรีย์ยังไม่แก่กล้า
๔) กิเลสอะวิหุระตา	ห่างไกลจากกิเลส ^{๖๑}

เมื่อบุคคลประกอบด้วยเหตุทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้ ก็จะเป็นปัจจัยส่งผลให้บุคคลนั้นกลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ หรือส่งผลให้ประสบกับสิ่งอันไม่เป็นไปเพื่อปัญญา ๕ ประการ คือ

- ๑) มีความเห็นผิดเป็นอหยาตัย
- ๒) มักคบกับบุคคลผู้ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ
- ๓) มักจะเป็นคนหลังให้พระสัทธรรม
- ๔) เป็นคนผู้มักไปด้วยมิจฉาวิตก
- ๕) เป็นคนที่จมลงในอารมณ์โดยอุบายไม่แยบคาย^{๖๒}

เมื่อเรามองไปที่ความเชื่อของสังคมไทยในแง่ของศรัทธาญาณวิปยุต คงจะเห็นภาพของความเชื่อแบบชาวบ้าน ซึ่งเป็นความเชื่อที่เชื่อด้วยลัทธิไสยศาสตร์ ซึ่งในประเด็นนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของภัทรพร สิริกาญจน ที่มองสังคมชาวพุทธไทยอย่างนักวิชาการ และได้แบ่งความคิดความ

^{๖๐}นิครนถ์ นาฏะบุตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคนนี้ได้แก่ศาสตามหาวิระของศาสนาเซน อังใน กิริติ บุญเจือ, **ปรัชญาอินเตีย**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๓๙ - ๔๑.

^{๖๑}มุลนอิทธิกรรมมหาธาตุนิเวศนียาลัย, **ปรมัตถธรรม ๔**, หน้า ๖๖.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

เชื่อและการปฏิบัติของคนไทยออกเป็น ๒ ระดับกว้าง ๆ คือ ระดับชาวบ้าน และระดับปัญญาชน^{๖๓} และได้กล่าวถึงลักษณะความคิดความเชื่อและข้อปฏิบัติของพุทธแบบชาวบ้านไว้โดยสังเขปดังนี้

ก. ชาวบ้านมีการศึกษาพระพุทธศาสนา น้อย จึงขาดความรู้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไม่สามารถมองเห็นความหมายอันแฝงเร้นในทางนามธรรม

ข. ชาวบ้านเป็นผู้นับถือผีสางเทวดา โดยเหตุที่ชาวพุทธศาสนิกชนไทยพยายามจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของตนอย่างเร่งรัด ทำให้การนับถือผีสางเทวดาสามารถแทรกซึมเข้ามาในพระพุทธศาสนาโดยง่าย ทำให้พระพุทธศาสนามีลักษณะผสมผสานรวมเอาลัทธิความเชื่อหลายหลาก และใช้เวทมนตร์คาถาแบบไสยศาสตร์ไว้ด้วย

ค. ชาวบ้านเป็นผู้ที่เชื่อถือในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา และอำนาจเหนือธรรมชาติมากกว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผู้ดำรงชีวิตด้วยความศรัทธาเชื่อมั่น และพึ่งพาสังค์ศักดิ์สิทธิ์มากกว่าการใช้เหตุผล และการพยายามพึ่งตนเอง^{๖๔}

ในประเด็นเรื่องความเชื่อของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่ผสมผสานกับไสยศาสตร์ ชาญณรงค์ บุญหนุน ให้ทัศนะว่า นั่นเป็นความโดดเด่นอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านก็คือ การผสมผสานความเชื่อระหว่างผี พุทธ พราหมณ์เข้าด้วย การผสมผสานความคิดทำนองนี้อันที่จริงก็มีได้เป็นความคิดของชาวบ้านที่เดียว หากแต่การผสมผสานระหว่างผี พุทธ และพราหมณ์เข้าด้วยกันไม่มีหลักฐานเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย-ล้านนา ดังที่ได้เห็นในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิทั้งหลาย ดังนั้น จะว่าการผสมผสานระหว่างความเชื่อพุทธกับความเชื่ออื่น ๆ เป็นเรื่องของชาวบ้านเสียทีเดียวก็ไม่ถูกต้อง เพราะผู้เขียนหรือรจนาคัมภีร์ในยุคแรกนั้นล้วนเป็นพระสงฆ์ผู้นำและพระมหากษัตริย์ อันที่จริงชาวพุทธในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่เดิมมา ไม่ได้แยกสิ่งที่เรียกว่าพุทธบริสุทธิ์กับพุทธศาสนาที่ผสมกับลัทธิความเชื่อในผีสางเทวดา ไสยศาสตร์ หรือพราหมณ์ ออกจากกันเด็ดขาดอย่างที่เป็นอย่างอยู่ในสังคมสมัยใหม่ พระพุทธศาสนาได้อำนวยทั้งการพิทักษ์และอำนาจอันเกิดจากไสยศาสตร์ ตามความเชื่อของประชาชน ความสำเร็จในพืชผลขึ้นอยู่กับพิธีกรรมที่พระในพระพุทธศาสนากระทำอยู่น้อย และมักเชื่อกันว่าอำนาจอันชั่วร้ายจะทำลายพืชผลเสียถ้าไม่ทำพิธีความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลและสุขภาพอนามัยของชุมชนส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับพระภิกษุอีกเช่นกัน ในพุทธศาสนาเมษายน เชื่อว่าการกระทำไสยศาสตร์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการบำเพ็ญกิจของพระโพธิสัตว์ การทำให้ประชาชนประสบผลสำเร็จในกิจกรรมอันพวกเขาปรารถนาแม้จะเป็นเรื่องโลก ๆ ก็ย่อมเป็นประจักษ์พยานของความเมตตากรุณาอันไพศาลของพระโพธิสัตว์และพระพุทธศาสนา จะว่าไปแล้ว ไสยศาสตร์ในบางลักษณะมิใช่สิ่งที่ไม่อาจหารากฐานได้จากความคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ชาวพุทธโดยพื้นฐานแล้วเชื่อในเรื่องการบำเพ็ญเพียรทางจิต และความสามารถที่เกิดจากอำนาจจิตที่ได้รับการควบคุมฝึกฝนอย่างถูกต้องตามหลักของศาสนา บรรดานักปราชญ์หรือ

^{๖๓} ภัทรพร สิริกาญจน, “เกิดกับตาย”, ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยศึกษา หน่วยที่ ๑-๖. (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๑-๑๔, อ้างใน ชาญณรงค์ บุญหนุน, “๐๘๐ ๑๐๖ พุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน”, เอกสารประกอบคำสอน, (นครปฐม: ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๗ - ๑๕๘.

^{๖๔} ภัทรพร สิริกาญจน, “เกิดกับตาย”, หน้า ๑๔-๑๕, อ้างใน ชาญณรงค์ บุญหนุน, “๐๘๐ ๑๐๖ พุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๑๕๘.

พระภิกษุรูปสำคัญในอดีตล้วนใช้ไสยศาสตร์เป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาอย่างได้ผลในชนเผ่าหรือกลุ่มชนต่าง ๆ ตำนานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ พุทธศาสนamahayanในจีนหรือในธิเบตล้วนมีบางแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เวทย์มนตร์และอำนาจจิต เพื่อกำราบสิ่งชั่วร้ายอันเป็นอันตรายต่อมนุษย์ในชุมชนที่พระภิกษุเหล่านั้นเดินทางไปถึง พระสงฆ์ชาวพุทธที่มีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบล้วนมองเห็นความเป็นไปได้ของอำนาจศักดิ์สิทธิ์อันบังเกิดขึ้นโดยอาศัยอำนาจจิตอันบริสุทธิ์ของผู้ทรงศีล ชาวพุทธมองเห็นว่าอำนาจจิตนั้นมีพลังในการควบคุมโลกทางวัตถุด้วย และออกจะเชื่อด้วยซ้ำไปว่าความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์นั้นเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในการที่จะให้ชีวิตทางศาสดาดำรงอยู่ต่อไป ความรุ่งโรจน์ของทุกศาสนาได้รวมเอาเรื่องทางจิตวิญญาณและเรื่องไสยศาสตร์ไว้ด้วย^{๖๕}

จากทัศนะของนักวิชาการทั้ง ๒ ท่าน ทำให้เห็นว่า สังคมชาวพุทธไทยดั้งเดิมหรือแม้กระทั่งปัจจุบันนี้ แบ่งเป็น ๒ ชั้นใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ สังคมแบบชาวบ้านและสังคมแบบปัญญาชน แต่เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว สังคมแบบชาวบ้านจะเป็นสังคมขนาดใหญ่ แม้แต่พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณส่วนมากแล้วก็จะสนองเจตนารมณ์ทางสังคมแบบชาวบ้าน ๆ เช่น การสร้างวัดถุ มงคล เช่น สร้างพระเครื่องรางของขลัง ปลุกเสกกระเป่าสำหรับใส่สตาบ์เรียกทรัพย์ หรือสร้างถาวรวัตถุขนาดใหญ่โดยบอกว่าเป็นอุบายให้คนมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เช่น การระดมทุนสร้างอุโบสถที่ใหญ่ที่สุดในโลก ลูกนิมิตที่ใหญ่ที่สุดในโลก รูปปั้นหลวงพ่อดโต หลวงปู่ทวด หลวงพ่อพุทธโสธรที่ใหญ่ที่สุดในโลก เป็นต้น ซึ่งหากมองตามหลักวิชาการหรือหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้วกิจกรรมเพื่อสนองศรัทธาในลักษณะดังกล่าวจัดว่าเป็นศรัทธาประเภทญาณวิญญุต คือศรัทธาก่อให้เกิดความมั่งงาย แต่นั่นก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาอยู่กับสังคมไทยได้มากกว่าพระพุทธศาสนาแบบคัมภีร์

๒) ศรัทธาญาณสัมปยุต ได้แก่ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ศรัทธาญาณสัมปยุตนี้ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาชั้นหลังได้แสดงให้เห็นว่า เป็นหลักการเชื่อหรือศรัทธาที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิวัติความคิดให้เปลี่ยนไปจากความเชื่อเดิม ๆ ๓ ประการ คือ^{๖๖}

๒.๑) ถือหลักกฎธรรมชาติ พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าความจริงนั้นเป็นกฎธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้าอยู่ในฐานะเป็นผู้ค้นพบความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ โดยที่กฎนั้นมันอยู่อย่างธรรมดาอย่างนั้น พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม มันก็เป็นหลักยืนตัวอยู่ตามธรรมดา และกฎแห่งกรรมดังกล่าวข้างต้นก็จัดเข้าในกฎธรรมชาตินี้ด้วย นอกจากนั้นกฎธรรมชาตินี้ยังแสดงว่า สิ่งทั้งหลายเกิดมาจากเหตุปัจจัย เป็นสิ่งไม่คงที่ เกิด ๆ ดับ ๆ ไม่คงตัว ถูกปัจจัยที่ขัดแย้งบีบคั้นให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ ความจริงดังกล่าวเป็นพื้นฐานของธรรมชาติ

๒.๒) เป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้อุบัติขึ้นท่ามกลางศาสนาพราหมณ์ ที่มีความเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง มนุษย์จึงต้องบวงสรวงอ่อนน้อมด้วยพิธีกรรม และด้วยการบูชาญ เพื่อเอาใจเทพเจ้าให้โปรดปราน

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ชาญณรงค์ บุญหนุน, “๐๘๐ ๑๐๖ พุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๑๖๐ - ๑๖๒.

^{๖๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, หน้า ๙๒ - ๙๓.

นอกจากนั้นคัมภีร์พระเวทย์กำหนดหลักของวรรณะ ๔ ไว้อีก ทุกอย่างถูกครอบงำอยู่อย่างนั้น เมื่อพระพุทธรเจ้าตรัสรู้แล้วจึงทรงประกาศอิสรภาพของมนุษย์ว่ามนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้สูงสุด ดังที่พระองค์ทรงกระทำเป็นตัวอย่าง

๒.๓) เอาปัญญาามาแทนศรัทธา กล่าวคือจากลัทธิศาสนาเดิม ๆ นั้นเน้นการใช้ศรัทธาอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงปัญญา แต่พอมาถึงสมัยของพระพุทธศาสนา พระพุทธรเจ้าทรงสอนให้ใช้ปัญญา คือความเข้าใจในเหตุปัจจัย ความรู้ ความเข้าใจในกฎธรรมชาติ เข้ามาแทน ทรงสอนว่าก่อนจะเชื่อสิ่งใดต้องผ่านการตรวจสอบก่อนเสมอ ถึงแม้ตัวพระองค์เองก็ทรงอนุญาตให้พระภิกษุตรวจสอบก่อน ก่อนที่จะเชื่อพระองค์เช่นกัน

หลักการทั้ง ๓ นั้น ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อต่างไปจากแนวความคิดเดิม โดยเฉพาะมีจุดเน้นอยู่ที่การใช้ปัญญาเข้ามาตรวจสอบให้ความเชื่อนั้นมีเหตุผล พระพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่า หลักความเชื่อหรือศรัทธาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นสำหรับการดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุด ศรัทธาจึงไม่ใช่เป้าหมายในตัวมันเอง ศรัทธาต้องนำไปสู่การลงมือปฏิบัติและภาระที่สำคัญก็คือการที่ศรัทธาได้นำส่งต่อไปให้ถึงขั้นทดลองปฏิบัติและคอยจรโลงการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อพิสูจน์ให้เห็นความจริงอย่างประจักษ์^{๖๗} เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เมื่อบุคคลประกอบความเพียรอย่างสม่ำเสมอ จนเกิดปัญญาหรือญาณทัสสนะ ทำให้มีความรู้ความเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงสามารถกำจัดอวิชชา ทำให้ตัดกิเลสได้แล้ว ในขั้นสุดท้ายศรัทธาที่เคยมีประโยชน์เป็นประหนึ่งว่าเป็นเนื้อดินซึ่งคอยให้สารอาหารเพื่อความงอกงามแก่ปัญญา ในที่สุดเมื่อปัญญางอกงามเต็มที่ ก้าวพ้นแม้กระทั่งเหตุผล เนื้อดินเองก็ไม่มี ความจำเป็นอีกต่อไป ต้นไม้ใหญ่นั้นสามารถยืนหยัดมั่นคงได้ด้วยตนเอง เป็นอิสระจากศรัทธาทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น^{๖๘}

ดังนั้น ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาตามนัยของพระพุทธศาสนา ก็คือ ความเชื่อที่จะเข้าถึงเป้าหมายที่แท้จริงในทางพระพุทธศาสนาอันนับว่าเป็นความสุข ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๓ ระดับ คือ

๑) ระดับกามสุข หรือ อามิสสุข คือความสุขที่เนื่องด้วยกาม มีบ่อเกิดมาจากกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เนื่องด้วยเวทนา คือการเสพเสวย เป็นความสุขระดับปุถุชนที่เกี่ยวข้องอยู่ในโลก เป็นความสุขที่ไม่แน่นอนไม่จีรังยั่งยืน

๒) ระดับฌานสุข หรือ นิรามิสสุข คือสุขที่เนื่องด้วยฌาน มีบ่อเกิดมาจากจิตที่ได้สัมผัสกับสมาธิ เป็นภาวะที่จิตบรรลุสมาธิระดับหนึ่ง ฌานสุขเป็นแดนต่อระหว่างกามสุขกับนิพพานสุข จิตที่เข้าถึงสมาธิเช่นนี้ ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสต้นเหตุชั่วคราว แต่ก็มิเฉพาะในฌานเท่านั้น

๓) ระดับนิพพานสุข หรือ บรมสุข สุขเนื่องด้วยนิพพาน มีบ่อเกิดมาจากปัญญา หรือ วิปัสสนาเป็นความสุขสูงสุด หรือบรมสุข เป็นความสุขที่เป็นประสบการณ์เฉพาะตน เพราะเกิดจากการดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ได้อย่างถาวร ทำให้เห็นโลกตามที่มันเป็นจริง และเป็นเป้าหมาย

^{๖๗} ฟูมิโอะ มะสุทานิ, ศาสนาเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา, แปลโดย พระภิกษุวรญาณ (จันทน์ ชุตินฺธโร), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๙.

^{๖๘} สุวรรณา สถาอานันท์, ศรัทธากับปัญญาบทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒ - ๓๓.

สูงสุดของศรัทธา ดังพระพุทธพจน์ว่า “สัทธินทรีย์ที่บุคคลเจริญให้มาก ทำให้มากแล้วย่อมหยั่งลงสู่ออมตะมีอมตะเป็นเบื้องหน้ามีอมตะเป็นที่สุด”^{๖๙}

ฉะนั้น ศรัทธาญาณสัมปยุต คือความถึงพร้อมด้วยศรัทธาอันประกอบด้วยปัญญา ซึ่งเป็นศรัทธาที่แท้จริงตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เป็นศรัทธาที่นำไปสู่โลกุตตรปัญญา และศรัทธาญาณสัมปยุตนี้เท่านั้น ที่ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้จริงตามความประสงค์ของพระพุทธศาสนา คือความสุขขั้นสูงสุดได้แก่พระนิพพาน เป็นสุขอันเนื่องมาจากการปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง ๓ คือ ศีลสมาธิ และปัญญา

สรุปได้ว่า ศรัทธาโดยทั่วไปนั้นมี ๒ ประการ คือ ศรัทธาญาณวิปยุต เป็นความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยศรัทธา เป็นความเชื่อดั้งเดิมอันประสมประสานระหว่างศาสนากับลัทธิความเชื่อทางสังคม แม้จะไม่ทำให้เกิดความวุ่นวายทางสังคม แต่นั่นไม่ใช่เป้าหมายหลักทางพระพุทธศาสนา และศรัทธาญาณสัมปยุต เป็นศรัทธาความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาเพื่อก้าวพ้นจากทุกข์ เป็นศรัทธาตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม

๒.๓.๒ ประเภทของศรัทธาในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์ชั้นหลังของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าระดับอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้กำหนดประเภทของศรัทธาในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในแต่ละแห่งไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน มี ๔ ประเภท ดังนี้

๑. กัมมสัทธา   เชื่อกฎแห่งกรรม
๒. วิปากสัทธา   เชื่อผลแห่งกรรม
๓. กัมมัสสกตาสัทธา   เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตัว
๔. ตถาคตโพธิสัทธา   เชื่อปัญญาการตรัสรู้เองโดยชอบของพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๗๐}

๒.๓.๒.๑ กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่เรียกว่า “กรรมวาที” คือเชื่อหลักกรรมลิขิต ไม่ใช่พรหมลิขิตอย่างพวกเทวนิยม ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงสอนเรื่องกรรมไว้หลายแห่ง เช่น ควรพิจารณาเรื่อง ๆ ว่า ‘เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น’^{๗๑} และที่ว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๗๒} เป็นต้น กรรมในความหมายของพระพุทธศาสนาเถรวาทแปลว่าการกระทำ เป็นคำกลาง ๆ แต่การกระทำไม่จำเป็นว่า

^{๖๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๗/๓๔๑.

^{๗๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒๙, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นดิง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๐.

^{๗๑} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๑.

^{๗๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๗/๓๕๖.

จะต้องเป็นกรรมเสมอไป การกระทำที่จัดเป็นกรรมนั้น จะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือมีความตั้งใจของผู้ทำเป็นหลัก ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการด้วยกาย วาจา ใจ”^{๗๓} เพราะเหตุที่ในการกระทำการแต่ละครั้งถือเจตนาเป็นหลักเสมอ ดังนั้น เจตนาในหลักกรรมนี้ จึงหมายถึงการกระทำ การพูด ที่แสดงออกภายนอกโดยจงใจก็ดี ความคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นชั่วครู่ชั่วขณะแล้วผ่านไปภายในจิตใจก็ดี ความรู้สึกและท่าทีต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ประสบทางประสาทสัมผัสและที่ระลึกขึ้นมาในใจก็ดี ล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ทั้งนั้น เจตนาจึงเป็นเจตจำนง ความตั้งใจ การเลือกอารมณ์ของใจ^{๗๔} เจตนาจัดเป็นแกนสำคัญที่สุดของการกระทำ เป็นสาระที่ทำให้เกิดการกระทำ ดังนั้น กิจใดที่บุคคลจงใจทำหรือทำด้วยเจตนา กิจนั้นจึงจะเรียกว่าเป็น “กรรม” และกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทถูกจัดไว้หลายประเภทด้วยกัน ผู้ศึกษาจะขอนำมาแสดงไว้เพียงบางส่วน ดังนี้

คำว่า กรรมเป็นคำกลาง ๆ ยังไม่ได้ระบุลงไปว่าดีหรือชั่ว^{๗๕} เป็นเพียงการกระทำเท่านั้น กรรมจำแนกออกเป็น ๓ ทางหรือที่เรียกว่าไตรทวาร^{๗๖} คือ (๑) การกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม (๒) การพูดหรือการกระทำทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม (๓) การคิดซึ่งถือว่าเป็นการกระทำทางใจ เรียกว่ามโนกรรม กรรม ตามรูปศัพท์แปลว่า การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ^{๗๗} คือ ทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ชุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ชุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้อยู่ว่า บ่อน้ำที่ตนชุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกลงได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม) การกระทำที่ดีเรียกว่า กรรมดี ที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว^{๗๘} และในกรณีที่กระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม^{๗๙} ฉะนั้นกรรมจึงเกิดจากเจตนา แล้วนำไปสู่การกระทำด้วยกาย วาจา และใจ

กรรมนับว่าเป็นหลักสัจธรรมอย่างหนึ่งที่จัดเข้ากับธรรมนิยามอันเป็นหลักสากลอย่างหนึ่ง เพราะเห็นว่าเป็นหลักบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต กล่าวคือชีวิตจะดำรงอยู่ได้ก็เพราะกรรมจะเป็นอยู่ก็เพราะกรรม จะจุติ ปฏิสนธิหรือจะพ้นทุกข์ก็เพราะกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีต”^{๘๐} เมื่อเป็นเช่นนั้นอิทธิพลแนวคิดเรื่องกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จึงเป็นผลให้ผู้มีศรัทธาปฏิบัติตาม ซึ่งเมื่อเกิดศรัทธาและนำมาประพฤติปฏิบัติตามแล้วย่อมทำให้เกิดผล ดังนี้

^{๗๓} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๗๖.

^{๗๕} วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๓/๒๒๒/๔๓๓.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๗๗} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๗.

^{๘๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๗/๓๕๖.

๑) ทำให้เกิดความหนักแน่นในเหตุผล รู้จักมองเห็นการกระทำและผลของการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อเรื่องงมงาย หรือมงคลต้นข้าว

๒) ทำให้เห็นว่าผลสำเร็จที่ตนต้องการ จุดหมายที่ปรารถนาจะเข้าถึง จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำ จึงต้องพึ่งตนเอง และทำความเพียรพยายาม ตลอดถึงไม่รอคอยโชคชะตา หรือหวังผลด้วยการอ้อนวอนเช่นสรวงต่อปัจจัยภายนอก

๓) ทำให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองที่จะงดเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่นด้วยการทำความดีต่อเขา

๔) ทำให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะทำการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้น โดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้น ให้ประเสริฐจนถึงยิ่งกว่าเทวดาและพรหมได้ทุก ๆ คน

๕) ทำให้ถือว่าคุณธรรม ความสามารถ ความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องวัดความทรามหรือประเสริฐของมนุษย์ ไม่ให้มีการแบ่งแยกโดยชาติชั้นวรรณะ

๖) ในแง่กรรมเก่าให้ถือว่าเป็นบทเรียน และรู้จักพิจารณาเข้าใจตนเองตามเหตุผล ไม่คอยเพ่งโทษแต่ผู้อื่น มองเห็นพื้นฐานของตนเองที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุง และวางแผนสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ถูกต้องและให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป ^{๘๑}

เจตนาคือตัวกรรม ที่มีสมุฏฐานมาจากจิต นำจิตขึ้นสู่การปรุงแต่ง (สังขาร) ถ้าปรุงแต่งเฉพาะจิตก็เป็นมโนกรรม ถ้าปรุงแต่งออกมาทางกาย ก็เป็นกายกรรม ถ้าปรุงแต่งออกมาทางวาจาก็เป็นวจีกรรม ซึ่งกรรมนั้นมี ๔ ประเภท คือ กรรมดำ กรรมขาว กรรมทั้งดำและขาวปนกัน และกรรมที่ไม่จัดว่าเป็นดำหรือขาว บรรดาการกระทำทางกายและวาจานั้นจะเกิดขึ้นเองโดยลำพังมิได้ ต้องมีใจเข้าไปประกอบด้วยเสมอ เพราะกรรมทั้งหลายนั้นเกิดจากใจ มีใจเป็นแดนเกิด แต่ทั้งนี้ต้องไปพิจารณาว่าสมุฏฐานแห่งการเกิดกรรมทั้ง ๓ นั้นจะประกอบไปด้วยอะไร หรือมีอะไรเป็นตัวผลักดัน ถ้าเป็นอกุศลมูลเป็นตัวผลักดันก็จัดเป็นอกุศลกรรมหรือกรรมชั่ว หรือถ้ากุศลมูลเป็นตัวผลักดันก็จัดว่าเป็นกุศลกรรมหรือกรรมดี แต่การกระทำใดที่ปราศจากเจตนา การกระทำนั้นก็ไม่จัดเป็นกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา หากจะจัดกลุ่มของกรรมก็ได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ทางแห่งการทำความชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม และทางแห่งการทำความดี เรียกว่า กุศลกรรม มีอธิบายดังนี้

ก.ทางแห่งการทำความชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ^{๘๒} หมายถึง การกระทำที่ไม่ดีหรือการกระทำที่เป็นอกุศล คือ การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล ^{๘๓} ได้แก่ (๑) โลภะ (ความอยากได้) (๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) และ (๓) โมหะ(ความหลง) เราสามารถเรียกเจตสิกฝ่ายไม่ดีนี้ว่า “กิเลส” กิเลสนี้เองเป็นเหตุให้ทำกรรมไม่ดี บุคคลทำกรรมชนิดนี้แล้วย่อมเดือดร้อนภายหลังหรือทำแล้วกิเลสพอกพูนขึ้น อกุศลกรรมบถ เป็นทางดำเนินไปสู่นรกและอบาย มี ๑๐ ประการ ได้แก่

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๑๔.

^{๘๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๓-๑๐๔/๗๓-๗๕, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๐๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

^{๘๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๐๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๑๗๕.

(๑) ปาณาติบาต การทำลายหรือเบียดเบียนชีวิต (๒) อทินนาทาน การถือเอาของที่เขามิได้ให้ (๓) กาเมสุมิฉฉาจาร การประพฤตินิดในกาม (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ (๕) ปิสุณาวาจา การพูดส่อเสียด (๖) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ (๗) สัมผัสปลลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ (๘) อภิชฌา ละโมบคอยจ้องอยากได้ของเขา (๙) พยาบาท คิดร้ายเขา (๑๐) มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม^{๘๔} พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “บุคคลผู้ทำอกุศลกรรมบถนี้ต้องไปตกอบายเพราะเหตุที่ประกอบอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ จึงปรากฏมีทั้งนรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต”^{๘๕} ทั้งหมดนี้ เป็นหลักกรรมในทางพระพุทธศาสนา ที่ทำให้อุบัติของสรรพสัตว์แล้ว อกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้สามารถจัดเข้าในทุจจริต ๓ คือ กายทุจจริต วจิตุจจริต มโนทุจจริต ทุจจริต หรือความประพฤติชั่ว หรือความประพฤติเสื่อมเสีย มี ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ^{๘๖} คือ

๑) กายทุจจริต มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การฆ่าสัตว์ ปีบคั้นเบียดเบียนผู้อื่น (๒) การลักทรัพย์ เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น และ (๓) การล่วงละเมิดในของรักของหวงของผู้อื่น ข่มเหงจิตใจ ลบหลู่เกียรติผู้อื่น

๒) วจิตุจจริต ๔ ประการ ได้แก่ (๑) พูดโกหกหลอกลวง (๒) พูดส่อเสียดหรือยุยงให้แตกแยก (๓) พูดคำหยาบคายสกรปรกเสียดเสีย และ (๔) พูดเพ้อเจ้อ เหลวไหลไม่ถูกกาลเทศะ

๓) มโนทุจจริต มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เพ่งอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน (อภิชฌา) (๒) คิดพยาบาทปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่น (พยาบาท) เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (มิจฉาทิฎฐิ) ดังนั้นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา บุคคลผู้ทำบาปอกุศลกรรม ประพฤติทุจจริต จักต้องตกนรกหมกไหม้ในทุคติภูมิ (ภูมิที่เป็นที่ไปอันเป็นทุกข์) ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “บุคคลมีปัญญาทราม ทำกายทุจจริต วจิตุจจริต มโนทุจจริต และอกุศลกรรมอื่น ๆ ซึ่งประกอบด้วยโทษไม่ทำกุศลกรรมได้เลย ทำแต่อกุศลกรรมไว้มากมาย หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก”^{๘๗}

ข. ทางแห่งการทำความดี เรียกว่า กุศลกรรม^{๘๘} หมายถึงกรรมดี การกระทำที่ดีหรือการกระทำที่เป็นกุศล คือการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล ๓^{๘๙} คือ (๑) อโลภะ (ความไม่เผลออยากได้) (๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) และ (๓) อโมหะ (ความไม่หลง) เราสามารถเรียกเจตสิกฝ่ายดีนี้ว่า “คุณธรรม” เพราะเป็นเหตุให้ทำกรรมดี บุคคลทำกรรมชนิดนี้แล้วย่อมไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมชนิดนี้เป็นไปเพื่อความขัดเกลากิเลส ทำให้กิเลสเบาบางลง กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นแนวทางประกอบคุณงามความดี เป็นกรรมดี เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นจากกุศลเจตนาที่ดี ได้แก่ การบำเพ็ญบุญกุญญาวัตร ๑๐ ประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือสุจจริต ๓ สุจจริต หรือความประพฤติดีงาม มี ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ^{๙๐} คือ

^{๘๔}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑, ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๓-๑๐๔/๗๓-๗๕.

^{๘๕}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๒.

^{๘๖}ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๐๙.

^{๘๗}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๙๙, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๑/๓๘๔, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๔/๔๒๐.

^{๘๘}อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

^{๘๙}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๗.

^{๙๐}ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๔๐๙.

๑) กายสุจริต มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เจตนาเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเบียดเบียน สัตว์ มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์แก่กัน (๒) เจตนาเว้นจากการลักทรัพย์และการเอาไร้อาเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน และ (๓) เจตนาเว้นจากการล่วงละเมิดในของรักของหวงของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจ ลบหลู่เกียรติกัน

๒) วาสุจริต มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เจตนาเว้นจากการพูดโกหกหลอกลวง ไม่จงใจจะพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ (๒) เจตนาเว้นจากการพูดส่อเสียดหรือยุยงให้แตกแยก พูดแต่คำที่สมานสามัคคี (๓) เจตนาเว้นจากการพูดคำหยาบคายสกปรก พูดแต่คำที่สุภาพ นุ่มนวลชวนฟัง และ (๔) เจตนาเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล พูดแต่คำจริงมีเหตุมีผลมีได้สารประโยชน์ และถูกกาลเทศะ

๓) มโนสุจริต มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ไม่โลภอยากได้ของของคนอื่นมาเป็นของตน คิดเสียสละ ทำจิตใจเผื่อแผ่ (๒) ไม่คิดพยาบาทปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่เพ่งเล็งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาดีแผ่เมตตาริจิต (๓) เห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม รู้เท่าทันความเป็นธรรมตาของชีวิตและของโลกตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ^{๑๑} บุคคลผู้ประพฤติสุจริตเมื่อตายแล้วจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากที่ตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๑๒} หรือพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้บำเพ็ญกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้บริบูรณ์โดยพิเศษ ละกายมุนษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ ดุจไปยังที่อยู่ของตน”^{๑๓}

อิทธิพลของหลักธรรมทั้ง ๒ นี้ต่อชีวิตมนุษย์เป็นอย่างดี นั่นก็คือถ้าบุคคลใดประพฤติ หรือดำเนินชีวิตตามหลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ อุปนิสัยก็ย่อมจะเลว จิตใจ ย่อมเลว หยาบ บุคคลนั้นก็ย่อมง่ายหรือพร้อมที่จะเป็นโจร เป็นขโมย เป็นคนโกง พร้อมที่จะเอาเปรียบคนอื่น เอาเปรียบสังคม เพราะบุคคลนั้นมีอุปนิสัยเลวอันเนื่องมาจากกรรมชั่ว นั่นคือ การกระทำที่ดำเนินชีวิตตามหลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ ในกรณีเดียวกัน อุปนิสัยที่เลวนั้น หากมิได้รับการปรับปรุงใหม่ ก็จะก่อให้เกิดอกุศลกรรมเจริญขึ้นเรื่อย ๆ เพราะการกระทำที่มีอุปนิสัยเลวเป็นตัวหนุน การกระทำย่อมดำเนินไปเลว หรือดำเนินไปสู่อกุศลกรรมอีก เป็นเสมือนลูกโซ่ นั่นคือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอุปนิสัยเลว อุปนิสัยเลวก็ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอกุศลกรรมบถได้อีกเช่นกัน ตรงกันข้ามถ้าบุคคลใดดำเนินชีวิตตามหลักอกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือประพฤติเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ อุปนิสัยของบุคคลนั้นก็ย่อมจะงาม จิตใจของบุคคลนั้นก็กลายเป็นจิตใจที่งาม สะอาด เขาย่อมง่ายที่จะเป็นคนดีในสังคม ย่อมพร้อมที่จะเสียสละแก่ผู้อื่นหรือสังคมได้ ความคิดที่จะเอาเปรียบคนอื่นย่อมไม่มีกับบุคคลนั้น

๒.๓.๒.๒ วิปากสัทธา เชื่อวิปากหรือผลของกรรม

คำว่า เชื่อวิปากคือการเชื่อผลที่สุกมาจากกรรม เช่น ผลที่ดีก็สุกมาจากกรรมดี ผลที่ชั่วก็สุกมาจากกรรมชั่ว เป็นต้น ศัพท์ว่าวิปาก เป็นภาษาบาลีแปลว่า สุก หรือสุกพิเศษ หมายถึงสิ่งที่ต่อ

^{๑๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๗๑/๓๓๖, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๗.

^{๑๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘.

^{๑๓}ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘๓/๒๗๖.

เนื่องมาจากเหตุ เป็นส่วนผล วิบากหรือผลหมายความว่าอย่างเดียวกัน กฎแห่งวิบากนี้เป็นกฎที่สืบเนื่องมาจากกฎแห่งกรรม เป็นส่วนหนึ่งของกฎแห่งเหตุและผล ซึ่งเป็นกฎแห่งสากลจักรวาล ที่ว่าด้วยเรื่องเหตุผล กล่าวคือ ทุกสิ่งทุกอย่างจะเกิดขึ้นได้ต้องมีเหตุมีปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน จะเกิดขึ้นเองโดยลำพังหรือโดยไม่มีเหตุไม่ได้ โดยนัยกว้างกรรมและผลกรรมมีอยู่ในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลที่เกี่ยวข้องกันประดุจลูกโซ่ มีพระพุทธพจน์แสดงถึงกฎดังกล่าวนี้ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”^{๙๔} วิปากสัทธา ตั้งอยู่บนฐานของการเชื่อที่ว่ากรรมที่สัตว์ทำไว้ในอดีต ย่อมต้องส่งผลของกรรมนั้นมาให้สัตว์ได้เสวยในปัจจุบัน ใครทำดีไว้ในอดีตก็ จะได้รับผลดีในปัจจุบัน ใครทำชั่วไว้ในอดีตก็จะได้รับผลชั่วในปัจจุบัน ดังพุทธภาษิตว่า “หว่านพืชเช่นไร ย่อมได้ผลเช่นนั้น ทำกรรมดีได้ผลดี ทำกรรมชั่วได้ผลชั่ว”^{๙๕} ทำกรรมอย่างใดไว้จะต้องได้รับผลของกรรมอย่างนั้น แต่มีปัญหาอยู่ว่าตัววิบากของกรรมนั้นเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด ตอบได้ว่าวิบากของกรรม เริ่มทำงานตั้งแต่ขณะที่บุคคลมีเจตนา และใช้เจตนาทำกรรมเป็นต้นไป คือกระบวนการก่อวิบาก ได้เริ่มดำเนินและบุคคลจะเริ่มได้รับผลของกรรมตั้งแต่บัดนั้นไป^{๙๖}

นอกจากนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทยังเชื่อว่ากรรมแม้เล็กน้อยก็ไม่ไร้ผล ต้องมีผลตามมาแน่นอน ดังจะเห็นได้จากพระบาลีว่า “บุคคลทำบาปกรรมแม้เพียงเล็กน้อย บาปกรรมนั้นก็นำเขาไปสู่สุรก็ได้”^{๙๗} ในที่บางแห่งทรงแสดงวิปากสัทธาไว้ในแง่อุปมา เช่น “บาปกรรมที่บุคคลทำแล้ว ยังไม่ให้เกิดทันที เหมือนน้ำนมที่รีดในวันนี้ บาปกรรมนั้นจะค่อย ๆ เฝ้ามลายจนพาล เหมือนไฟที่ถูกเอ้ากลับไว้ ฉะนั้น”^{๙๘} หรือ “บุญที่ตนเองทำไว้แล้วเป็นมิตรติดตามตนไปถึงภพหน้า”^{๙๙}

วิปากสัทธาตามที่ได้กล่าวมานั้น ส่วนใหญ่ทรงแสดงถึงผลกรรมอันบุคคลจะได้รับในภพภาคหน้า ส่วนผลของกรรมในภพปัจจุบัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ ๔ ประการ คือ^{๑๐๐}

ก)ระดับภายในจิตใจ คือกรรมให้เกิดผลภายในจิตใจ มีการสั่งสมคุณสมบัติคือ กุศลและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิด และความมีความสุขความทุกข์เป็นต้น

ข)ระดับบุคลิกภาพ คือ กรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างอุปนิสัย ปรุงแต่งลักษณะความประพฤติ การแสดงออก การวางตัวความสัมพันธ์กับคนอื่นหรือสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไป

ค)ระดับวิถีชีวิตของตน คือ กรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของตน ทำให้เขาได้รับประสบการณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา พบกับความเสื่อม ความเจริญ ซึ่งเรียกว่า โลกธรรม

^{๙๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘.

^{๙๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๙๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖๗.

^{๙๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๗.

^{๙๘} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๑/๔๙.

^{๙๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

ง)ระดับสังคม คือ กรรมที่คนทั้งหลายทำ มีผลต่อความเป็นไปของสังคม เช่น ก่อให้เกิดความเลื่อมความเจริญ ความรุ่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลายรวมทั้งผลจากการที่มนุษย์กระทำต่อสภาพแวดล้อมอื่นๆ ที่ย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์เอง

๒.๓.๒.๓ กัมมัตสกกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งปวงมีกรรมเป็นของ ๆ ตน

กัมมัตสกกตาสัทธา คือความที่เชื่อว่าสัตว์ทั้งปวงมีกรรมเป็นของ ๆ ตน หมายถึง ทั้งเหตุ ทั้งผล รวมถึงที่คน เมื่อคนทำเหตุคือกรรมดีก็ผลดีดี กรรมและผลที่ดีก็รวมถึงที่บุคคลเมื่อบุคคลทำ กรรมที่ชั่ว ก็ผลดีผลที่ชั่ว เหตุผลที่ชั่วก็รวมถึงที่บุคคล กัมมัตสกกตาสัทธานี้ไม่มีรูปศัพท์ใช้เป็นของตัวเอง แต่มีคำที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “กัมมัตสกกตาทฎณ ฎณที่เชื่อความที่สัตว์มีกรรม เป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน หมายถึง สัมมาทิฎฐิ ๑๐”^{๑๐๑} ซึ่งเป็นญาณของพระพุทธเจ้า เป็นญาณที่รู้ว่าสัตว์ทั้งหมดจะต้องเป็นไปตามกรรม ของตน กัมมัตสกกตาสัทธา จึงเป็นเพียงศัพท์ที่ใช้กันในภายหลัง กัมมัตสกกตาสัทธาในทางปฏิบัติ หมายถึงความรู้จักจับเหตุผลมาพิจารณา จนเห็นจริง เกิดความรู้ขึ้น เช่น เมื่อเห็นผลว่าสัตว์ประสบ ทุกข์อยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะได้ทำเหตุที่ไม่ดีไว้ในอดีต หรือเมื่อเห็นเหตุว่าสัตว์กำลังทำความชั่วใน ปัจจุบัน ก็รู้ว่าเขาจะได้รับผลคือความทุกข์ในอนาคต ดังเช่นที่สุภมาณพเคยทูลถามถึงความสงสัยของ ตน กับพระพุทธเจ้าว่าข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทั้งหลายที่เกิด มาแล้ว ปรากฏความเลวบ้าง ความประณีตบ้าง มนุษย์ทั้งหลายย่อมปรากฏว่าอายุสั้นบ้าง อายุยืนบ้าง มีโรคน้อยบ้าง มีโรคนอกบ้าง มีผิวพรรณทรามบ้าง มีผิวพรรณงามบ้าง มีศักดิ์น้อยบ้าง มีปัญญาน้อย บ้าง มีปัญญามากบ้างในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบแก่สุภมาณพนั้นว่า “มาณพ สัตว์ ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่ พึ่งอาศัยกรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๐๒}

๒.๓.๒.๔ ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต

การเชื่อในพระปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต หรือเชื่อปัญญาผู้สัจธรรมของ พระผู้ค้นพบ หมายถึง การเชื่อการมั่นใจในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะทรงเป็นบุคคล ต้นแบบที่ทรงยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความดีสูงสุดได้ ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตน^{๑๐๓} ซึ่งพระองค์ทรงบรรลุก่อนใคร ๆ เหมือน ลูกไก่ที่ทำลายเปลือกไข่ออกมาได้ก่อนผู้อื่น เชื่อมั่นในศักยภาพของความเพียรการสั่งสมบารมีมาเพื่อ ตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เองโดยไม่มีใครประทานความสำเร็จมา ให้ ทรงประกอบด้วยพระคุณ ๓ ประการ คือ พระมหากุณาคคุณ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระองค์ทรงสั่งสอนให้ประชาชนรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ดีแล้ว ทรงเป็นผู้นำทางที่ดี ทรงชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ทุกคนหากฝึกดีแล้ว สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ เข้าถึง

^{๑๐๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๔/๒๒๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๓/๕๐.

^{๑๐๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๑๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๒๕.

การหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง กล่าวคือ พระนิพพานได้ อย่างที่พระองค์กระทำให้ดูเป็นตัวอย่างได้^{๑๐๔} และยังเป็น การเชื่อที่ไม่อ้อนวอนหวังพึ่งเทพเจ้าหรืออำนาจภายนอกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์ใด ๆ หันมาสู่การกระทำของมนุษย์หรือความเพียรของมนุษย์

ดังนั้น หลักการของตถาคตโพธิสัทธาจึงไม่เหมือนการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาทั่วไป การนับถือพระพุทธรูปเจ้าไม่ใช่เพื่อเข้าถึงพระองค์ เหมือนการนับถือพระเจ้าหรือพรหมันของศาสนาฝ่ายเทวนิยม (Theism) ซึ่งมีจุดหมายเพื่อเข้าไปรวมเป็นเอกภาพกับพระเจ้า แต่การนับถือพระพุทธรูปเจ้า นั้น ต้องพยายามปฏิบัติเพื่อเข้าถึงภาวะที่พระองค์ทรงดำเนินไปแล้ว เมื่อทรงเข้าถึงภาวะเช่นนั้นแล้วก็ทรงตรัสบอกชี้ทางให้ปฏิบัติ ถ้าไม่ปฏิบัติตามนั้นก็จะได้ไม่ได้รับผลใดเลย ถึงแม้จะตามติดเกาะชายจิวรี่ไปเพื่อดูรูปพระวรกายของพระองค์ ซึ่งเห็นได้จากตัวอย่างการดำเนินในลักษณะทรงตักเตือนพระวักกัฬาว่า “การเห็นร่างกายอันเปื่อยเน่านี้ จะมีประโยชน์อะไร ผู้ใดแลเห็นธรรมด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นเรา”^{๑๐๕} การเชื่อในตถาคตโพธิสัทธาไม่ใช่เป็นการนับถือแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เป็นการเชื่อในปัญญาของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาให้เป็นพุทธะได้ แต่ยกเอาตัวมนุษย์ขึ้นตั้งโดยเน้นบุคคลในอุดมคติ ผู้บรรลุจุดหมายในการที่พัฒนาศักยภาพนั้นได้สำเร็จ ในฐานะเป็นคนต้นแบบสำหรับเตือนจิตสำนึกในความสามารถเช่นนั้นของมนุษย์แต่ละคน^{๑๐๖} การเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธรูปเจ้า ก็คือเชื่อพระพุทธรูปเจ้า เชื่อพระธรรม เชื่อพระสงฆ์ เราเชื่อพระพุทธรูปเจ้า เพราะพระพุทธรูปเจ้าท่านตรัสรู้ เราเชื่อพระพุทธรูปเจ้าแล้วเราเชื่อพระธรรม ในฐานะเป็นสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้ แล้วเราเชื่อพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติตามที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้ ฉะนั้นทั้งสามอย่างนี้ก็รวมเหลืออย่างเดียวว่า เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธรูปเจ้า^{๑๐๗}

พระพุทธรูปเจ้าทรงมีคุณสมบัติหลายอย่าง กล่าวคือ มีคุณสมบัติภายนอก ได้แก่ บุคลิกภาพ และคุณสมบัติภายใน ได้แก่ คุณธรรมต่าง ๆ ซึ่งปรากฏพระพุทธรูปลักษณะของพระองค์ไว้ ๙ ประการอยู่ในบทสวดระลึกถึงพระพุทธรูป ดังนี้

๑. อรหันต์ ทรงห่างไกลจากกิเลสไม่มีข้าศึก หักขี้กำสั่งสารจักรได้ ไม่ทำบาปในที่ลับ
๒. สมมาสมพุทโธ ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงได้ด้วยพระองค์เอง และโดยชอบธรรม
๓. วิชชาจรณสมปนโน ทรงถึงพร้อมด้วยความรู้ ความประพุดติ อันดีงาม
๔. สุกโต ทรงได้ไปสู่ที่ดี เสด็จไปงาม และทรงตรัสวาจาที่จริงและเป็นประโยชน์
๕. โลกวิทู ทรงรู้แจ้งโลก คือการเกิดและการดับในสังขาร และโลกธรรม ๘
๖. อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ ทรงเป็นผู้ฝึกเวไนยสัตว์ชั้นยอด ไม่มีผู้เสมอเหมือน
๗. สตถา เทวมานุสสานิ ทรงเป็นบรมครูของทวยเทพ และหมู่มนุษย์
๘. พุทโธ ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่นจากกิเลส เบิกบานเพราะไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลส

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๖.

^{๑๐๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๓๘๘.

^{๑๐๖} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, หน้า ๑๒๖.

^{๑๐๗} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โพธิปักขิยธรรม, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๒),

๙. ภควา ทรงทรงจำแนกธรรม ทรงเปิดเผยแก่เหล่าสัตว์ผู้ตกอยู่ในอวิชชา^{๑๐๘}

พระพุทธคุณ ๙ บทนี้ สรุปลงเป็นพระคุณ ๓ ประการ คือ

- ๑) พระปัญญาคุณ ได้แก่ พระคุณคือปัญญา
- ๒) พระวิสุทธิคุณ ได้แก่ พระคุณคือความบริสุทธิ์
- ๓) พระมหากรุณาคุณ ได้แก่ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๑๐๙}

พระพุทธคุณ ๙ ประการนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นวารหาคคุณ (คุณของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ มี อรหิ เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น นวรหาคคุณ หรือ นวารหาคคุณ แปลว่า คุณของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ ๙ ประการ^{๑๑๐}

กล่าวได้ว่า ตถาคตโพธิสัทธา จะต้องเชื่อว่า พระองค์ทรงมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง คือ ๑) เป็นผู้ค้นพบอริยสัจ ๔ ๒) เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนา ๓) เป็นเจ้าของธรรมวินัย ๔) เป็นผู้ให้กำเนิดพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ๕) เป็นผู้พระคุณ ๓ ประการ คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ ๖) เป็นผู้เสียสละโดยทรงบำเพ็ญพระจริยา ๓ ประการ คือ (๑) โลกัตถจริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก (๒) ญาติัตถจริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ (๓) พุทธัตถจริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า^{๑๑๑} ดังนั้น เมื่อมีความเชื่อหรือศรัทธาแล้ว จึงต้องปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้า โดยการบูชาพระองค์ใน ๒ สมัย คือ

๑. สมัยที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์อยู่ โดยนियมปฏิบัติ ดังนี้ ๑) ไปอยู่ที่บำรุง ๓ กาล คือ เช้า เพล เย็น ๒) เมื่อพระพุทธองค์ไม่สวมรองเท้าจกรม เราก็ไม่สวมรองเท้าจกรม ๓) เมื่อพระพุทธองค์จกรมอยู่ในที่จกรมต่ำ เราก็ไม่จกรมอยู่ในที่สูง ๔) เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่เบื้องต่ำ เราไม่ไปอยู่ในที่สูง ๕) ไม่ห่มคลุมบ่าทั้ง ๒ ในที่ทอดพระเนตรเห็น ๖) ไม่สวมรองเท้าในที่ทอดพระเนตรเห็น ๗) ไม่กั้นร่มในที่ทอดพระเนตรเห็น และ ๘) ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ในที่ทอดพระเนตรเห็น

๒. สมัยที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ควรปฏิบัติ ดังนี้ ๑) ไปไหว้พระเจดีย์ตามโอกาสอันสมควร ๒) ไปไหว้สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรม และปรินิพพาน ๓) บูชา กราบไหว้ เคารพต่อพระพุทธรูป ๔) บูชา ย่าเกรง เคารพต่อพุทธาวาส ๕) ไม่สวมรองเท้าในลานพระเจดีย์ ๖) ไม่กั้นร่มในลานพระเจดีย์ ๗) เวลาใกล้พระเจดีย์ไม่เดินพลางเจรจาพลาง ๘) เข้าในเขตวัดต้องห่มผ้าลาดไหล่ หุ้บร่ม ถอดรองเท้า ๙) ไม่ทำอकारะทุก ๆ อย่างเท่าที่ตนเห็นว่าไม่สมควร ๑๐) กราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ๑๑) เปล่งวาจาว่าคำระลึกถึงพระพุทธคุณ

^{๑๐๘} พระมหาสุพัฒน์ กลยาณธมโม, “พระพุทธเจ้า: บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐.

^{๑๐๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๑.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๓.

^{๑๑๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หลักสูตรและประมวลการสอบบวชธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๑.

๑๒) ตามระลึกถึงพระพุทธคุณด้วยใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ๑๓) ปฏิบัติตามพระโอวาทเป็นนิตยด้วยจิต
เคารพจริง ๆ^{๑๑๒}

ศรัทธา ๔ ประเภทตามที่กล่าวมานั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่าศรัทธาญาณสัมปยุต
ศรัทธาญาณสัมปยุต หมายถึงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ประกอบด้วยญาณ เป็นการเชื่อเพราะมี
ความเข้าใจในเหตุผลเป็นมูลฐาน พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่าศรัทธาในลักษณะเช่นนี้ เป็นการเชื่อ
ที่ถูกต้อง เป็นศรัทธาสว่าง เพราะไม่มีดมนด้วยอวิชา เป็นศรัทธาของมนุษย์ผู้มีความคิดเป็นของตน
ตามหลักเหตุผล ละความงมงายเสียได้ เพราะปรับสัทธาธิษฐานกับปัญญาธิษฐานให้สมดุลกัน^{๑๑๓}

สรุปความได้ว่า ในคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาเถรวาท ท่านได้กล่าวถึงหลักศรัทธาไว้
อย่างเดียวคือ ตถาคตโพธิสัทธา แต่ในสมัยต่อมาพระอรหันตเถรวาทได้รวบรวมจัดให้เป็นหมวดหมู่เข้า
ด้วยกันเป็น ๔ ประเภทคือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และตถาคตโพธิสัทธา ศรัทธาทั้ง
๔ ประเภทนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นการเชื่อประกอบด้วยเหตุผล ความ
มั่นใจในความจริง ความดี และในการทำความดีไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะภายนอก จึงจัดเข้าในศรัทธา
ญาณสัมปยุต ส่วนศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้าม คือศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เป็น
ศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต ซึ่ง
เป็นการเชื่อคือศรัทธาที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ

๒.๔ สรุป

การศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา สรุปว่า
ศรัทธาหรือความเชื่อในพุทธศาสนาเน้นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และพิจารณาด้วยปัญญา หา
เหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ศรัทธานั้นต้องเกิดขึ้นมาเองและ
ประกอบด้วยปัญญาของผู้ศรัทธาที่รับรู้เห็นเองตามความเป็นจริงและใช้ปัญญาเป็นเครื่องช่วย
กลั่นกรอง เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธา แต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิด
ปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่าง
อิสระ มีเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ในการสร้างศรัทธานั้น สิ่งจำเป็นที่จะต้องทำคือปัจจัย ๒
ประการ ได้แก่ ปรโตโฆสะ อันเป็นความเชื่อในความมีเหตุมีผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จึงมีการ
รับฟัง การศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้น มองเห็นเหตุผลด้วยตนเอง และอาศัยโยนิโสมนสิการ
มาเป็นตัวช่วยให้ความเชื่อนั้นเป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อปัญญา จึงกล่าวได้ว่าการสร้าง
ศรัทธาที่ถูกต้องก็คือการสร้างปัญญานั้นเอง ซึ่งก็ต้องอาศัยแรงจูงใจจากหลักการ ๔ ประการที่เรียกว่า
ปมาณิกา คือ รูปลักษณะน่าเลื่อมใส การครองตนสมณะสมณสภารูป เสียงกัมมชวณพัง และเนื้อธรรม
ณะแห่งธรรมนำมาซึ่งความเลื่อมใส ในคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาเถรวาท ท่านได้กล่าวถึงหลัก
ศรัทธาไว้อย่างเดียวคือ ตถาคตโพธิสัทธา แต่ในสมัยต่อมาพระอรหันตเถรวาทได้รวบรวมจัดให้เป็น
หมวดหมู่เข้าด้วยกันเป็น ๔ ประเภทคือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และตถาคตโพธิ

^{๑๑๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), มงคล ๓๘ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๕ - ๑๓๗.

^{๑๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๖๔/๔๓๒.

สัทธา ศรัทธาทั้ง ๔ ประเภทนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดี และในการทำความดีไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะภายนอก จึงจัดเข้าในศรัทธาญาณสัมปยุต ส่วนศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้าม คือศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต ซึ่งเป็นศรัทธาที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ

บทที่ ๓

พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

ตามประวัติพระพุทธศาสนา กล่าวว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราวพุทธศักราช ๒๓๕ หลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตมาเผยแผ่ในดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ^๑ แต่มีบางทัศนะบอกว่าพระพุทธศาสนาน่าจะเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิประมาณ พ.ศ. ๕๔๔-๗๔๓ ตามหลักฐานที่ค้นพบคือ สถูปโบราณและโบราณสถานต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งมีอายุรุ่นเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เช่น พระปฐมเจดีย์ที่มีลักษณะเหมือนพระสถูปสถูจิในประเทศอินเดีย^๒ ในขณะที่บางทัศนะก็ว่า ชนชาติไทยรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในสมัยขุนหลวงเม้า กษัตริย์ผู้ครองนครอัยลาว ในราว พ.ศ. ๖๒๐ โดยในสมัยนั้นเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท^๓ ดังนั้น ในบทที่ ๓ นี้ ผู้ศึกษาจึงต้องการศึกษาถึงพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย ในประเด็นมูลเหตุให้เกิดความศรัทธา การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย พัฒนาการแห่งศรัทธาในสังคมไทย ตลอดจนอิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในด้านจารีตประเพณี และด้านพุทธศิลป์

๓.๑ มูลเหตุให้เกิดความศรัทธา

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยในยุคที่สังคมไทยนั้นมีศาสนาดั้งเดิมคือลัทธิการบูชาผีบรรพบุรุษ เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาก็เกิดการประยุกต์ใช้ในลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน จนแยกไม่ออกว่าอะไรคือความเชื่อดั้งเดิม อะไรคือความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา จนมีนักวิชาการกลุ่มที่ยึดคัมภีร์เป็นสำคัญพยายามที่จะแยกพระพุทธศาสนาตามคัมภีร์ออกจากพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน โดยมีทัศนะว่าพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านนั้นไม่ใช่เนื้อแท้แห่งศาสนา มีลักษณะคล้ายกาฝากที่คอยทำลายศาสนาเพราะเป็นความเชื่อหรือศรัทธาที่เจือด้วยความมมงายและก่อให้เกิดทุกข์ ส่วนพระพุทธศาสนาที่แท้จริงนั้นได้ถูกจัดไว้ในกระบวนการดับทุกข์โดยมีเป้าหมายเพื่อการดับทุกข์เป็นที่สุด โดยกำหนดไว้ว่านี่คือมูลเหตุให้เกิดศรัทธาที่แท้จริง มีด้วยกัน ๒ รูปแบบ คือ

๓.๑.๑ รูปแบบที่หนึ่ง ทรงแสดงกระบวนการเกิดโดยไม่ได้ทรงเริ่มที่ศรัทธา แต่ทรงแสดงถึงมูลเหตุของการเกิดของศรัทธา แล้วพัฒนาไปจนหลุดพ้นจากทุกข์ ทรงแสดงถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิด

^๑ อุดม จุมพลหาล้า และคณะ, “วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบกลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, (ม.ป.ท.: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

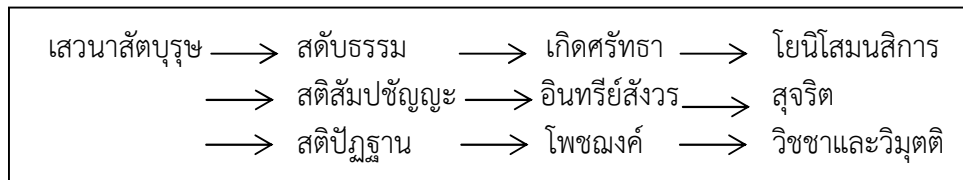
^๒ พัฒน์ เฟื่องผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓๑.

^๓ พิฑูร มะลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, พระพุทธศาสนาสำหรับประชาชนตอนที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

ศรัทธา เป็นวิธีของการปฏิบัติธรรมที่พัฒนาไปอย่างมีขั้นตอนแต่ละขั้นเป็นความก้าวหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติขั้นถัดไป ดังนี้

การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์ การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์ ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยกกายบริบูรณ์ การมนสิการโดยแยกกายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์ สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ วิชาและวิมุตตินี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้^๔

ตารางที่ ๓ กระบวนการเกิดโดยไม่ได้เริ่มที่ศรัทธา เขียนเป็นสัญลักษณ์ลำดับได้ดังนี้

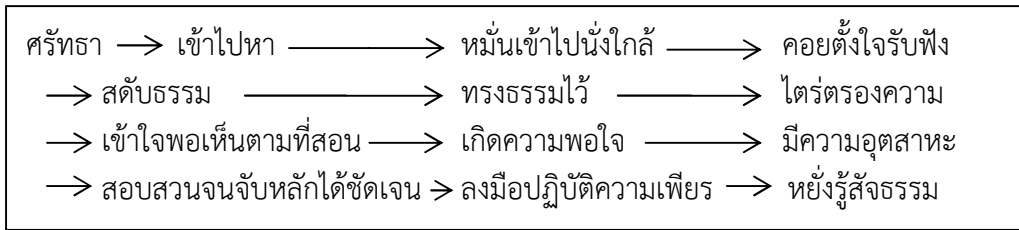
๓.๑.๒ **รูปแบบที่สอง** ทรงแสดงกระบวนการเกิด โดยทรงเริ่มที่ศรัทธา แล้วพัฒนาไปจนถึงบรรลุมรรคผล เกิดศรัทธาแล้วพัฒนาไปตามลำดับ อันเป็นกระบวนการตามธรรมชาติโดยตรงที่ทรงมุ่งเน้นให้เห็นถึงการเกิดต่อ ๆ กันไปของกระบวนการธรรม จนถึงการใช้รู้สัจธรรม เรียกว่า “อนุพุทธปฏิบัติภา” ดังพระพุทธพจน์ว่า

การบรรลุมรรคผล ย่อมมีได้ด้วยการบำเพ็ญสิกขาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญกิริยาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญปฏิบัติโดยลำดับ เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในศาสนา นี้ เกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงยโศตลงสัคั เเงยโศตลงสัคัแล้ว ย่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรมแล้ว ย่อมทรงจำไว้ ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรเพ่งพินิจ เมื่อมีการเพ่งพินิจธรรมอยู่ ฉันทะย่อมเกิด กุลบุตรนั้นเกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรองครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมอุทิกายและใจ เมื่ออุทิกายและใจแล้ว ย่อมทำให้แจ่มแจ้งจะอันยอดเยี่ยมด้วยนามกาย และเห็นแจ่มแจ้งจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญา^๕

^๔ อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

ตารางที่ ๔ กระบวนการเกิดโดยเริ่มที่ศรัทธา เขียนเป็นสัญลักษณ์ลำดับได้ดังนี้

ในกระบวนการพัฒนาศรัทธารูปแบบที่สองนี้ พระพุทธองค์ตรัสการเกิดขององค์ธรรมมีศรัทธาเป็นมูลบท โดยมีหลักให้ศึกษาไปตามลำดับ หรือปฏิบัติธรรมอย่างค่อยเป็นค่อยไป เริ่มตั้งแต่ปลูกศรัทธาความเชื่อเป็นพื้นฐาน แต่กระบวนการนี้ต้องเป็นไปอย่างตลอดสายจึงสำเร็จประโยชน์ ถ้าหยุดเสียในระหว่าง ก็ไม่สามารถบรรลุจุดหมายปลายทางได้

กระบวนการเกิดของศรัทธาของพุทธศาสนา ตามที่กล่าวมาข้างต้นชี้ให้เห็นว่าการปฏิบัติในทางพุทธศาสนานั้นตั้งแต่เริ่ม จนถึงจุดหมายปลายทาง ต้องมีศรัทธารวมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งศรัทธาเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้กระบวนการนั้นดำเนินต่อไปได้ ถึงแม้ว่าบางกระบวนการศรัทธาจะถูกจัดให้อยู่ในอันดับที่ ๒ หรือ ๓ ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ จึงอาจสรุปได้ว่า การปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนาจะเดินไปได้ ข้อธรรมอื่น ๆ จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องมีศรัทธาเป็นปัจจัยส่งเสริมด้วยจึงจะเป็นไปได้ตลอดสาย บุคคลในโลกเป็นผู้ที่มีศรัทธา จะมีเหตุให้เกิดศรัทธาที่ต่างกันมีการถือเอาคุณสมบัติของศรัทธาต่างๆ กันมาเป็นเกณฑ์ทำให้คนเราเกิดศรัทธาของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน ต่างกันไว้ แต่ละบุคคลก็ไม่ชอบเหมือนกัน ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งมูลเหตุให้เกิดศรัทธาไว้ ๔ จำพวก^๖ คือ (๑) รูปปมณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป ผู้ถือรูปร่างเป็นประมาณ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปที่สูง รูปที่พอม รูปที่อ้วน รูปที่หล่อ รูปที่สวยงาม รูปที่มีอวัยวะสมส่วน ถือเอาประมาณในรูปนั้นแล้วจึงชอบใจ เลื่อมใสในรูปที่จะเชื่อถือ เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา บุคคลประเภทนี้เรียกว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป ดังที่พระวัคคลิบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้ที่ไม่รู้จักอภัยอยู่ในความพึงพอใจที่จะได้เห็นในพระรูปของพระพุทธเจ้า เผ่าคอยติดตามอยู่ตลอดเวลา เพราะยินดีที่ได้เห็น พระรูปกายที่ประเสริฐของพระผู้มีพระภาค ทำให้เกิดศรัทธาในพระรูปของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบความยินดีของพระวัคคลิได้ตรัสสอนว่า “อย่าเลย วัคคลิ จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็อธิว่าเห็นธรรม”^๗ และคงไม่มีโอกาสประพาสปฏิบัติจนได้รับคำแนะนำจากพระพุทธองค์จนสำเร็จมรรคผล^๘ (๒) ลูชีพปมาณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะเห็นความประพาสปฏิบัติเรียบร้อยเคร่งครัดในธรรมวินัย บุคคลผู้ถือความเคร่งครัดเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเคร่งครัด^๙ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นจิวรเศร้าหมอง บาตรเศร้าหมอง เสนาสนะเศร้าหมอง หรือเห็นทุกกรกิริยา

^๖ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๑๕.

^๗ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^๘ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

^๙อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๒/๒๐๔.

ต่างๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงชอบใจเลื่อมใส น้อมใจจะเชื่อถ้อย
 ดังที่พระโมฆราชได้ถูกโรคเรื้อนรบกวนทั้งเวลากลางคืนก็ไม่ได้รับความสุขในการนอน เมื่อได้เห็นโทษ
 ของร่างกายจึงบวชเป็นบรรพชิตเป็นศิษย์ของพรหมณ์ชื่อพาวรี^{๑๐} ได้ถามปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้ง
 เกี่ยวกับโลกนี้ โลกหน้า พรหมโลกและเทวโลก แต่ไม่ได้รับคำตอบ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ไปถามปัญหานี้
 กับพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์พิจารณาเห็นว่าโลกอย่างไร มัจจุราชจึงจะมองไม่เห็น พระผู้มีภาค
 ตรัสว่า “โมฆราช เธอจงพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า มีสติทุกเมื่อ พึงถอนอัตตานุทิฎฐิ เสียเป็น
 ผู้ข้ามมัจจุราชเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น”^{๑๑} เมื่อ
 พระผู้มีพระภาคตรัสจบพระคาถา โมฆราชก็ปราศจากผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวะ ได้เป็นภิกษุและ
 เป็นพระอรหันต์ พระโมฆราชได้เก็บผ้ามาจากกองขยะป่าช้าและทางรถ ทางเกวียนมาทำเป็นผ้า
 สังฆาฏิ ใช้สอยจีวรที่เศร้าหมอง พระผู้มีภาคทรงพอพระทัยในคุณชื่อนั้นของท่านโมฆราช จึงทรงตั้งไว้
 ในตำแหน่งภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายที่ใช้สอยจีวรเศร้าหมอง เพราะเป็นผู้ไม่มีอาสวะดับสนิท
 เหมือนเปลวไฟที่หมดเชื้อดับไป สามารถตัดกิเลสเครื่องผูกมัดได้แล้วจึงอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ และท่าน
 พระโมฆราชได้รับการยกย่องว่าเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง^{๑๒} (๓) โขสัปปมาณิกา
 เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้ฟังเสียงอันไพเราะ บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณเลื่อมใสในเสียง^{๑๓} บุคคลบาง
 คนในโลกนี้ถือน้อมเอาประมาณในเสียงนั้นที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญ ที่ผู้อื่นชมเชย ที่ผู้อื่นกล่าวยกย่อง ที่ผู้อื่น
 กล่าวสรรเสริญสืบ ๆ กันมาแล้วเกิดความเลื่อมใส^{๑๔} น้อมใจไปเพื่อศรัทธา บุคคลผู้ถือเสียงเป็น
 ประมาณทั้งที่ได้ยินหรือฟังเสียงสรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะอันเป็นเหตุให้เกิดศรัทธา
 ดังที่อนาถบิณฑิกคหบดีเกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้าเพียงแค่นับได้คำที่ว่า “พระพุทธเจ้า” ทำให้อนาถ-
 บิณฑิกคหบดีอยากเห็นและอยากเข้าเฝ้า อยากที่จะได้เข้าไปใกล้ในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก เมื่อฟัง
 ธรรมอนุப்புพิกถา^{๑๕} และอริยสัจ ๔ ทำให้ปราศจากมลทิน ณ ที่นั่งฟังธรรมนั้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
 ความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” อนาถบิณฑิกคหบดีได้เห็นธรรม
 แล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ
 ถือความเป็นผู้แก้แล้วกล้าไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา บรรลุโสดาบันผู้เข้าถึงกระแสแห่ง
 นิพพานเป็นที่สุด ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอเป็นอุपाสิกข์ผู้ถึง
 สรณะไปจนตลอดชีวิต^{๑๖} เมื่อบุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาในทาง
 พระพุทธศาสนา ศรัทธานั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญา เมื่อมีศรัทธาที่เกิดจากเสียงแล้วจะต้องพัฒนา
 ต่อไปให้เป็นปัญญา เป็นปัญญาประเภทที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ แล้วให้ปัญญาเป็นตัว
 ทำหน้าที่ส่งต่อไปให้ถึงเป้าหมาย ศรัทธานั้นจะต้องหมดหน้าที่ไปเมื่อเกิดปัญญาแล้ว หากยังมีศรัทธาที่

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๓-๑๑๒๖/๗๗๒.

^{๑๑} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒.

^{๑๒} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๔/๓๐.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๑.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๑๕.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

มีเสียงเป็นเหตุอยู่ ปัญหานี้ก็จะไม่เกิดขึ้นและก็ไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ กับเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา เพราะบุคคลจะติดอยู่เพียงแคศรัทธาเท่านั้น และ (๔) ฉันทบปมาณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้สดับฟังธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณเลื่อมใสในธรรม^{๑๗} บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นศีล สมาธิ ปัญญาแล้วถือเอาประมาณในศีลเป็นต้นมั่นแล้ว เกิดความเลื่อมใส บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม^{๑๘} จึงเกิดความชอบใจเลื่อมใส ดังที่ปัญจวัคคีย์เมื่อครั้งเกิดศรัทธาในธรรมของพระพุทธเจ้าจึงปรารถนาที่จะเข้าหา นั่งใกล้ เงี่ยหูฟังธรรม จดจำธรรม พิจารณาเนื้อความ พง์พิณิจธรรม มีความยินดีพอใจ มีความขยันอดทน ไตร่ตรองและอุทิสกายและใจ เพราะเชื่อในปัญหาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้เหล่าปัญจวัคคีย์ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ด้วยธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับเหล่าปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุสบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วย ปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้”^{๑๙} ทำให้ปัญจวัคคีย์จึงเกิดศรัทธาและตั้งใจฟังเพื่อความรู้ยิ่งแล้ว เป็นผลทำให้ท่านพระโกณฑัญญะหนึ่งในปัญจวัคคีย์ได้เกิดปัญญาเห็นธรรมเป็นคนแรกในขณะที่พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตรอยู่ และต่อมามีท่านพระวัปปะ ท่านพระภัททิยะ ท่านพระมหานามะ ท่านอัสสชิ ก็ได้ปัญญาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน^{๒๐}

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายบุคคลที่รู้คุณภายในและเห็นแจ้งข้อปฏิบัติภายนอก เห็นธรรมปราศจากเครื่องกั้นย่อมไม่ถูกเสียงชักนำไป^{๒๑} บุคคลที่รู้คุณภายในหมายถึงรู้คุณมีศีลเป็นต้นที่มีอยู่ภายในตัวของบุคคลเอง^{๒๒} และเห็นแจ้งข้อปฏิบัติภายนอกหมายถึงเห็นข้อเฉพาะปฏิบัติภายนอกบุคคลบุคคลนั้นมีปัญญาเกิดขึ้นแก่ตน ปัญญาทำให้บุคคลสามารถพิจารณาธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้บุคคลเกิดความไขว้เขวหรือมาปิดกั้นในการรู้เห็นความจริงหรือแม้ว่าจะมีเสียงอื่น ๆ ออกไปและไม่เกิดการกระทบกระเทือนหรือเกิดการผันแปรไปตามเสียงนั้น ๆ แต่อย่างไร จะเห็นได้ว่าผู้ศรัทธาในธรรม เมื่อบุคคลมีเหตุคือธรรม มีผลคือศรัทธานั้นเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมาย ทั้งที่เหล่าปัญจวัคคีย์เมื่อเกิดศรัทธาในธรรมเท่านั้น แต่เกิดความสนใจแล้วจึงได้เข้าไปหาที่นั่งใกล้เงี่ยหูฟังธรรมว่า พระผู้มีพระภาคจะตรัสเรื่องอะไรแล้วจึงจำในธรรมนั้น ๆ นำธรรมนั้นมาพิจารณาในเนื้อความ ความพง์พิณิจในธรรมเกิดความยินดีพอใจ เกิดความขยันอดทน ไตร่ตรองและยอมอุทิศทั้งกายและใจจึงเกิดปัญญารู้แจ้งธรรมเมื่อได้ฟังธรรมอันเป็นผลแห่งพระอรหันต์ก็สามารถสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุด

^{๑๗} ตูรายละเอียดยใน อภิป. (ไทย) ๓๖/๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๘} ตูรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๑๙/๑๘-๒๗.

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๙.

^{๒๐} ตูรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๑๙/๑๘-๒๗.

^{๒๑} ออง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๓๕๕.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔๙.

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก และแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น ดังนั้นเมื่อมองไปที่เค้าเงื่อนหรือเหตุที่ทำให้เกิดศรัทธาในทางพระพุทธศาสนามี ๔ ประการ คือ รูปลักษณะน่าเลื่อมใส การครองตนสมณะสมณสาธูป เสียงกัมมทานชวนฟัง และเนื้ออรรถแห่งธรรมนำมาซึ่งความเลื่อมใส เมื่อคุณลักษณะทั้ง ๔ ประการปรากฏเด่นชัด ย่อมชักนำให้เกิดแรงจูงใจศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ดังคำที่ว่า ได้พบเป็นบุญตา ได้เจรจาเป็นบุญปาก ได้อุปถัมภ์อุปัฏฐากเป็นบุญใจนั่นเอง

๓.๒ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลายาวนาน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งปรากฏหลักฐานตามความเชื่อว่าเป็นสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ชาวศรีลังกาที่มำพำนักอยู่ที่นครศรีธรรมราชมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่กรุงสุโขทัย ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า “เมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปฏิภไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา”^{๒๓}

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทย และมีส่วนในการสร้างเอกลักษณ์ในความเป็นไทยให้มีลักษณะเฉพาะตัว โดยเฉพาะความเป็นคนมักทำบุญสุนทาน มีนิสัยโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจผู้อื่น ลักษณะเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก นอกจากนั้น ส่วนหนึ่งมาจากความเชื่อดั้งเดิมมาแต่บรรพกาลและจากศาสนาอื่น ๆ ผสมผสานกัน ดังนั้น การให้ทานที่เกี่ยวข้องกับชีวิต สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ จึงมาจากแนวคิดพื้นฐานทางด้านศาสนาและลัทธิความเชื่อดั้งกล่าว เช่นที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ดังข้อความว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน”^{๒๔} ชาวสุโขทัยชอบให้ทานรักษาศีล แสดงให้เห็นว่า คนสุโขทัยชอบคุณงามความดี เป็นคนใจบุญสุนทรทาน หลักธรรมที่ปรากฏคือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ หลักการทำความดี มีอยู่ ๓ ประการ คือ ทานมัย (บุญสำเร็จด้วยการให้) สีลมัย (บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล) ภาวนามัย (บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา)^{๒๕}

จากหลักฐานในจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า ชาวสุโขทัยชอบให้ทาน รักษาศีล ชอบถวายทาน แต่พระสงฆ์ และบริจาคตริพย์สิ่งของเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการเสียสละ เพื่อเอาชนะความโลภ ความเอาแต่ได้ ความตระหนี่ และความเห็นแก่ตัวเป็นต้น นั่นแสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคม ฉะนั้น วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่จึงอยู่ในกรอบแห่งศาสนา พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างมาก เป็นเครื่อง

^{๒๓} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓-๑๔, อ้างใน พระมหาปรม โสภาโส (ทองคำ), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๓.

^{๒๔} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๒. อ้างใน พระมหาปรม โสภาโส (ทองคำ), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”, หน้า ๖๓.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙.

กลุ่มเกลาจิตใจมนุษย์ ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่มีแต่ความสามัคคีเอื้อเฟื้อต่อกัน วรรณคดีไทยส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพราะศาสนาเป็นสถาบันทางจิตใจของคนไทยมาแต่อดีตกาล กวีไทยที่มีความคิดฝักใฝ่ใจเกี่ยวกับความเชื่อและศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนาหลงสู่วรรณคดี ซึ่งเป็นงานด้านวรรณศิลป์ พุทธศาสนาและวรรณคดีมีลักษณะเหมือนกัน คือ ต้องการกลุ่มเกลาจิตใจของบุคคลให้ดีและประณีตขึ้น พุทธศาสนามีส่วนช่วยทำให้เกิดวรรณคดี และวรรณคดีก็มีส่วนช่วยจรโลงพุทธศาสนาด้วยวิธีการแห่งศิลปะคือทำให้ผู้อ่านเข้าถึงธรรมโดยไม่รู้สีกตัว วรรณคดีไทยย่อมมีคำสอนเรื่องทานสอดแทรกอยู่ด้วยเสมอในรูปแบบต่างๆ เช่น ความคิดทางพระพุทธศาสนาในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง จากหลักฐานทางวรรณคดีทำให้เห็นว่าคนไทยในยุคนั้นล้วนเป็นผู้มีวัฒนธรรมทางจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตาปราณี รักสงบต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตนโดยสม่ำเสมอ เมืองสุโขทัยจึงเป็นสังคมที่มีความสงบร่มเย็น ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการอบรมจิตใจของชาวเมืองด้วยอุบายชาญฉลาดยิ่งนักของพ่อเมืองสุโขทัย มหาเวสสันดรชาดก เป็นวรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในเรื่องทาน เพราะคนส่วนใหญ่เมื่อได้อ่านหรือฟังมหาเวสสันดรชาดกแล้ว ย่อมมีอุปนิสัยอ่อนโยน มีศรัทธาปราศหะในพระพุทธศาสนา ยินดีในการให้ทานตามพระจริยาวัตรของพระเวสสันดร คือ สามารถทำให้ความเห็นแก่ตัวหรือความยึดมั่นถือมั่นว่า “นั่นเรา นั่นของเรา” ค่อย ๆ เบาบางลงจนกระทั่งหมดสิ้นไปในที่สุด พระมาลัยคำหลวงเป็นวรรณคดีที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องบุญและบาป นรกและสวรรค์ เมื่อมีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวแล้ว ก็เกิดความกลัวต่อบาป จึงพากันทำบุญให้ทาน กรวดน้ำแผ่บุญกุศลให้แก่สรรพสัตว์

นาวาตรี สมพงษ์ สันติสุขวัฒน์ กล่าวภาพรวมของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่สังคมไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ และชี้ให้เห็นว่า ด้วยแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดงานวรรณกรรมทางศาสนามากมาย มีหลักฐานที่ปรากฏทางด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม อันสันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานตั้งมั่นในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ ครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้จัดส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระพร้อมคณะเดินทางมาประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนทวารวดีสมัยที่ชื่อสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะในภาคกลางบริเวณจังหวัดนครปฐม อำเภ่อูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดลพบุรี แต่ยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จะมีก็แต่หลักฐานการติดต่อค้าขายระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๓-๕ แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังพบหลักฐานที่มีอายุในช่วงสมัยทวารวดีอยู่มาก โดยเฉพาะหลักฐานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และหลักฐานจารึก แต่หลักฐานโบราณคดียืนยันว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนไทยก่อนทวารวดีเล็กน้อย ซึ่งสรุปเป็นข้อสันนิษฐานได้ดังนี้

๑) หลักฐานด้านสถาปัตยกรรมที่พบ ณ เมืองอูทองโบราณ และเมืองนครปฐมโบราณ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เข้ามาสู่ทวารวดีตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยทวารวดีระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ แสดงให้เห็นว่า ประชาชนมีการดำเนินชีวิตอย่างใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา มีศรัทธาอย่างแรงกล้า ศิลปะที่สำคัญ ได้แก่ ถ้ำงามหรือถ้ำพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี สลักเป็นภาพนูนต่ำพระพุทธรูป

ปางแสดงธรรม ประทับนั่งห้อยพระบาท, ถ้ำฤๅษีเขางู จังหวัดราชบุรี, ถ้ำอมรรัตน์ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น

๒) หลักฐานด้านประติมากรรม ที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนาได้ดี โดยเฉพาะประติมากรรมดินเผารูปพระภิกษุ ๓ องค์อุ้มบาตร อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ และชิ้นส่วนประติมากรรมพระพุทธรูปปูนปั้นปางนาคปรก ศิลปะอมราวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยทวารวดี อย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ ๙ และเข้ามาประดิษฐานที่บริเวณเมืองอู่ทองก่อนที่จะขยายไปสู่ภาคต่างๆ ของไทย

๓) หลักฐานด้านจารึกที่พบ เช่น จารึกคาถา เย ธมมา ๒ หลักที่ไทรบุรีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๑๑ และจารึกนามพระอนาคตพุทธเจ้า คือ พระศรีอาริยเมตไตรย บนหลังพระพิมพ์อักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ พบที่บริเวณเมืองอู่ทอง จารึกนามพระอรหันต์เอตทัคคะ บนหลังพระพิมพ์ ๕ องค์ ได้แก่ พระสารีบุตร พระมหากัสสปะ พระโสณโกฏิวิสะ พระกัณฑะและพระปณณสุมารินตะ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ เป็นต้น ยิ่งทำให้เชื่อได้อย่างแน่ชัดว่า พระพุทธศาสนาจะต้องเข้าสู่ประเทศไทยในสมัยทวารวดีตอนต้นอย่างแน่แท้

๔) จารึกเกี่ยวกับหลักธรรมต่างๆ นอกจากจารึกคาถา เย ธมมา แล้วยังมีจารึกหลักธรรมอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ ๔ พุทธอุทาน พระนามพุทธบิดา คำสอนน้อมพระพุทธรูป คำสอนน้อมพระรัตนตรัยและจารึกการทำบุญอุทิศต่างๆ เป็นต้น จารึกที่พบมีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๑ และพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ กล่าวคือ (๑) ภาคกลางมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เป็นพื้น (๒) ภาคใต้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ (๓) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ (๔) ภาคตะวันออกมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ และ (๕) ภาคเหนือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕^{๒๖}

จากการศึกษาประเด็นการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย โดยศึกษาจากการสื่อออกมาให้เห็นปรากฏทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน สื่อให้เห็นความเชื่อ ความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธไทยมาเป็นเวลายาวนาน จนเกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางสังคมดั้งเดิมกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้ ๒ประเด็น คือ การเชื่อในพระรัตนตรัย และการเชื่อกฎแห่งกรรม

๓.๒.๑ ความเชื่อต่อพระรัตนตรัย

ความเชื่อต่อพระรัตนตรัย หมายถึง ความเชื่อในหลักเรื่องยึดถือหรือที่เรียกว่าที่พึ่งเบื้องต้นอันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องนำไปสู่ศรัทธาอันประกอบด้วยปัญญา แม้หลักทั้ง ๓ ประการอาจมีลักษณะเหมือนเครื่องยึดถือเพื่อครอบครองว่าเป็นสิ่งของส่วนบุคคล แต่ความเป็นจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพียงแต่คนไทยในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์หรือฆราวาสอาจเบี่ยงเบนประเด็นดังกล่าวไปในทางแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ หรือมีอิทธิปาฏิหาริย์มาเป็นเครื่องชูใจ

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน สมพงษ์ สันติสุขวัฒน์, นาวาตรี, “การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

อันที่จริงแล้ว ความเชื่อในพระรัตนตรัยนั้น เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหรือเครื่องยึดถือของพุทธศาสนิกชนทุกคนที่ประกาศตนเป็นพุทธมามกะ ด้วยว่า ความเชื่อหรือความศรัทธาในพระรัตนตรัยนั้น เป็นเครื่องยืนยันการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องยืนยันความมีอยู่ของพระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลยึดเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก ย่อมสามารถที่จะโน้มจิตเข้าสู่การฝึกปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาสามารถที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้ในที่สุด อันนับว่าเป็นผู้เกิดมาไม่เปล่าจากประโยชน์ ซึ่งพระรัตนตรัยนั้น ได้แก่ แก้ว ๓ ประการ คือ พระพุทธรัตนะ แก้วคือพระพุทธเจ้า ธรรมรัตนะ แก้วคือพระธรรมคำสั่งสอน และสังฆรัตนะ แก้วคือพระอริยสงฆ์

๑) ความเชื่อต่อพระพุทธเจ้า

คำว่า พระพุทธเจ้า มาจากคำว่า พุทธ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม อันหมายถึงการตื่นจากอวิชชา หรือตื่นจากความไม่รู้ทั้งปวงไปสู่การหยั่งรู้สัจธรรม ภาวะแห่งความเป็นพุทธะนี้ไม่ได้เป็นสิ่งของเฉพาะบุคคล แต่เมื่อบุคคลใดสามารถที่จะบำเพ็ญเพียรให้เพียงพอเพื่อความหมดจดบริสุทธิ์บริบูรณ์ และทำให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงด้วยความตั้งใจแน่วแน่แล้ว ภาวะดังกล่าวย่อมมีแก่ผู้นั้น ซึ่งเรียกว่า ภาวะแห่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่นจากกิเลสอาสวะ โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือการหมดสิ้นจากกิเลสอาสวะอันเป็นที่ชุ่มนุ้มนแห่งกองทุกข์ทั้งมวลได้ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงความเป็นรูปลักษณ์แห่งพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นปัจเจกบุคคล ที่ผ่านการสั่งสมบารมีในฐานะแห่งพระโพธิสัตว์ และการตั้งสัจอธิษฐานเพื่อพระสัมมาสัมโพธิญาณมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งนั่นแล้วแต่จุดมุ่งหมายหรือเป้าหมายของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่ต้องการจะสร้างสมบารมี ซึ่งชาวไทยมีความเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีจริง โดยจะเห็นได้จากการบำเพ็ญประกอบบุญที่เป็นเครื่องระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์เวสสันดรเป็นอุทาหรณ์ หรือการแสดงคารวบูชาทั้งอามิสบูชา และปฏิบัติบูชาในวันคล้ายวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ที่เรียกกันว่า วันวิสาขบูชาบุญบูชาในวันเพ็ญเดือนวิสาขะหรือเดือน ๘ นั่นคือความเชื่อพื้นฐานของชาวไทยพุทธที่มีต่อพระพุทธเจ้า โดยมีการระลึกถึงพระคุณของพระองค์ ๙ ประการ ดังบทสวดสรรเสริญพระพุทธคุณที่ว่า “แม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”^{๒๗}

๒) ความเชื่อต่อพระธรรม

พระธรรม หมายถึง คำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาตรัสสอนสัตว์โลกให้รู้ตาม ซึ่งมีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้และ พระสาวกรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่จัดเป็น ๓ ชุดคัมภีร์ เรียกว่า พระไตรปิฎก แปลว่า กระจาดหรือตะกร้า ๓ ใบไว้บรรจุคัมภีร์สำคัญได้แก่ (๑) พระวินัยปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุกฎระเบียบสำหรับสงฆ์ทั้งพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ (๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุคำสั่งสอนที่เป็นธรรมบรรยายเรื่องเล่าที่ยกบุคคลขึ้นมาเป็นอุปมาเปรียบเทียบ หรือเป็นตัวอย่างประกอบในการแสดงธรรม และ (๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นประมวลหลักธรรมล้วน ๆ ที่กล่าวถึงแก่นของพระพุทธศาสนา ซึ่ง พระธรรมนี้แม้แต่พระผู้มีพระภาค

^{๒๗}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓.

เองก็ทรงเคารพคุณของพระธรรม ๖ ประการ ดังบทสวดสรรเสริญพระธรรมคุณว่า “พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อัมวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๒๘}

๓) ความเชื่อต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เกิดขึ้นครั้งแรก สืบเนื่องมาจากเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนา คืออัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดพราหมณ์ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ทำให้พราหมณ์โกณฑัญญะผู้เป็นหัวหน้าได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรก จึงได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดมีพระสงฆ์เป็นองค์แรกขึ้นในโลก คำว่า สงฆ์ ใช้ในเรื่องของความหมายทางภาษา มี ๒ อย่าง คือ (๑) ทางวินัย สงฆ์ หมายถึง ภิกษุที่ประชุมกันทำสังฆกรรมจำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป (๒) ทางธรรม สงฆ์ หมายถึง คณะบุคคล หรือกลุ่มชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย^{๒๙} นอกจากนี้แล้ว คำว่า สงฆ์ ยังแปลว่า หมู่ ชุมชน หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์^{๓๐} และพระสงฆ์แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ สมมุติสงฆ์และอริยสงฆ์ ซึ่งมีความหมายดังนี้

๑) สมมุติสงฆ์ คือลูกชาวบ้านที่มีศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีความเพียรพยายามปฏิบัติ เพื่อลดละบรรเทากิเลสที่มีชื่อต่างๆ บนเส้นทางของความเพียรพยายาม เพื่อลดละบรรเทานั้น ทำได้บ้าง ทำไม่ได้บ้าง และทำได้มากบ้าง น้อยบ้าง เป็นเรื่องของวาสนาบารมี และความเพียรพยายามของท่านแต่ละรูป^{๓๑}

๒) อริยสงฆ์ คือผู้เจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุมรรค ผล นิพพานไปแล้ว คือพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคจนถึงพระอรหันต์^{๓๒} ซึ่งประกอบด้วยองค์คุณ ๙ ประการ ดังบทสวดสรรเสริญพระสังฆคุณที่ว่า “พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค นี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก”^{๓๓}

จากพระคุณของพระรัตนตรัยที่กล่าวมาเบื้องต้น เป็นเครื่องสอนสะท้อนให้เห็นว่า เพราะเหตุไรพุทธศาสนิกชนจึงต้องยึดถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก แต่ไม่ใช่การยึดถือในลักษณะแห่ง

^{๒๘}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓.

^{๒๙}ปิ่น มุฑากันต์, พันเอก, *แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๘๖.

^{๓๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔๘.

^{๓๑}พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตภาโณ), *อานูกาภาพพระรัตนตรัย*, (กรุงเทพมหานคร: พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๗๑.

^{๓๒}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), *มงคล ๓๘ ประการ*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๙.

^{๓๓}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔.

ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการถือเอาโดยนำเอาพระคุณดังกล่าวมาปฏิบัติ เช่นในการถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ก็ให้ยกเอาพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างหรือเป็นต้นแบบที่ทำให้เกิดศรัทธาว่า ก่อนที่พระพุทธองค์จะได้ตรัสรู้ ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดา แต่เพราะพระองค์ทรงฝึกตนเองจึงสามารถตรัสรู้ได้ เราจะดีเลิศได้เพราะการฝึกฝนอบรมตนเอง ควรถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่าง ถึงแม้ว่าในการฝึกนั้นจะลำบาก แต่ถ้าพิจารณาถึงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าแล้วพระองค์ทรงลำบากมาก แต่พระองค์ก็ทรงทำได้ เราก็ต้องทำได้ เมื่อคิดได้เช่นนี้ย่อมทำให้มีกำลังใจที่พึ่งทางใจในการฝึกตน และพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างที่ทำให้เราได้รับจากประสบการณ์ของพระองค์ กว่าที่พระองค์จะได้ตรัสรู้ต้องใช้เวลานาน แต่เราได้วิธีลัดจากประสบการณ์ของพระองค์ซึ่งสามารถนำมาใช้ได้ทันที ซึ่งการจะนำเอาพระรัตนตรัยมาเป็นที่พึ่งอันก่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดนั้น ต้องรู้หลักในการปฏิบัติต่อพระรัตนตรัย ดังนี้

๑. เครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

พระรัตนตรัยเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ คือเป็นที่พึ่งในฐานะที่เป็นสิ่งที่เคารพบูชาสูงสุด โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธ แม้ว่าพระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว แต่ก็ยังระลึกถึงอยู่โดยที่ชาวพุทธได้สร้างรูปเหมือนของพระองค์ คือ พุทธปฏิมากรอันเป็นสัญลักษณ์ที่ชาวพุทธจะได้เจริญพุทธานุสติ ระลึกถึงคุณของพระองค์ที่ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกไว้มากมาย พระองค์เป็นผู้เปี่ยมด้วยจิตใจที่สะอาดปราศจากมลทินเครื่องเศร้าหมอง เป็นบุคคลคนแรกที่สามารถรู้ธรรมที่ผู้อื่นไม่รู้และสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ ซึ่งมีวิธีการสอนที่ไม่เหมือนใครและไม่มีใครเหมือน ที่สามารถทำให้คนในยุคพุทธกาลเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมากมาย จึงเป็นที่เคารพบูชากราบไหว้และยึดถือพระองค์มาเป็นแบบอย่างในการบำเพ็ญคุณงามความดี ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบ โดยเป็นสรณะ คือ เป็นเครื่องใจให้ระลึกว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงฝึกพระองค์ในด้านการศึกษาและการฝึกปฏิบัติ จนเป็นที่โดดเด่นและยังเป็นผู้ประเสริฐสุดที่ได้ตรัสรู้ธรรม อันเป็นผลที่ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมากมายจนเต็มบริบูรณ์ ทำให้เราระลึกถึงบุคคลผู้นี้ซึ่งเป็นมนุษย์ผู้ฝึกดีแล้ว พัฒนาดีแล้ว มีปัญญาสูงสุดธรรม บริสุทธิ์หลุดพ้น เป็นอิสระ อยู่เหนือโลกธรรม เป็นที่พึ่งของชาวโลก ทำให้เกิดศรัทธา คือ ตถาคตโพธิสัทธา คือ ความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ที่จะมีผลกระทบต่อดัวเราที่เป็นมนุษย์ ก็สามารถที่จะฝึกฝนอบรมตนให้เหมือนกับพระพุทธเจ้า โดยจะต้องตั้งใจศึกษาและพัฒนาตนอยู่เสมอ ซึ่งจะเห็นได้ว่า การอาศัยคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เข้ามาไว้ในจิตใจ ไม่ว่าจะเป็น การสวดมนต์สรรเสริญพระรัตนตรัย หรือการเจริญจิตภาวนาในการประกอบคุณงามความดีที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม หรือการน้อมนำเอาพระธรรมคำสั่งสอนมาประพฤติปฏิบัติ ก็เป็นสิ่งที่ดีทั้งสิ้น เพราะจะทำให้จิตของเรามีที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยว ไม่เหงาไม่ว่าเหวไม่ท้อแท้ แต่กลับมีกำลังใจที่เข้มแข็งและมีความกล้ากล้าที่จะเผชิญกับสิ่งต่างๆ โดยไม่แสดงอาการหวั่นไหวหรือรู้สึกกลัว เพราะด้วยอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยที่ย่อมปกป้องคุ้มครองรักษาเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของบุคคลผู้นั้นตลอดไป^{๓๔}

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘ - ๔๙.

๒. เป็นเครื่องทำที่ฟังที่แท้จริงแก่ตน

พระรัตนตรัยเป็นเครื่องทำที่ฟังที่ถาวร อันสามารถทำให้บุคคลฟังตนเองได้นั้น มิใช่หมายความว่า เป็นที่ฟังยามที่ตนเองเดือดร้อนเป็นทุกขใจ แต่เป็นการรู้จักฟังตนเองโดยยึดเอาพระพุทธรูปเป็นแบบอย่างในการบำเพ็ญคุณงามความดี และใช้ธรรมะที่พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสสอนโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอด เพื่อเป็นเครื่องมือที่จะนำมาใช้พัฒนาตนเองให้สามารถที่จะยืนหยัดอยู่ได้ด้วยลำแข้งของตน และใช้ชีวิตของตนให้เป็นปกติสุขได้ ดังที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า “ตนแลเป็นที่ฟังของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่ฟังได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่ฟังอันได้โดยยาก”^{๓๕} หรือพระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่ฟัง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่ฟัง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่ฟัง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่ฟังเลย”^{๓๖} ดังนั้น พระรัตนตรัยจึงไม่ใช่ที่ฟังที่สอนให้หวังฟังคนอื่นหรือหวังฟังอำนาจศักดิ์สิทธิ์โชคชะตาหรือสิ่งภายนอก แต่เป็นที่ฟังที่สอนให้บุคคลรู้จักฟังตนเอง โดยที่บุคคลต้องตระหนักถึงหน้าที่ของตนที่จะกระทำด้วยตนเองเช่นนี้ ย่อมเป็นผู้ที่มีความพร้อมในการดำเนินชีวิตทุกด้าน เช่น (๑) เรื่องการเงิน ผู้ที่มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ย่อมต้องใช้จ่ายอย่างประหยัด ไม่สุรุ่ยสุร่าย ต้องใช้อย่างพอดี ไม่เกินตัวและไม่สร้างความลำบากใจให้ผู้อื่น ผู้ที่รู้จักฟังตนเองในการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ย่อมระมัดระวังในการใช้จ่ายไม่สุรุ่ยสุร่าย จะต้องรู้จักเก็บออมไว้ใช้ในยามที่ต้องการ บางครั้งมีความจำเป็นบังคับอาจต้องฟังคนอื่นแต่ก็ไม่บ่อยนัก ผู้ที่คิดฟังตัวเองย่อมเปลื้องหนี้สินได้เร็ว เพราะความไม่ประมาทในการครองชีวิต (๒) เรื่องการงาน ผู้ที่นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะในเรื่องการงานนั้นก็ต้องรู้จักฟังตนเอง ย่อมฝึกหัดทำอะไร ๆ ด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็งานหนักหรือเบา ก็ต้องต่อสู้และมีความอดทนและขยันหมั่นเพียร ในการประกอบกิจการงานนั้นให้ประสบผลสำเร็จ ผู้ที่คิดฟังตัวเอง ย่อมพยายามปลุกความรู้ความสามารถเอาดีไว้ที่การงาน สามารถเอาตัวรอดได้ สังกะเกิดได้จากภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนา ตอนวันบวชยังมีเข็มกับด้าย เครื่องกรองน้ำที่อยู่ในบาตร เพื่อที่จะให้ภิกษุได้ใช้สอยในการเย็บปักผ้าที่ขาด เป็นบริวารประจำตัวของภิกษุ (๓) เรื่องการศึกษา ผู้ที่มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ย่อมเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน มีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเล่าเรียน ผู้ที่รู้จักฟังตนเองด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นผู้ไม่เกียจคร้านไม่ต้องบนบานศาลกล่าว เพราะมีความรู้ความสามารถที่ทำให้ตนเองให้เป็นที่ฟังของตน เป็นผู้มีความเจริญมีความรู้ความสามารถทำให้ชีวิตมีหลักฐานได้ (๔) เรื่องการครองชีวิต ผู้ที่นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ย่อมมีความพร้อมอยู่เสมอ ในการครองชีวิต และมีปัญญาที่ใช้แก้ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ผู้ที่มีธรรมะเป็นที่ฟังย่อมฟังตนเองได้ เป็นผู้รู้จักเตรียมความพร้อมในการครองชีวิตอยู่เสมอ และสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้พร้อมอยู่เสมอโดยไม่ต้องฟังคนอื่นเลย (๕) เรื่องความประพฤติปฏิบัติ ผู้ที่นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะย่อมมีความประพฤติที่ดี อยู่ในกรอบแห่งความดีที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงชี้แนะให้ อาจารย์สุชีพได้อธิบายว่า ผู้ที่คิดฟังตนเองย่อมไม่คิดจะได้ดีอย่างลอย ๆ แต่ต้องประกอบคุณความดีที่พระพุทธรูปเจ้าทรงชี้หนทางและทรงประพฤติปฏิบัติมาทางไว้แล้ว^{๓๗} ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า พระรัตนตรัยเป็นเครื่องมือในการทำให้ฟัง

^{๓๕} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

^{๓๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙.

^{๓๗} คุรยลละเอียดโน สุชีพ ปุญญาณูภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔๖ – ๒๔๗.

อันมั่นคงแก่บุคคลด้วยการรู้จักพึ่งตนเอง โดยอาศัยหลักคำสอนทางพุทธศาสนาพัฒนาตนเองในการดำเนินชีวิต เช่นเรื่องการเงิน การงาน การศึกษา การครองชีวิต การประพฤติปฏิบัติ เป็นต้น โดยมีพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่เป็นขวัญและกำลังใจที่จะต่อสู้ ไม่รู้สึกท้อแท้และผิดหวัง จะต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ที่รุมเร้าอย่างมีสติและใช้ปัญญาแก้ไขสิ่งต่างๆ ด้วยความระมัดระวังและรอบคอบ ซึ่งเท่ากับว่าเราสามารถพึ่งตนเองได้โดยมิต้องพึ่งผู้อื่น ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความยินดีต่อตนเองที่สามารถเอาตัวรอดได้

๓. เป็นเครื่องป้องกันและจรรโลงชีวิตให้สงบสุข

พระรัตนตรัยเป็นเครื่องป้องกันและจรรโลงชีวิตให้สงบสุข หมายความว่า พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่สามารถช่วยจำกัดทำลายความกลัว ความทุกข์และความเศร้าหมองภายในจิตใจได้ เพราะเป็นแบบอย่างที่ผู้ศึกษาจะนำไปปฏิบัติเพื่อให้ได้ผลอย่างแท้จริง จะต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำ ดังเช่นบุคคลผู้ที่ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยอย่างสม่ำเสมอ พระรัตนตรัยย่อมรักษาคุ้มครองบุคคลนั้นให้รอดพ้นจากอันตรายได้ และการสวดมนต์บทคุณพระรัตนตรัยอยู่เป็นประจำ จะช่วยให้จิตใจของเราเกิดความสบาย คลายความวิตกกังวล ความสะดุ้งหวาดกลัว และทำให้ผู้ที่หมั่นสวดมนต์อยู่เป็นประจำจะทำให้มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี

๔. เป็นแหล่งบุญที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลบุญยิ่งใหญ่

พระรัตนตรัยเป็นแหล่งบุญที่ยิ่งใหญ่ กล่าวคือ พระพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีในการฝึกฝนอบรมตน และยังได้มอบมรดก คือ พระธรรม และมีพระสงฆ์ที่เปรียบเสมือนผืนผ้าขนาดใหญ่เป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ที่ได้นำคำสั่งสอนของพระพุทธองค์มาประพฤติปฏิบัติแล้วสั่งสอนแก่ประชาชน จึงทำให้ชาวพุทธมีที่พึ่งและรับเอาคำสอนนั้นมาประพฤติปฏิบัติ จนทำให้เกิดผลบุญยิ่งใหญ่ในระดับโลกิยะ คือ มนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ เพราะเมื่อบุคคลนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมทำให้ได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมที่ทำให้ได้รับประโยชน์สุขในปัจจุบัน คือ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ พระรัตนตรัยย่อมอำนวยให้ได้สวรรค์สมบัติ คือ ชกนำไปไปสู่สุคติ

๕. เป็นแหล่งบุญที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตามได้บรรลุนิพพาน

พระรัตนตรัยนอกจากจะทำให้บรรลุมรรคในชั้นโลกิยะแล้ว ยังทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้บรรลุนิพพานที่จัดเป็นโลกุตตรสมบัติ เพราะการถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะย่อมทำให้บรรลอรหัตตผล ดังคำกล่าวของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ระบุว่า การถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น เบื้องแรกทำให้ได้รับเอาพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร และการมีกัลยาณมิตรเป็นเหตุให้ได้สดับหรือเรียนรู้ธรรม เมื่อเรียนรู้ธรรมแล้วย่อมทำให้เกิดกุศลธรรมและปัญญาที่เข้าใจสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามความเป็นจริง พร้อมทั้งทำให้ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามความมุ่งหมาย เมื่อปฏิบัติถูกต้องก็ทำให้ได้บรรลผลคือประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผล เป็นต้น ตลอดจนอรหัตตผล และได้เข้าสู่ขุมนุมนุพุทธที่แท้เรียกว่า สาวกสงฆ์หรืออริยสงฆ์^{๓๘}

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๓๐.

สรุปว่า การที่บุคคลผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ซึ่งหมายความว่า จะยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด โดยรับเอาพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตรผู้ประเสริฐสุด น้อมนำเอาธรรม มาปฏิบัติเพื่อให้ได้ผลตามกำลังสติปัญญาของตน โดยปฏิบัติไปตามหลักคำสอนเพื่อการเข้าสู่ การบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพาน โดยที่ท่าจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิงซึ่งเท่ากับเข้าสู่ความเป็นสังฆะเป็นหมู่ของชุมชนชาวพุทธที่เข้าถึงความเป็นจริงของชีวิต ที่กระทำให้อำนาจให้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ แต่ก็ต้องอาศัยระยะเวลาในการสั่งสมบำเพ็ญบารมี โดยการสะสมบุญกุศลให้มาก โดยอาศัยพระรัตนตรัยเป็นแหล่งบุญที่ยิ่งใหญ่เป็นเครื่องนำทาง ที่จะนำไปสู่ความบรรลุนิพพานได้ในที่สุด

๓.๒.๒ ความเชื่อกฎแห่งกรรม

การปฏิบัติตามคำสอนเพื่อการใช้ชีวิตกับวิถีชีวิตตามกฎแห่งกรรม ซึ่งได้ยึดเอาแนวคิดที่ว่า “กรรมใดได้กระทำไปแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง กรรมนั้นดี บุคคลทำกรรมใดแล้วทำให้เกิดความเดือดร้อนภายหลังกรรมนั้นไม่ดี”^{๓๙} ดังนั้น เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผลแล้ว เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่าเป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผลเมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี^{๔๐}

สุนทร ฦ รังษี ได้อธิบายการให้ผลที่เกิดจากกรรมไว้ ๒ ระดับ คือ (๑) ผลชั้นในของกรรม ได้แก่ ผลที่เกิดขึ้นทันทีที่ทำการกรรมนั้นสิ้นสุดลง เราทำชั่ว เมื่อไหร่ ผลที่เกิดให้เราเป็นคนชั่วเมื่อนั้น เป็นการเพิ่มกิเลสให้มากขึ้น เราทำความดีเมื่อไหร่เป็นคนดีทันที ซึ่งเป็นการเพิ่มบารมีให้มีมากขึ้น (๒) ผลชั้นนอกของกรรม ได้แก่ ผลที่เป็นความสุขหรือความทุกข์ ความเจริญหรือ ความเสื่อม สมบัติหรือวิบัติที่เกิดขึ้นภายหลังสืบเนื่องมาจากกรรมนั้น ๆ ผลของกรรมชั้นนอกให้ผลเมื่อไหร่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยหลายอย่าง^{๔๑}

บรรจบ บรรณรุจิ ได้อธิบายการให้ผลที่เกิดจากกรรมไว้ว่า ผลของกรรมท่านเรียกว่า “เมล็ดผล” กรรมที่ทำแล้วย่อมให้ผล ๒ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ ให้ผลชั้นใน หมายถึง ให้ผลทางใจโดยตรง คือ ให้ผลเป็นความรู้สึกนึกคิด เช่น ทำดีก็ให้ผลเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ดี ทำชั่วย่อมให้ผลเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ชั่ว ความรู้สึกนึกคิดที่ดีหรือความรู้สึกนึกคิดที่ชั่วจะเป็นวิบากตกค้าง อยู่ในจิตใจและรอวันแสดงออกมาอีกผลกรรมชั้นนี้เราเรียกว่า “นิสัย” หรือ “อุปนิสัย” ก็ได้ ชั้นที่ ๒ ให้ผลชั้นนอก หมายถึง ให้ผลออกมาเป็น ให้ผู้ทำได้รับสิ่งที่ดี คือได้รับลาภ ยศ คำสรรเสริญ ได้รับสิ่งที่ไม่ดีก็ คือได้รับความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ คำนินทาการให้ผล ๒ ชั้นนี้ ต่างกันตรงที่ว่า การให้ผลชั้นที่ ๑ นั้น ให้ผลทันทีหลังจากการทำการกรรมสิ้นสุดลง ส่วนการให้ผลชั้นที่ ๒ นั้น จะให้ผลทันทีหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ กาล คติ อุปธิ และปัจจัย^{๔๒}

^{๓๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗/๔๘.

^{๔๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๙-๑๒๐/๖๘.

^{๔๑} สุนทร ฦ รังษี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^{๔๒} บรรจบ บรรณรุจิ, เอกสารประกอบการสอนวิชาพระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

จะเห็นได้ว่าการที่ผลของกรรมดีและกรรมชั่วในชาตินี้ จะปรากฏได้ ต้องอาศัยปัจจัยอันมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ กาล คติ อุปธิ และปัจจัย ในฝ่ายพร้อม ให้การสนับสนุนกรรมดีเรียกว่า สมบัติ ๔ ในฝ่ายขัดขวางกรรมดี เรียกว่า วิบัติ ๔ ซึ่งการทำกรรมดีเพื่อหวังผลในระดับนี้ จึงต้องใช้สติปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อที่จะทำให้เหมาะสม กับตำแหน่งหน้าที่และสภาพแวดล้อม (คติสมบัติ) ถูกต้องตามกาลเทศะ หรือเวลา (กาลสมบัติ) และมีการจัดการที่ดี มีความเพียรพยายามอย่างเต็มที่และต่อเนื่อง (ปัจจัยสมบัติ) หรือที่เรียกว่า ทำดีถูกดี ทำดีถูกเวลา และทำดีให้พอดี อุปธิวิบัติจึงไม่สามารถขัดขวางองค์ประกอบดังกล่าวได้ ซึ่งความเชื่อดังกล่าวได้ส่งผลถึงการคุณค่าชีวิตของพุทธศาสนิกชน ดังนี้

๑. การพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรม

ในชีวิตของมนุษย์นั้น การปฏิบัติตนเพื่อปรับตัวอยู่ตลอดเวลาในสังคม ที่เต็มไปด้วยปัญหานั้นก็หมายความว่า มนุษย์เองก็ต้องพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ถึงจะแบ่งรับแบ่งสู้อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปุถุชนจะไม่สามารถหยั่งรู้ให้เห็นแจ้งได้ ว่าทำเหตุดีหรือกรรมดีได้ไว้ เมื่อใดก็ตามกำลังมีความทุกข์ความเดือดร้อน ไม่ว่าผู้ที่กำลังมีความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่ จะเป็นผู้ศึกษาเองหรือเป็นคนอื่น พึงรู้ความจริงว่าเหตุไม่ดีที่ได้ทำไว้กำลังให้ผล หากแต่ว่าจะมีวิถีในการดำเนินชีวิตอย่างไร เพื่อเป็นเครื่องเตือนในการนำทางที่ถูก มากกว่าที่จะยอมรับความผิดนั้น ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งได้กระทำในสิ่งต่างๆ ย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตโดยอาศัยหลักการที่ว่า กรรมของบุคคลที่จงใจแล้ว คิด พูด ทำ ด้วยกาย วาจา และใจ^{๕๓} เพราะว่ากฎแห่งกรรมถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์โดยตรง กระบวนการกระทำและการให้ผลของการกระทำ เป็นกระบวนการของเจตน์จำนง หรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ ซึ่งอาศัยสังขารเป็นตัวคอยปรุงแต่งจิต^{๕๔} ให้เกิดคุณสมบัติต่างๆ ซึ่งทำหน้าที่ในการแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว หรือเป็นค้ำกลาง ๆ ส่วนภายนอก กรรมก็คือการทำ การพูด การคิด หรือความประพฤติดังที่บุคคลนั้น ๆ จะต้องได้รับผลที่เกิดขึ้น คนในโลกนี้มีมากมาย ถึงแม้จะเป็นคนด้วยกันแต่ก็ย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทางร่างกายบางคนสมประกอบ บางคนพิการ บางคนรูปร่างดี บางคนอัปลักษณ์ บางคนมีโรครุนแรง บางคนมีโรคน้อย บางคนอายุสั้น บางคนอายุยืน เหล่านี้เป็นต้น ส่วนทางจิตใจ แต่ละคนจะมีอุปนิสัยจิตใจและความโน้มเอียงแต่ต่างกัน เช่น บางคนชอบทำบุญ บางคนชอบทำบาป บางคนชอบละเอียดยึดถ่วง บางคนหยาบ บางคนใจร้อน บางคนใจเย็น บางคนสะอาด บางคนสกปรก บางคนชอบเรียน บางคนไม่ชอบ เหล่านี้เป็นต้น ถึงแม้จะมีความชอบอย่างเดียวกัน แต่เมื่อเจาะให้ละเอียดต่อไปอีก ก็แตกต่างกันอีก อย่างเช่นคนชอบเรียน แต่ก็ชอบเรียนไม่เหมือนกัน บางคนชอบคณิตศาสตร์ บางคนชอบภาษาศาสตร์ บางคนชอบวิทยาศาสตร์ บางคนชอบศิลปศาสตร์ บางคนชอบเศรษฐศาสตร์ บางคนชอบศาสนา บางคนชอบศิลปะ บางคนไม่ชอบ เหล่านี้เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาชีวิตของมนุษย์นั้น ต้องอาศัยบทบาทหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการเป็นอยู่ร่วมกันของคนในสังคมไทย นอกไปจากการอยู่ดีมีสุข ของมนุษย์แล้ว จำเป็นจะต้องมีสติเป็นหลังสำคัญในการครองตนเอง และการปฏิบัติตัวกับคนรอบข้าง หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เราอาศัยอยู่ โดยเฉพาะสิ่งที่มีชีวิต ในทุกโอกาสที่เรา

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๔.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๕๓-๑๕๘.

กระทำ ไม่ว่าจะในเรื่องดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม กฎธรรมชาติจะเป็นตัวกำหนด แต่มนุษย์คือผู้ปฏิบัติให้เกิดความถูกต้อง และถูกต้องตรงดั่งงามอีกด้วย

๒. ทำความเข้าใจถูกต้องในเรื่องผลของกรรม

สังคมไทยโดยทั่วไป มีการสร้างค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง ในความเชื่อหรือศรัทธาที่ขาดปัญญา โดยเฉพาะผลของการกระทำที่ตนมีความเข้าใจแบบผิด ๆ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง อันเป็นกรณีส่งผลต่อการพัฒนาชีวิต ซึ่งมีการถกเถียงกันในระดับหนึ่ง อาจขาดองค์ความรู้ที่แท้จริงในหลักกรรม และการให้ผลของกรรม ดังนั้น การแสดงออกไม่ว่าจะทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น คือต้องผ่านกระบวนการนึกคิด ที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจ ตั้งใจ จึงจะจัดว่าเป็นกรรม ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามีปัจจัยที่สำคัญเน้นการแก้ทุกข์ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของกรรมไว้ ๖ อย่าง โดยอาจแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มอกุศล ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ เกี่ยวกับกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้ เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) โลภะ (ความอยากได้) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓) โมหะ (ความหลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ซึ่งอติภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในชั้นที่กรรมนั้น ให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป กรรมที่ถูกโทสะครอบงำ เกิดจากโทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ซึ่งอติภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในชั้นที่กรรมนั้น ให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป กรรมที่ถูกโมหะครอบงำ เกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ซึ่งอติภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในชั้นที่กรรมนั้น ให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป^{๕๕}

จากพุทธพจน์นี้ กรรมที่มีมูลเหตุจากอกุศลทั้ง ๓ นี้ ย่อมจะนำไปสู่การก่อให้เกิดกรรมที่ให้มีผลใหม่โดยไม่มีที่สิ้นสุด หรืออีกนัยหนึ่ง คือกรรมนี้ย่อมนำไปสู่การเวียนว่ายในสังสารวัฏ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มกุศล ประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ และอโมหะ โดยมีพุทธพจน์ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้แล เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) อโลภะ (ความไม่โลภ) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓) อโมหะ (ความไม่หลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมที่ถูกอโลภะครอบงำ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้นโลภะแล้ว เป็นอันบุคคลละกรรมนั้นได้ ตัทรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาล ที่ถูกตัทรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ กรรมที่ถูกอโทสะครอบงำ เกิดจากอโทสะ มีอโทสะเป็นเหตุ มีอโทสะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้นโทสะแล้ว เป็นอันบุคคลละกรรมนั้นได้ ตัทรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตัทรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ กรรมที่ถูกอโลภะครอบงำ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด ก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อสิ้นโลภะแล้ว

^{๕๕} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖-๑๘๗.

เป็นอันบุคคลละกรรมนั้นได้ ตั้ดราถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตั้ดราถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้^{๔๖}

กรรมที่มีมูลเหตุจากกุศลทั้ง ๓ นี้เอง ย่อมจะนำไปสู่การดับกรรม ซึ่งก็คือการกระทำที่ไม่มีผลแก่ผู้กระทำอีก ที่เรียกว่า “กิริยา” นั้นเอง ถึงตรงนี้คงพอเห็นแล้วว่ากรรมในพระพุทธศาสนานั้นเกิดจากหลายปัจจัย แต่ปัจจัยที่ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นกรรมในปัจจุบันหรือในอดีตชาติ มีร่วมกันและเป็นปัจจัยที่สำคัญ คือมูลเหตุแห่งกรรมทั้ง ๖ ที่กล่าวมา ทั้งนี้กรรมที่ส่งผลมาถึงปัจจุบันนี้ได้ ย่อมมีเหตุมาจากกรรมในกลุ่มอกุศลมูล (โลภะ โทสะ และโมหะ) เมื่อทราบเช่นนี้แล้ว พระพุทธศาสนาจึงสามารถแก้ทุกข์ในปัจจุบันได้โดยพยายามสร้างกรรมอันมีมูลจากฝ่ายกุศล เช่นนี้การแก้ทุกข์จึงไม่จำเป็นที่จะต้องย้อนไปหาสาเหตุในอดีตชาติที่ไม่สิ้นสุด เนื่องจากพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็น “กรรมวาที” คือสอนในเรื่องของแห่งกรรมอันเป็นกฎของธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่แต่เดิม พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม กฎอันนี้ก็มีอยู่แล้ว แต่ไม่มีใครชี้แจงแสดงให้เห็นได้ชัดเท่าพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาชี้แจงแสดงบอกให้ผู้อื่นได้ทราบถึงกฎธรรมชาติอันนี้ ไม่ใช่ว่ามีใครเป็นผู้ดลบันดาล หรือพระเจ้าองค์ใดเป็นผู้สร้างขึ้น กรรมที่ทำด้วยเจตนาดี มีจิตสะอาดผ่องใส และผลลัพธ์ออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมอง และผลออกมาเป็นความทุกข์ท่านเรียกว่า บาป ในหลักของพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า บุญบาปที่เราทำไม่สูญหายไปไหน ดังคำว่า “กรรมไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมไม่สูญหาย”^{๔๗} เพราะกรรมสามารถติดตามไปให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า กรรมดีหรือกรรมชั่วทุกอย่างที่คนสั่งสมไว้มีผล อาจจะมีปัญหาตามมาได้ว่า เราสั่งสมกรรมได้อย่างไร บันทึกจดจำไว้ได้อย่างไร ในเรื่องนี้ คำตอบก็คือ จิตใจของเราเองเป็นผู้จดจำกรรมทุกอย่างที่เราทำ แต่ที่เรานึกไม่ออก เพราะมันถูกเก็บไว้ในจิตใต้สำนึกที่เรียกว่า ฌวังคจิต เมื่อความดีความชั่วไม่สามารถลบล้างกันได้ ความดีอยู่ส่วนความดี ความชั่วอยู่ส่วนความชั่วเหตุที่คนเห็นว่า ความชั่วไปลบล้างความดี เนื่องจากความชั่วเป็นที่สะดุดตามากกว่าความดี ชาวโลกมักเพ่งเล็งความชั่วที่คนเคยทำ เปรียบเหมือนความดีเป็นน้ำสะอาด ความชั่วเป็นก้อนหิน เมื่อก้อนหินอยู่ในน้ำย่อมเห็นก้อนหินได้ชัดเจนกว่า ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ละชั่ว ให้ทำดี^{๔๘} และเมื่อละชั่วทำดีแล้วต้องมีจิตใจอยู่เหนือดีเหนือชั่ว นั่นคือทำใจให้ผ่องใส มิฉะนั้นเมื่อทำดีแล้วไม่ได้รับการสรรเสริญหรือไม่มีใครใส่ใจ จะทำให้ทุกข์ใจ เช่น ผู้ใต้บังคับบัญชา ขยันทำงานแต่เจ้านายไม่ยกย่อง ไม่ใส่ใจเลื่อนขั้นให้ ไม่ขึ้นเงินเดือนให้ตามที่ต้องการก็ทุกข์ใจ จะเห็นได้ว่า ความเห็นว่าง่ายหรือยากขึ้นอยู่กับพื้นฐานจิตใจของแต่ละบุคคล คนดีสามารถทำความดีได้ง่าย ทำความชั่วได้ยาก คนชั่วสามารถทำความชั่วได้ง่าย ทำความดีได้ยาก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กรรมดี คนดีทำได้ง่าย กรรมดี คนชั่วทำได้ยาก กรรมชั่ว คนชั่วทำได้ง่าย กรรมชั่ว พระอริยะทั้งหลายทำได้ยาก”^{๔๙} การที่กรรมดีกรรมชั่วจะ

^{๔๖} อก.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๗-๑๘๘.

^{๔๗} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๒๘๒/๒๕๘, อ้างใน พระมหาสุทัศน์ ติสสรวาที, “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^{๔๙} วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๓, ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๘/๒๗๖.

ให้ผลนั้น จะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับวิถี ๔ คือ คติวัชิตี อุปธิวัชิตี กาลวัชิตี ปโยควิชิตี และสมบัตติ ๔ คือ คติสมบัตติ อุปธิสมบัตติ กาลสมบัตติ ปโยคสมบัตติ^{๕๐} ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

สรุปได้ว่า การปฏิบัติตามคำสอนเพื่อการใช้ชีวิตกับวิถีชีวิตตามกฎแห่งกรรม เป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ต่อคุณภาพของชีวิต เป็นการเข้าใจชีวิตที่แท้จริง ซึ่งสรุปไว้ ๒ ประการ คือ

๑) การพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรม ในการพัฒนาชีวิตนี้ต้องอาศัยสติเป็นกำลังสำคัญในการครองตนเอง และการปฏิบัติตัวกับคนรอบข้าง หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เราอาศัยอยู่ โดยเฉพาะสิ่งที่มีชีวิต ในทุกโอกาสที่เรากระทำ ไม่ว่าจะในเรื่องดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม กฎธรรมชาติจะเป็นตัวกำหนดแต่มนุษย์คือผู้ปฏิบัติให้เกิดความถูกต้อง และถูกต้องจริงอีกด้วย

๒) ทำความเข้าใจถูกต้องในเรื่องผลของกรรม คือสังคมไทยดั้งเดิมมีความเชื่อหรือศรัทธาที่ขาดปัญญา โดยเฉพาะผลของการกระทำที่ตนมีความเข้าใจแบบผิด ๆ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง อันเป็นกรณีส่งผลต่อการพัฒนาชีวิต เนื่องจากพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็น “กรรมวาที” คือสอนในเรื่องของแห่งกรรมอันเป็นกฎของธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่แต่เดิม พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม กฎอันนี้ก็มิได้อยู่แล้ว แต่ไม่มีใครชี้แจงแสดงให้เห็นได้ชัดเท่าพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาชี้แจงแสดงบอกให้ผู้อื่นได้ทราบถึงกฎธรรมชาติอันนี้ ไม่ใช่ว่ามีใครเป็นผู้ดลบันดาล หรือพระเจ้าองค์ใดเป็นผู้สร้างขึ้น กรรมที่ทำด้วยเจตนาดี มีจิตสะอาด ผ่องใสและผลลัพธ์ออกมาเป็นความสุขท่านเรียกว่า บุญ ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมอง และผลออกมาเป็นความทุกข์ท่านเรียกว่า บาป

สรุปได้ว่า คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน สื่อให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธไทยว่ามีมาเป็นระยะเวลายาวนาน จนเกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางสังคมดั้งเดิมกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนานั้น ได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ ๒ ประการ คือ การเชื่อในพระรัตนตรัย และการเชื่อกฎแห่งกรรม การที่บุคคลผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต โดยที่ทำจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง กระทำให้แจ้ง ให้บรรลุถึงความ เป็นพระอรหันต์ อันเป็นเหตุนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ในที่สุด ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรมด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตน และการปฏิบัติต่อผู้อื่น ตลอดถึงทำให้เกิดความเข้าใจถูกต้องในหลักของกรรมและการให้ผลของกรรม ที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันจะก่อให้เกิดบุญ ซึ่งความเชื่อทั้ง ๒ ประการดังกล่าว ส่งผลให้คนไทยมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่ความเอื้ออารี และรู้จักให้อภัย

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓-๕๒๔.

๓.๓ พัฒนาการของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

หลักฐานว่าด้วยการเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทยระบุว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นหลักที่ระบุว่าเข้ามาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ซึ่งสรุปจากทัศนะต่างๆ ได้ดังนี้

สมเด็จพระวันรัตน กล่าวว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิคือหลังจากทำสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระพร้อมด้วยพระสงฆ์อีก ๕ รูปมาทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๕๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่ไทยเมื่อกว่า ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ ครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระอรหันต์ชื่อพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ เข้ายังเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิบริเวณเมืองนครปฐมโบราณ^{๕๒}

พร้อม สุทัศน์ เชื่อว่ามีผู้ที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อนพระเจ้าอโศกมหาราช จะทรงให้ส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระเข้ามา ชนชาติไทยสมัยสุวรรณภูมิหรือทวารวดีส่วนใหญ่เป็นพวกมอญ คนพุนั้นอยู่อาศัยและนับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน เมืองหลวงของสุวรรณภูมิอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีเก่า ทางด้านเดียวกันกับบ้านคูบัวโดยมาขึ้นที่เมืองท่าเมืองตะโกละแล้วเดินทางขึ้นมาทางเหนือเข้าสู่สุวรรณภูมิตอนกลาง^{๕๓}

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนประเทศไทย ๔ ยุค ยุคแรกเป็นนิกายเถรวาท ประดิษฐานครั้งแรกที่นครปฐม เพราะพบหลักฐานธรรมจักรจารึกพระสถูปเจดีย์ต่างๆ จำนวนมาก และว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาก่อน พ.ศ. ๕๐๐ อายุสมัยทวารวดีนับตั้งแต่ พ.ศ. ๕๐๐ เป็นต้นมา^{๕๔}

สุจิตต์ วงษ์เทศ ระบุว่า พระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ มาเผยแผ่พุทธศาสนาครั้งแรกที่สุวรรณภูมิ บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง (ที่อุทอง อำเภอกู้อูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ปัจจุบัน) พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้^{๕๕}

^{๕๑} สมเด็จพระวันรัตน (แต่ง), พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษร) (แปล), **สังคิยวงศ์: พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๔๖-๗๕.

^{๕๒} Phra Brahmagunabhorn [P.A. Payutto], **Thai Buddhism in the Buddhist world**, [Bangkok Thailand: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press, 2548/2005], p. 24.

^{๕๓} พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, **การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะ** จากพ.ศ. ๒๗๓-๗๐๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร: เจริญธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๑๖๓-๑๖๖.

^{๕๔} สมเด็จพระพรหมคุณาภรณ์, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร: เจริญธรรม, ๒๕๑๗), หน้า ๑๒๔-๑๒๗.

^{๕๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, **กรุงสุโขทัยมาจากไหน?**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ระบุถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธและพราหมณ์ที่น่าจะแพร่หลายเข้ามาในดินแดนไทย เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายไม่น้อยกว่าพุทธศตวรรษที่ ๗-๘^{๕๖}

เสถียร โพธิ์นันทะ ให้ข้อมูลตามตำนานว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เข้าสู่ประเทศไทย ตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ เมื่อครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระพร้อมด้วยบริวาร มาประกาศพระพุทธศาสนาที่บริเวณสุวรรณภูมิ ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณจังหวัดนครปฐมปัจจุบัน ได้รับความสะดวกในการประกาศพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีชาวอินเดียที่เข้ามาอยู่ก่อนให้การอุปถัมภ์^{๕๗}

สุจิตต์ วงษ์เทศ ให้ข้อมูลว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ พระโสณเถระกับพระอุตตรเถระอาศัยเรือพ่อค้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกที่ดินแดนสุวรรณภูมิ บริเวณที่อยู่ระหว่างลำน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ปัจจุบันคือเขตอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี กับบ้านดอนตาเพชร อำเภอบางแพ จังหวัดกาญจนบุรี^{๕๘}

ศาสตราจารย์ประภิต (จิตร) บัวบุศย์ เชื่อว่า ประเทศไทยได้รับพระพุทธศาสนาเข้ามา ๔ คลื่นด้วยกัน มีทั้งนิกายเถรวาทและมหายานโดยเฉพาะคลื่นที่ ๑ สมัยสุวรรณภูมิรุ่นแรกระหว่างปี พ.ศ. ๓๐๐-๖๐๐ หลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เข้าสู่ดินแดนประเทศไทย^{๕๙}

หลวงบริบาลปริภณห์ มีทัศนะว่า วัฒนธรรมอินเดียได้เข้ามามีบทบาทในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงตั้งแต่สมัยโบราณ เริ่มปรากฏหลักฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมา และพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยคลื่นลูกแรกสุดตั้งแต่สมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗-๙) โดยอ้างถึงหลักฐานโบราณคดีเป็นพระพุทธรูปศิลปะอมราวดี ๓ องค์ ในประเทศไทย ต่อมาจะได้พบศิลปะคุปตะ(พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) อีกด้วย^{๖๐}

ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุธ ระบุว่า พระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางในอินเดียใต้ได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ มีหลักฐานเป็นประติมากรรมดินเผารูปภิกษุ ๓ องค์อุ้มบาตร และจารึกคากา เย ธมมา บนหัวแหวน พบที่เมืองออกแก้วประเทศเวียดนาม โดย

^{๕๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, รศ., สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๑.

^{๕๗} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สื่อการค้า, ๒๕๒๒), หน้า ๖๑๘-๖๕๑.

^{๕๘} สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุวรรณภูมิ ต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดีจำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๗๔-๗๗.

^{๕๙} ประภิต (จิตร) บัวบุศย์, ศ., “จริงหรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับคลื่นพุทธศาสนาคลื่นแรกจากพระเจ้าอโศกมหาราช”, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๗-๑๒๔.

^{๖๐} หลวงบริบาลปริภณห์, ศ., เรื่องโบราณคดี, (พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๓), หน้า ๑๓๙-๑๔๘.

จารึกเป็นภาษาสันสกฤต อักษรพราหมี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ พระพุทธรูปสำริด ปางวิตรรกะ หรือแสดงธรรม สมัยอมราวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ พบที่จังหวัดนครราชสีมา^{๖๑}

จากข้อมูลหลักฐานด้านตำนานและโบราณคดีศิลปกรรมดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศไทยสมัยก่อนทวารวดีและสมัยต้นทวารวดีและเจริญตั้งมั่นสืบมา ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ดินแดนแถบนี้ได้มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับผีและ เทวดาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของทุกวัฒนธรรม ทุกเผ่าพันธุ์ ในยุคโบราณที่จะมีความเชื่อ เรื่องผีและเทวดา ดังที่พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) กล่าวว่า “เริ่มแรกนั้นความเชื่อของคน ไทยแต่เดิมคงไม่ต่างจากชาติอื่น ๆ คือ เชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นว่ามีอำนาจเหนือคน อาจบันดาลให้ทั้ง คุณและโทษ ความเชื่อดังกล่าวเป็นการเชื่อถือผีบางเทวดา”^{๖๒} สาเหตุที่คนเชื่ออย่างนั้นก็เพราะ ความไม่รู้ (อวิชชา) อันเกิดจากความไม่เจริญของระบบเทคโนโลยีและวิทยาการในสมัยนั้น ดังที่ภิญโญ จิตต์ธรรม ได้ให้ความเห็นว่า ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นส่วน หนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ^{๖๓} มณี พะยอมยงค์ กล่าวว่า การสร้างความเชื่อของ มนุษย์เกิดขึ้นจากความไม่รู้เป็นประการสำคัญ เมื่อได้พบเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าผ่าคนตาย แผ่นดินถล่ม ก็เกิดความคิดว่าจะต้องมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่เบื้องหลังมาบังคับให้เป็นอย่างนี้ จึงพากันสร้าง ผี วิญญาณ เทพารักษ์ขึ้น เป็นการสมมติว่าเทพเจ้าหรือผีจะมีรูปร่างเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตาม จินตนาการของตน และทำพิธีกรรมต่างๆ บูชาสักการะ เช่น สรวง เพื่อให้สิ่งที่ตนคิดว่ามีอยู่นั้นผ่อน คลายความรุนแรงและมีเมตตากรุณา ไม่ทำร้ายและบันดาลความสุขมาให้^{๖๔}

ดังนั้น เพื่อต้องการอธิบายประเด็นเรื่องพัฒนาการของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาใน สังคมไทยให้ชัดเจน ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งออกเป็น ๓ ยุคใหญ่ ๆ คือ ยุคอาณาจักรสุโขทัย ยุคกรุงศรีอยุธยา ยุครัตนโกสินทร์ อันจะกล่าวเป็นลำดับสืบไป

๓.๓.๑ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในยุคอาณาจักรสุโขทัย

๓.๓.๑.๑ ภูมิหลังของอาณาจักรสุโขทัย

ระยะก่อนปี พ.ศ. ๑๖๗๑ นั้น อาณาจักรเขมรรุ่งเรืองมากในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมา จนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อาณาจักรเขมรมี ศูนย์กลางอำนาจทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) กษัตริย์เขมรจะส่งขุนนางมาปกครอง เมืองบริวาร เมืองบริวารที่มีความสำคัญในบริเวณภาคเหนือตอนล่าง คือ เมืองสุโขทัย และเมือง

^{๖๑} ผาสุข อินทรารุช, ศ.ดร., สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๕-๑๑๑.

^{๖๒} เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย, (พระนคร: โรงพิมพ์ ก้าวหน้า, ๒๕๐๓), อ้างใน สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, “การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยขนบธรรมเนียมประเพณี ไทย”, เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๗๗, (กรุงเทพมหานคร: หน่วยนิเทศ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๑๕.

^{๖๓} ภิญโญ จิตต์ธรรม, ความเชื่อ, (สงขลา: มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๒.

^{๖๔} มณี พะยอมยงค์, วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๔๐.

ศรีสัชชาลัย ซึ่งเป็นโบราณสถานที่เป็นศิลปกรรมแบบเขมร คือ พระปรางค์วัดเจ้าจันทร์ พระปรางค์ ๓ องค์วัดพระพายหลวง ศาลตาผาแดง และฐานพระปรางค์วัดศรีสวายเมืองเก่าสุโขทัย เป็นต้น

สุโขทัยในฐานะที่เป็นแคว้นทางการปกครองอย่างเป็นเอกเทศ ได้ปรากฏรูปร่างขึ้นมาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อวีรบุรุษไทย ๒ คน คือ พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด และพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง ได้ร่วมมือกันยึดเมืองสุโขทัยและศรีสัชชาลัยคืนมาจากข้าศึกที่ชื่อว่า “ขอมสพาดโขลญลาง” เมื่อยึดเมืองศรีสัชชาลัยกับสุโขทัยได้แล้ว พ่อขุนผาเมืองจึงได้มอบเมืองสุโขทัยให้พ่อขุนบางกลางหาวครอบครอง พร้อมทั้งนามเกียรติยศตนให้ด้วย ส่วนตัวเองกลับไปครองเมืองราดเช่นเดิม ด้วยเหตุนี้ พ่อขุนบางกลางหาวจึงได้เป็นที่รู้จักกันภายหลังในนามว่า “ศรีอินทรา-บดินทราทิตย์” หรือ “ศรีอินทราทิตย์” ต่อมาเมื่อพ่อขุนรามราช พระโอรสของพระขุนศรีอินทราทิตย์อายุได้ ๑๙ ปี ราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ได้ช่วยพระราชบิดาออกสู้รบและสามารถชนช้างชนะขุนสามชนได้ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงให้นามใหม่ว่า “พระรามคำแหง” และได้ขึ้นครองกรุงสุโขทัยในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ พระนามว่า พ่อขุนรามคำแหง หลังพ่อขุนบานเมืองสวรรคต ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชถือได้ว่าเป็นยุคทองของสุโขทัย มีความเจริญรุ่งเรืองกว่าในรัชกาลใด ๆ ในราชวงศ์พระร่วงราชอาณาจักรแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตในราว พ.ศ. ๑๘๔๒ เมืองต่างๆ ที่เคยอยู่ในอำนาจของอาณาจักรสุโขทัย ได้แตกแยกกันออกเป็นอิสระ ทำให้เสถียรภาพของอาณาจักรสุโขทัยอยู่ในฐานะที่คับขัน กษัตริย์ที่ครองราชสมบัติสืบต่อจากพ่อขุนรามคำแหง คือ พญาไสสงคราม พญาเลอไท พญาจันทราม จนถึงพระญาลิไท เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในราชสำนักกรุงสุโขทัยที่ไม่ชอบตามขนบธรรมเนียม บรรดาหัวเมืองต่างๆ แสดงตัวอย่างเปิดเผยถึงการดำรงอยู่อย่างอิสระ ไม่ยอมขึ้นกับส่วนกลาง พญาลิไทจึงลอบเสด็จยกทัพไปกำจัดเจ้าเมืองไว้ได้ แล้วปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์กรุงสุโขทัย ทรงพระนามว่า “ศรีสุริยวงศ์รามมหาราชธรรมราชาธิราช” ทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไว้วางพระราชหฤทัยไปปกครองรวบอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง คือ กรุงสุโขทัย บ้านเมืองจึงอยู่ด้วยความสงบเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง

ภายหลังที่พระมหาราชธรรมราชาลิไทขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้รวบรวมเมืองต่างๆ ที่แตกแยกกันออกไปให้กลับเข้ามารวมในอาณาจักรเดียวกันถึงกับเสด็จไปยังเมืองต่างๆ เพื่อเผยแพร่และกระทำกิจทางศาสนา ทรงเสด็จยกทัพไปตีเมืองแพร่ กวาดต้อนครัวเรือนมาเป็นข้าพระ ที่วัดป่าแดงศรีสัชชาลัย ทรงพยายามดำเนินรอยตามพ่อขุนรามคำแหงมหาราช คือ เป็นทั้งนักปราชญ์ผู้สนพระทัยในทางศาสนาโดยให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ส่งสมณทูตไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในที่ต่างๆ ที่พระองค์ต้องการเป็นพันธมิตรด้วย เช่น เมืองน่าน หลวงพระบาง และกรุงศรีอยุธยา แต่ขณะเดียวกันก็ได้แสดงบทบาทของการเป็นนักรบที่พยายามขยายอำนาจของแคว้นสุโขทัยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ในสมัยของพระองค์นอกจากจะได้ยกทัพไปตีเมืองแพร่ทางทิศเหนือแล้ว ทางทิศตะวันออก ได้พยายามขยายขอบเขตออกไปถึงเมืองลุ่มแม่น้ำป่าสัก จนทำให้กระทบกระทั่งกับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จึงเสด็จลอบยกทัพมายึดเมืองสองแควไว้ได้

และได้โปรดให้ขุนหลวงพ่องั่วมาปกครองเมืองสองแคว ทำให้พระมหาธรรมราชาลิไท ต้องถวาย
บรรณาการเป็นอันมาก ในที่สุดสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงทรงมอบเมืองสองแควคืน^{๖๕}

๓.๓.๑.๒ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ในประเด็นการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดจัด
ประเด็นการศึกษาไว้ ๒ ประเด็นคือ ๑) ศรัทธากับความเชื่อทางสังคม ๒) ศรัทธากับศาสนสถานศาสน
วัตถุ ดังจะได้อธิบายต่อไป

๑) ศรัทธากับความเชื่อทางสังคม

สิ่งสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงหรือแพร่ขยายในประเทศไทยนั้น มีหลักฐาน
ปรากฏว่าเป็นด้วยอำนาจของผู้นำชุมชนเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากบทบาทของพระมหากษัตริย์ทั้ง
สุโขทัยและล้านนาที่อุปถัมภ์และช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความ
เป็นปราชญ์รู้ธรรม ๒) ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ๓) ความเป็นผู้นำในการสร้างงานพุทธ
ศิลป์ และ ๔) ความเป็นผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนข้างเคียง^{๖๖} พระพุทธศาสนาใน
ยุคสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี นับว่าเจริญรุ่งเรืองด้วยความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยการนำของ
พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า “เมืองสุโขทัยนี้มีรัฐัญญิก พ่ขุน
รามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุก
คนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา”^{๖๗} จะเห็นได้ว่า ในการอาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราช
ครั้งนี้ นำไปสู่กระบวนการจัดตั้งสังฆมณฑลใหม่และอุปสมบทพระสงฆ์กลุ่มเดิมเป็นพระในแบบลังกา
วงศ์ สังฆมณฑลใหม่ได้รับความเลื่อมใสมาก ทั้งจากพระมหากษัตริย์และราษฎรสามัญ ทำให้
พระพุทธศาสนาละทิ้งมหายานและเถรวาทแบบดั้งเดิมเสื่อมสูญไป เหลือเพียงคณะสงฆ์ลังกาวงศ์เป็น
หลัก ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงเลื่อมใสในภูมิความรู้และวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์
ลังกา จึงทรงผนวชโดยทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชนั้นเป็นพระราชาอุปชฌาย์ ในส่วนของ
พญาถืออาวุธมาราชกษัตริย์แห่งล้านนาประเทศ ก็ทรงอาราธนาคณะสงฆ์ลังกาวงศ์แบบรามัญจาก
แคว้นสุโขทัยเข้าไปประดิษฐานในล้านนา ดังข้อความจารึกวัดพระยืน พ.ศ. ๑๙๑๓ ว่า

จึงให้อาราธนาฉันต์พระมหาเถรเป็นเจ้าผู้หนึ่งชื่อ มหาสมณเถร อันอยู่ในนครสุโขทัย คาบ
นั้นบ่มีได้มาพอย จึงให้ไปบ่าบวงสรวงอาราธนาพระมหาเถรเป็นเจ้าด้วยเคารพหนักหนาคาบ
หนึ่งโสด คาบนั้นท่านเป็นเจ้าจึงลีลามาด้วยศิษย์คนตนล้วนผู้ด้อยมอริยสงฆ์ทรงศีลาจาร
อุกฤษณ์หนักหนา พระมหาเถรเป็นเจ้านั้นโสด ประกอบด้วยอริยาบถอันดีมีอินทรีย์อันสานต์

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน สุริยา รัตนกุล, “พระมหาเถรศรีศรัทธา: วีรบุรุษอีกองค์หนึ่งในสมัยสุโขทัย”, ใน
วารสารศาสนาและวัฒนธรรม, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (๒๕๕๐): ๖๑-๗๙.

^{๖๖} อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร:
นคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๖๕.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

ทานอด ญาณกัรตัตถุญตา กอปรด้วยปัญญาและศีลาจารบุญสมภาร รู้ฉลาดในโวหารอรรถธรรมทั้งหลาย รู้สั่งสอนคนเข้าในไตรสรณคมณ^{๖๘}

ส่วนประชาชนชาวสุโขทัยนั้น นอกจากจะนับถือพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งแล้ว ยังนับถือผีและเทวดาซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย โดยเชื่อกันว่าบนเขาพระขพุง ซึ่งอยู่ทางใต้ของเมืองสุโขทัยมีผีเทวดาซึ่งเป็นใหญ่ที่สุดสถิตอยู่คอยปกป้องคุ้มครองเมืองสุโขทัย พระมหากษัตริย์จะต้องทรงกระทำพิธีกรรมบวงสรวงผีเทวดานี้ให้ดีเป็นประจำ หากกระทำพิธีไม่ดี ไม่ถูกต้องแล้วบ้านเมืองก็จะล่มจมได้ ดังมีหลักฐานปรากฏในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ ความตอนหนึ่งว่า

เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีภูฏี พินาร ปูครุ อยู่ มีสรัดภงส์ มีป่าพร้าว ป่าลาง มีปาม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขพุงผี เทวดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ ใหวัดปลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีใหว่บ่ถูก ปลีบ่ถูก ผีในเขาอันบ่คุ้ม บ่เกรง เมืองนี้หาย^{๖๙}

คำว่า พระขพุงผี หมายถึง พระที่โตหรือใหญ่ ซึ่งน่าจะเข้ากับศิลาจารึกว่า พระขพุงผีนี้เป็นใหญ่กว่าผีทั้งหลายได้ ด้วยเหตุนี้ชาวสุโขทัยจึงพากันนับถือพระขพุงผี เทพวดาในเขา ทำการสักการบูชาไม่ได้ขาด และยังมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับ พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง และศาลพระกาฬให้สักการะนับถืออีก และทำให้มีการนิยมนสร้างสถานศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ขึ้นตามเมืองต่างๆ ตามอย่างด้วย จากการนับถือพระขพุงผี ทำให้เห็นว่าในบรรดาผีทั้งหลาย “ผีภูเขา” จะมีความโดดเด่นและสำคัญเป็นพิเศษ นอกจากพระขพุงผีแล้ว ผีภูเขาที่ชาวสุโขทัยนับถือ ได้แก่ ผีประจำแม่น้ำ ผีรักษาข้าว ผีป่า ผีรักษาห้วย ผีเจ้าที่ ผีเหล่านี้มีความศักดิ์สิทธิ์และสามารถให้คุณให้โทษได้เช่นเดียวกัน ทำให้กษัตริย์เมืองสุโขทัยอัญเชิญผีภูมิจานานต่างๆ มาเป็นพยานในการทำสังคายนา ดังที่ปรากฏดังที่ข้อความในจารึกหลักที่ ๔๕ จารึกปู่ขุนจิตขุนจอต ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๒-๑๘ ความว่า

...แม้ผู้ใดบ่เชื่อไซ้ให้..(ผี) มันทั้งเสื่อใหญ่ เขาพุดา เขาผาดานผาแดง แผงแม่พระศักดิ์ พระสอเสื่อทานยอวาง พานสถาน ปูชะระมัน หมิ่นห้วยแสนดง ทั้งปู่เจ้าพระขพง เขาบรรยง พระศรี ผีบางพระศักดิ์ อารักษ์ทุกแห่ง แต่งดาตูดองปูหลานรักกัน ผีผู้ใดใครบ่เชื่อ จุ่งฝูงผีนี้หักก้านาวคอ....^{๗๐}

จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้เห็นว่า ชาวพุทธในจังหวัดสุโขทัยนอกจากมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องเทวดามาอย่างยาวนาน แม้จะเรียกชื่อว่าผี ก็เนื่องด้วยเป็นภาษาในยุคสมัยนั้น ซึ่งผีในหลักศิลาจารึกเหล่านั้นมี ๒ นัยคือผีดีและผีร้าย ผี อันหมายถึงวิญญาณ

^{๖๘} อ่างใน อำนวนย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๑-๘๒.

^{๖๙} อ่างใน น้อมนิจ วงศ์สิทธิธรรม, “วัฒนธรรมทางศาสนาในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑”, วารสารรามคำแหง, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔: ๖๒-๖๙.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน คณะอนุกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๘-๑๒๗.

ศักดิ์สิทธิ์ มีผีดำผีเสื้อ พระเสื้อเมือง ผีป่าเขา ผีฟ้า เป็นต้น โดยมีการสักการบูชาเพราะเชื่อว่าผีสามารถบันดาลให้ได้ทั้งความสุขและเภทภัยต่างๆ ได้ สำหรับคำว่า เทพ นั้นมีใช้ในบริบทของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

๒) ศรัทธากับศาสนสถานศาสนวัตถุ

กรุงสุโขทัยเป็นอาณาจักรพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหลังจากสร้างพระนครเรียบร้อยแล้ว ทรงโปรดให้สร้างวัดต่างๆ ขึ้นเพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ศิลปะทางด้านพุทธศาสนา ในสมัยนี้ สุโขทัยได้รับพระพุทธสิหิงค์มาจากลังกา ซึ่งเป็นแม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปในประเทศไทยก่อนหน้านั้นทุกยุคไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง เพิ่งจะมีขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย สังฆาฏิพระพุทธรูปในสมัยก่อนหน้านั้นไม่เคยเป็นแฉกชนิดที่เรียกว่า เขี้ยวตะขาบ พระเจดีย์แบบลอมฟางซึ่งถ่ายทอดมาจากมริจิตต์เจดีย์ในลังกาก็ดี ภูเขารามในลังกาก็ดี สมัยสุโขทัยก็สร้างขึ้นเลียนแบบ เช่น พระมหาธาตุวัดช้างร้อง เมืองชะเลียง ต่อมาถึงรัชสมัยของพระเจ้ามหาธรรมราชา (ลิไท)^{๓๑} ผู้เป็นราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหง (ปีมะเส็ง จุลศักราช ๖๗๙ พ.ศ. ๑๘๖๐) ทรงสร้างพระมหาธาตุและปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองนครชุม ในจารึกกล่าวว่า พระบรมธาตุและต้นมหาโพธิ์เป็นของที่แท้จริงได้มาจากประเทศลังกา และทรงส่งให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระสวามีสังฆราชมาจากเมืองลังกามีนามว่า พระสุมนะ และพระองค์ก็ได้ออกผนวช ช่วงระยะหนึ่งที่วัดอรุณญิก นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของไทยที่ได้ทรงพระผนวช ในขณะที่พระองค์ทรงผนวชก็ได้ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่อง เถกมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง เป็นนิพนธ์ที่เด่น และมีอิทธิพลต่อคนไทยมากในหลายยุคหลายสมัยต่อมา ทำให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงบาปบุญคุณโทษ นรกสวรรค์เป็นอย่างดี ด้วยศรัทธาของพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนในสมัยกรุงสุโขทัยที่มีต่อพระพุทธศาสนา ทำให้มีการสร้างสรรค์งานทางพุทธศิลป์ออกมาได้สวยงาม ดังปรากฏให้เห็นถึงโบราณสถานในยุคปัจจุบันทั้งในเขตเมืองเก่าศรีสขналัย และเมืองสุโขทัย ดังต่อไปนี้

๑) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ หรือ วัดพระบรมธาตุเมืองเชลียง และเรียกอีกชื่อว่า วัดพระปรารค์ ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเก่าศรีสขналัย ลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๓ กิโลเมตร เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ และเป็นพระอารามหลวงชั้นราชวรวิหาร มีโบราณสถานที่สำคัญภายในวัด ได้แก่ ปรารค์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน ลักษณะรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมจัดอยู่ในสมัยอยุธยา บริเวณเรือนธาตุด้านหน้ามีบันไดขึ้นองค์ปรารค์สู่ซุ้มโถง ผนังภายในองค์ปรารค์พบว่ามีย่องรอยจิตรกรรมฝาผนังแต่ลบเลือนไปมาก ด้านหน้าองค์ปรารค์มีวิหารภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางมารวิชัย และทางด้านขวามีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาที่มีลักษณะงดงาม กำแพงวัด เป็นศิลาและแท่นกลมขนาดใหญ่เรียงชิดติดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๖๐ เมตร ยาว ๙๐ เมตร เหนือซุ้มประตูทำเป็นรูปคล้ายหลังคายอด และเหนือซุ้มขึ้นไปเป็นปูนเป็นรูปพระพักตร์พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร พระธาตุมูเตตา อยู่ด้านหลังปรารค์ประธานนอกกำแพงแก้ว ลักษณะพระธาตุมูเตตาเป็นเจดีย์ทรงมอญ ในการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้พบทองจังโกประดับส่วนยอดของเจดีย์ มณฑปพระอัฐารศ อยู่ด้านหลังของพระธาตุมูเตตา เดิมน่าจะเป็นมณฑป

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๗.

พระสี่อิริยาบถ ต่อมาได้ซ่อมแซมตัดแปลง ภายในซุ้มคูหาที่มีพระพุทธรูปยืนอยู่ เดิมมณฑปมุงหลังคา ด้วยกระเบื้องดินเผา วิหารพระสองพี่น้อง อยู่ทางซ้ายมณฑปพระอัฐฐารศ ก่อด้วยศิลาแลง มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ๒ องค์ อยู่บนแท่นพระ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าฐานวิหารสองพี่น้องก่อทับอาคารเดิมที่ก่อด้วยอิฐ และด้านข้างทางขวาของพระวิหารได้พบฐานรอยพระพุทธรูปบาท โปสธ ตั้งอยู่ด้านหน้าพระวิหาร ปัจจุบันทางวัดได้บูรณ-ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหลังโดยสร้างทับโปสธเดิม กุฏิพระร่วงพระลือ หรือเรียกอีกชื่อว่า ศาลพระร่วงพระลือ มีลักษณะเป็นมณฑป ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง หลังคาทรงมณฑปก่ออิฐซ้อนกัน ๔ ชั้น ภายในประดิษฐานรูปหล่อพระร่วงพระลือ (จำลอง)

๒) วัดเขาพนมเพลิง ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมเพลิงภายในกำแพงเมือง มีโบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลม และมณฑปก่อด้วยศิลาแลง ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูง หลังคาโค้งแหลม มีบันไดทางขึ้นสู่มณฑป ชาวบ้านเรียกว่า ศาลเจ้าแม่ละอองสำลี ส่วนทางขึ้นวัดสามารถขึ้นได้ ๒ เส้นทาง คือ จากด้านหน้าวัดแก่งหลวง และด้านข้างวัดซึ่งทางขึ้นได้ทำเป็นบันไดศิลาแลง ระหว่างทางขึ้นทั้งสองด้านมีศาลาที่พักด้วย

๓) วัดเขาสวรรณคีรี อยู่ทางทิศตะวันตก ถัดจากเขาพนมเพลิงไปประมาณ ๒๐๐ เมตร โดยตั้งอยู่บนเขาอีกยอดหนึ่งในเทือกเขาเดียวกัน กลุ่มโบราณสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ประธานทรงกลมองค์ระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ฐานเขียงใหญ่ ๕ ชั้น ใช้สำหรับเป็นลานประทักษิณ มีซุ้มพระทั้ง ๔ ด้าน ตรงก้านฉัตรมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาเดินจงกรมรอบก้านฉัตรเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์ทรงกลมล้อมรอบด้วยแนวกำแพงศิลาแลง

๔) วัดช้างล้อม อยู่ภายในกำแพงเมืองศรีสขณาสัย บนที่ราบเชิงเขาด้านทิศใต้ของเขพนมเพลิง โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงลังกา ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ฐานเจดีย์มีซุ้มปูนปั้นยื่นหันหลังชนผนังเจดีย์อยู่โดยรอบจำนวน ๓๙ เชือก และซุ้มที่อยู่ตามมุมเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศ ตกแต่งเป็นซุ้มทรงเครื่อง มีลวดลายปูนปั้นประดับที่คอ ต้นขา และข้อเท้า ส่วนทางด้านหน้าเจดีย์ประธานมีบันไดขึ้นสู่ลานประทักษิณ เหนือฐานประทักษิณมีซุ้มพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ผนังซุ้มมีรูปประติมากรรมรูปตันโพธิ์อยู่เบื้องหลังพระพุทธรูป แต่พระพุทธรูปได้ถูกทำลายไปคงเหลือเพียงองค์เดียวทางด้านทิศเหนือ บริเวณองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตรประดับด้วยรูปพระสาวกปูนปั้นลีลานูนต่ำจำนวน ๑๗ องค์ วัดช้างล้อมที่เมืองศรีสขณาสัยนี้ ช้างจะมีลักษณะที่เด่นกว่าช้างปูนปั้นที่วัดอื่น ๆ คือ ยืนเต็มตัวแยกออกจากผนัง มีขนาดสูงใหญ่กว่าช้างจริง และด้านหน้ามีพุ่มดอกบัวปูนปั้นประดับไว้ โบราณสถานภายในวัดที่ยังมีหลักฐาน คือ วิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน นอกจากนั้นเป็นวิหารขนาดเล็ก ๆ ๒ หลัง และเจดีย์ราย ๒ องค์

๕) วัดเจดีย์เจ็ดแถว ตั้งอยู่ด้านหน้าวัดช้างล้อม นับว่ามีความสวยงามมากกว่าวัดอื่นในเมืองสุโขทัย เพราะมีเจดีย์แบบต่างๆ กันมากมายที่เป็นศิลปะสุโขทัยแท้ และเป็นศิลปะแบบศรีวิชัยผสมสุโขทัย โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานรูปดอกบัวตูมอยู่ด้านหลังพระวิหาร และมีเจดีย์รายรวมทั้งอาคารขนาดเล็กแบบต่างๆ จำนวน ๓๓ องค์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง นอกกำแพงมีโปสธ และบ่อน้ำ เจดีย์รายที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวมีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจากที่ต่างๆ หลายแห่ง เช่น ลังกา และพุกาม ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายที่มีลักษณะเด่น คือ ฐานเป็นเจดีย์

สี่เหลี่ยมจัตุรัส ยอดเป็นทรงกลม ภายในเจดีย์มีซุ้มโถง ส่วนซุ้มโถงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปูนปั้น มีภาพจิตรกรรมเป็นภาพอดีตพระพุทธรเจ้า และเหล่าเทวดากษัตริย์ ส่วนซุ้มจระนมด้านหลังของเรือนธาตุทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรก สาเหตุที่เรียกว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถวเนื่องจากได้พบเจดีย์จำนวนมากหลายแถวภายในวัด และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าวัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระราชวงศ์สุโขทัย

๖) วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัดเจดีย์เจ็ดแถว นัก โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลง องค์กรซึ่งได้พังทลายลงด้านหน้ามีบันไดขึ้นไปจากมุขหลังของวิหารไปถึงเรือนธาตุเพื่อสักการะพระพุทธรูป ด้านเจดีย์ประธานมีวิหาร มีมุขด้านหน้า และด้านหลัง มีบันไดขึ้น ๕ ทาง เสาววิหาร และกำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลง

๗) วัดสวนแก้วอุทยานน้อย หรือเรียกกันอีกชื่อว่า วัดสระแก้ว อยู่ห่างจากวัดข้างล้อม ๒๐๐ เมตร กลุ่มโบราณสถานมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีประตูทางเข้าด้านหน้า และด้านหลังวัด มีโบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว วิหารมีซุ้มพระตั้งอยู่ด้านหลังลักษณะเป็นมณฑป หลังคามณฑปเป็นรูปโค้งแหลม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย

๘) วัดนางพญา ตั้งอยู่แนวเดียวกันกับวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ เป็นวัดที่มีลวดลายปูนปั้นงดงามมาก ปรากฏอยู่บนซากผนังวิหารด้านตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งเป็นวิหารขนาดใหญ่ หอภายในวิหารตามเสาทุกด้านมีเพนทนม และลวดลายต่างๆ ทำด้วยสังคโลกไม่เคลือบ เจดีย์ประธานของวัดเป็นเจดีย์ทรงกลมตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ ซุ้มด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นจนถึงภายในโถงเจดีย์ ตรงกลางโถงมีแกนเจดีย์ประดับด้วยลวดลายปูนปั้น วิหารก่อด้วยศิลาแลงมีมุขหน้า และมุขหลัง ผนังวิหารเจาะช่องแสง ผนังด้านใต้มีลวดลายปูนปั้น ลักษณะเด่นก็คือ ลวดลายปูนปั้นทำเป็นกึ่งมนุษย์กึ่งวานรกำลังวิ่ง แต่ถูกทำลายไปบางส่วน นอกจากนั้นยังทำเป็นรูปลวดลายพรรณพฤกษา และรูปเพนทนมเป็นรูปแบบศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

๙) วัดชมชื่น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม ห่างจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุมาทางทิศตะวันออกประมาณ ๔๐๐ เมตร โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง วิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงขนาด ๖ ห้อง มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า ด้านหลังพระวิหารเชื่อมต่อกับมณฑป คล้ายเป็นห้องที่ขอยุ่ท้ายวิหาร หลังคาใช้ศิลาแลงก่อเหลี่ยมเข้าหากันเป็นรูปจั่วแหลม ด้านหน้าทั้งสองข้างมณฑปทำเป็นซุ้มจระนม ๒ ซุ้ม ด้านหลังมีซุ้มจระนมที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก แต่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว นอกจากนั้นยังมีลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันด้านหลังมณฑป

๑๐) วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่กลางเมือง เป็นวัดใหญ่ และวัดสำคัญของกรุงสุโขทัย มีพระเจดีย์มหาธาตุทรงดอกบัวตูม หรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นศิลปะแบบสุโขทัยแท้ ตั้งเป็นเจดีย์ประธาน ล้อมรอบด้วยเจดีย์ ๘ องค์ บนฐานเดียวกัน คือ ปรากฏศิลาแลงตั้งอยู่ที่ทิศทั้ง ๔ และเจดีย์ทรงปราสาทก่อด้วยอิฐที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านนา จากการสำรวจ พบว่าบริเวณวัดมหาธาตุมีเจดีย์แบบต่างๆ มากถึง ๒๐๐ องค์ วิหาร ๑๐ แห่ง ซุ้มพระ (มณฑป) ๘ ซุ้ม พระอุโบสถ ๑ แห่ง ตระพัง ๔ แห่ง ด้านตะวันออกบนเจดีย์ประธานมีวิหารขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง มีแท่นซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันได้รับการ

เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่วัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพมหานคร ที่ด้านเหนือ และด้านใต้ของเจดีย์มหาธาตุมีพระพุทธรูปยืนภายในซุ้มพระ เรียกว่า “พระอัฐารศ”

๑๑) วัดชนะสงคราม ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของวัดมหาธาตุ ใกล้กับโบราณสถานทีเรียกว่าหลักเมือง เดิมเรียกว่า วัดราชบูรณะ มีลักษณะเด่นคือ เจดีย์ทรงระฆังกลมขนาดใหญ่ เป็นเจดีย์ประธาน และมีวิหาร โบสถ์ เจดีย์รายต่างๆ

๑๒) วัดตระพังเงิน คำว่า “ตระพัง” หมายถึง สระน้ำ หรือหนองน้ำ เป็นโบราณสถานสำคัญ ตั้งอยู่บริเวณขอบตระพังเงินด้านทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุ ห่างจากวัดมหาธาตุ ๓๐๐ เมตร โบราณสถานนี้ไม่มีกำแพงแก้ว ประกอบด้วยเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน ลักษณะเด่นของเจดีย์ทรงดอกบัวตูม คือ มีพระนาที่เรือนธาตุทั้งสี่ด้านประดิษฐานพระพุทธรูปยืน และพระพุทธรูปปางลีลา (พระนา หมายถึง ชื่อซุ้มทำวิหาร หรือทำโบสถ์ มักเป็นช่องตัน) วิหารประกอบอยู่ด้านหน้า และทางด้านตะวันออกของเจดีย์เป็นเกาะมีโบสถ์ตั้งอยู่กลางน้ำ

๑๓) วัดสระศรี เป็นวัดที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ เป็นโบราณสถานสำคัญอยู่บริเวณกลางสระน้ำที่มีขนาดใหญ่ ชื่อว่า สระพังตระกวน และสิ่งสำคัญของวัดประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงลังกา ด้านหน้าวิหารขนาดใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย มีเจดีย์ขนาดเล็ก ศิลปะศรีวิชัยผสมลังกา ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ มีซุ้มพระพุทธรูป ๔ ทิศ ด้านหน้ามีเกาะกลางน้ำขนาดย่อมเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถขนาดเล็ก วัดแห่งนี้ได้ชื่อว่าเป็นจุดที่มีทัศนียภาพที่สวยงาม

๑๔) วัดศรีสวาย ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของวัดมหาธาตุ ห่างออกไปประมาณ ๓๕๐ เมตร โบราณสถานที่สำคัญตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว ประกอบด้วยปราสาท ๓ องค์ รูปแบบศิลปะลพบุรี ลักษณะของปราสาทค่อนข้างเพรียว ตั้งอยู่บนฐานเตี้ย ๆ ลวดลายปูนปั้นบางส่วนเหมือนลายบนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน ได้พบทับหลังสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ชิ้นส่วนของเทวรูป และ ศิวลึงค์ที่แสดงให้เห็นว่าเคยเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดูมาก่อน แล้วแปลงเป็นพุทธสถานโดยต่อเติมวิหารขึ้นที่ด้านหน้า แล้วเป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลัง

๑๕) วัดพระพายหลวง เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากวัดมหาธาตุ ผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำล้อมรอบ ๓ ชั้น คูชั้นนอกเรียกว่า คูแม่โจน วัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลางของชุมชน โบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดของวัด คือ พระปราสาท ๓ องค์ เป็นปราสาทประธานของวัด ก่อด้วยศิลาแลง ศิลปะเป็นเขมรแบบบายน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ด้านหน้าของวัดเป็นอาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ๔ อริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน

๑๖) วัดศรีชุม ตั้งอยู่ห่างจากวัดพระพายหลวงไปทางทิศตะวันตก ๘๐๐ เมตร เป็นวัดที่ประดิษฐาน พระอจนะ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่หน้าตักกว้าง ๑๑.๓๐ เมตร ลักษณะของวิหารสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายมณฑป แต่หลังคาพังทลายลงมาหมดแล้ว เหลือเพียงผนังทั้งสี่ด้าน ผนังแต่ละด้าน ก่ออิฐถือปูนอย่างแน่นหนา ผนังทางด้านใต้มีช่องให้คนเข้าไปภายใน และเดินขึ้นไปตามทางบันไดแคบ ๆ ถึงผนังด้านข้างขององค์พระอจนะ หรือสามารถขึ้นไปถึงสันผนังด้านบนได้ ภายในช่องกำแพงตามฝาผนังมีภาพเขียนเก่าแก่แต่ลอะเลือนเกือบหมด ภาพเขียนนี้มีอายุเกือบ ๗๐๐ ปี นอกจากนี้แล้วบนเพดานช่องบันไดยังมีแผ่นหินชนวนขนาดใหญ่แกะสลักลวดลายเรื่องชาดกต่างๆ มีจำนวนทั้งหมด ๕๐ ภาพ เมื่อเดินตามช่องทางบันไดขึ้นไปจะไผ่ล่นหลังคา

วิหารมองเห็นทิวทัศน์อันงดงามของเมืองเก่าสุโขทัยได้โดยรอบ เพราะเหตุใดวิหารวัดศรีชุมจึงมีความ
เร้นลับซ่อนอยู่อย่างนี้ เรื่องนี้หากพิจารณากันอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่าพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระ
ร่วงทรงพระปรีชาสามารถในด้านปลูกปลูกบโอบใจทหารหาญ และด้านอื่น ๆ อีกมาก เพราะผนังด้านข้าง
ขององค์พระอจนะมีช่องเล็ก ๆ ถ้าหากใครแอบเข้าไปทางอุโมงค์แล้วไปโผล่ที่ช่องนี้ และพูดออกมาดัง
ๆ ผู้ที่อยู่ภายในวิหารจะต้องนึกว่าพระอจนะพูดได้ และเสียงพูดนั้นจะกังวานน่าเกรงขาม เพราะวิหาร
นี้ไม่มีหน้าต่าง แต่เดิมคงมีหลังคาเป็นรูปโค้งคล้ายโดม

๑๗) วัดข้างรอบ อยู่ห่างจากประตูอ้อมไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒.๔ กิโลเมตร มี
โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีช้างโผล่ครึ่งตัว มี
จำนวน ๒๔ เชือก พระอุโบสถอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน และมีเจดีย์ราย ๕ องค์ ล้อมรอบเจดีย์
ประธาน และโบสถ์

๑๘) วัดสะพานหิน วัดนี้ตั้งอยู่บนเนินเขา สูงประมาณ ๒๐๐ เมตร บริเวณทางเดินขึ้น
โบราณสถานมีทางเดินปูลาดด้วยหินชนวนจากตีนเขาขึ้นไปเป็นระยะทาง ๓๐๐ เมตร สิ่งสำคัญภายใน
วัด ได้แก่ พระประธานเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ เป็นที่ประดิษฐานพระปางประทานอภัย สูง
๑๒.๕๐ เมตร เรียกว่า “พระอัญญาธรค”

๑๙) วัดเชตุพน ศิลปกรรมที่น่าสนใจของวัดคือ มณฑปที่สร้างด้วยหินชนวน เป็นที่
ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อิริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน ภายในมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป
โดยมีการใช้วัสดุทั้งอิฐ หินชนวน ศิลาแลง ในการก่อสร้าง สิ่งที่น่าสนใจภายในวัด คือ กำแพงแก้วที่
ล้อมรอบมณฑปจตุรมุขนี้สร้างจากหินชนวนที่มีขนาดใหญ่และหนา โดยมีการสกัด และบากหินเพื่อทำ
เป็นกรอบและซ็กรง เลียนแบบเครื่องไม้ และยังได้พบศิลาจารึกที่วัดนี้หลักที่ ๕๘ จารึกในปี พ.ศ.
๒๐๕๗ กล่าวว่เจ้าธรรมรังสีสร้างพระพุทธรูปในวัดนี้

๒๐) วัดเจดีย์สี่ห้อง ตั้งอยู่ทางตะวันออกของวัดเชตุพน ห่างไปประมาณ ๑๐๐ เมตร
โบราณสถานที่น่าสนใจ คือ ที่ฐานเจดีย์ประธานมีภาพปูนปั้นประดับโดยรอบปั้นเป็นรูปบุคคล รูปบุรุษ
และสตรี สวมอาภรณ์ และเครื่องประดับ ในมือถือภาชนะ มีพรรณพฤกษากอกโผล่พ้นออกมาที่แสดง
ถึงความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นมีปูนปั้นรูปช้าง และสิ่งประดับรูปบุคคล องค์เจดีย์ประธานเป็น
ทรงระฆังกลมที่ได้รับการบูรณะ ส่วนยอดเจดีย์ได้หักพังลง

๒๑) วัดช้างล้อม เป็นโบราณสถานที่สำคัญ มีเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาเป็นประธานของ
วัด รอบฐานเจดีย์ประดับด้วยปูนปั้นเป็นรูปช้างโผล่ครึ่งตัว ด้านหน้ามีฐานวิหารก่อด้วยอิฐ และยังมี
ฐานกำแพงแก้วก่อด้วยอิฐล้อมรอบ

๒๒) วัดตระพังทองกลาง อยู่ริมถนนจรดวิถีถ่อง หากเดินทางมาจากจังหวัดสุโขทัย
วัดตระพังทองกลางอยู่ริมซ้ายมือ ศิลปกรรมที่สำคัญคือ มณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยอิฐ ผนังด้าน
นอกประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ตอนพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ตอนประทานเทศนาโปรด
พระพุทธรูปดากับกษัตริย์ศากยราช และตอนเสด็จโปรดนางพิมพา นับเป็นศิลปกรรมชิ้นเอกของ
สุโขทัย^{๗๒}

^{๗๒} พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัย, (๑๐ ม.ค. ๒๕๖๑), “ประวัติศาสตร์สุโขทัย” [ออนไลน์],
แหล่งที่มา: http://www.sukhothai.go.th/data/data_01.htm. [๑๐ มกราคม ๒๕๖๑].

จากประเด็นการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในยุคอาณาจักรสุโขทัย สรุปได้ว่า อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตั้งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และศาสนาที่นับว่าเป็นหลักของอาณาจักรคือพระพุทธศาสนา ทั้งนี้พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนานก็ด้วยความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยการนำของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่อุปถัมภ์และช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความเป็นปราชญ์รู้ธรรม ๒) ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ๓) ความเป็นผู้นำในการสร้างงานพุทธศิลป์ และ ๔) ความเป็นผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนข้างเคียง ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนา นอกจากจะบริหารงานราชการแผ่นดินในส่วนของราชอาณาจักรแล้ว ยังทรงโปรดสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมทางด้านพุทธจักรโดยให้สร้างวัดต่างๆ ขึ้นเพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ศิลปะทางด้านพระพุทธศาสนา ดังปรากฏให้เห็นถึงโบราณสถานทั้งในเขตเมืองเก่าศรีสัชชนาลัย และเมืองสุโขทัย เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดช้างล้อม เป็นต้น

๓.๓.๒ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในยุคกรุงศรีอยุธยา

อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ได้สถาปนาเป็นราชธานีในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เมื่อพ.ศ. ๑๘๙๓ และได้สิ้นสุดลงในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) รวมระยะเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ๔๑๗ ปี โดยมีพระราชวงศ์ปกครอง ๕ ราชวงศ์ และได้มีพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ทั้งสิ้น ๓๔ พระองค์ ในช่วงระยะเวลา ๔๑๗ ปีนี้ กรุงศรีอยุธยาได้เจริญทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งความเจริญเหล่านี้ได้รับมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในฝ่ายเถรวาทแทบทั้งสิ้น ดังนั้น สถาบันพระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทต่อสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมาก กล่าวได้ว่า สถาบันพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางซึ่งรวมจิตใจของประชาชนในด้านความเคารพนับถือ และการร่วมมือซึ่งกันและกัน นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงคนธรรมดาสามัญ โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่และมีบทบาทสำคัญ นอกจากนี้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจทำให้มีความสามัคคี สามารถรวมตัวเป็นสังคมที่มีความมั่นคงเป็นระเบียบเรียบร้อย และมีความเป็นปึกแผ่นได้ตราบเท่าทุกวันนี้

สถาบันพระพุทธศาสนาได้มีบทบาท และได้มีความสำคัญต่อสังคมไทยนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเป็นบ่อเกิดของศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งสามารถเห็นได้จากพุทธศิลป์ประเภทต่างๆ โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ ได้มีความโดดเด่นกว่าทุกยุคทุกสมัย ภายใต้พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการสร้างเสริมปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน^{๗๓} ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นรัชสมัยที่มีความสงบสุข และมีความรุ่งเรืองในด้านต่างๆ แล้ว ในรัชสมัยนี้พระองค์ทรงมีความสนพระทัย และทรงเอาพระทัยใส่ทั้งทางด้านการเมืองการปกครองและด้านพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองถึงขั้นขีดสุดคือในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะพระองค์ทรงเอาพระทัยใส่สนับสนุน ทั้งระยะเวลา

^{๗๓} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

ครองราชย์ของพระองค์ก็ยาวนานปราศจากอริราชศัตรูมารบกวน สาเหตุแห่งความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า อาจจะเป็นเนื่องมาจากพระองค์มีพระชนนีเป็นเจ้าหญิงในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พระยาบาลเมือง) ซึ่งครองอยู่เมืองพิษณุโลก สมัยที่กรุงสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา และพระองค์เป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาพระองค์แรกที่เสด็จไปขึ้นครองเมืองพิษณุโลกทั้งก่อนครองราชย์ในฐานะเป็นมหาอุปราช และภายหลังที่ทรงครองราชย์สมบัติแล้ว ๖ ปี เมืองพิษณุโลกเคยเป็นเมืองในราชอาณาจักรสุโขทัยมาแล้ว พระพุทธศาสนาจึงมีส่วนใกล้ชิดกับทางสุโขทัย เหตุดังกล่าว อาจจะทำให้พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าได้^{๗๔}

๓.๓.๒.๑ ภูมิหลังของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

จากการศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ ตำนานต่างๆ และเอกสารของชาวต่างชาติ ทำให้เชื่อกันว่ากลุ่มชนชาวไทยได้สร้างสรรค์ความเจริญ และมีพัฒนาการอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างเป็นเวลานานหลายร้อยปี ก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จะทรงสถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าก่อนปี พ.ศ. ๑๘๙๓ ศูนย์กลางทางด้านวัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างคงอยู่ที่ลพบุรี ส่วนศูนย์กลางทางด้านการเมืองการปกครองนั้นอนุมานว่าคงอยู่ระหว่างลพบุรีกับสุพรรณบุรี ซึ่งเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ แล้ว ศูนย์กลางทั้งทางด้านการเมืองการปกครองและวัฒนธรรมได้ย้ายมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา หลังจากทีพระราชบิดาเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้ทรงครองราชย์สมบัติที่ลพบุรีสืบต่อมา และได้ทรงย้ายมาสร้างเมืองใหม่ที่กรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ. ๑๘๙๓ การที่พระองค์ได้ทรงตัดสินพระราชหฤทัยเพื่อสร้างศูนย์อำนาจทางการเมืองแห่งใหม่ที่กรุงศรีอยุธยานั้นคงเป็นเพราะว่ากรุงศรีอยุธยามีพื้นที่ที่เหมาะสมกว่าลพบุรี ทั้งในด้านยุทธศาสตร์และในด้านพื้นที่การค้ากับต่างประเทศ อีกทั้งยังมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านการเกษตรด้วย จึงเหมาะที่จะเป็นศูนย์อำนาจทางการเมืองแห่งใหม่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ที่เชื่อมโยงแคว้นละโว้และแคว้นสุพรรณบุรีเข้าด้วยกัน^{๗๕} การรวมตัวของแคว้นสุพรรณภูมิและแคว้นละโว้ เกิดจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ กล่าวคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทองแห่งแคว้นละโว้ได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งแคว้นสุพรรณภูมิซึ่งเป็นแคว้นสำคัญของชาวไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างทางด้านตะวันตกแคว้นสุพรรณภูมิมีอำนาจทางการเมืองและเป็นคู่แข่งทางการเมืองของแคว้นละโว้ จากความสัมพันธ์ทางด้านการอภิเษกสมรสทำให้เกิดการเชื่อมโยงทางการเมืองระหว่างแคว้นสำคัญทั้งสองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาก็ได้กำเนิดขึ้น^{๗๖}

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นชุมทางแม่น้ำหลายสาย คือแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก ซึ่งล้วนแต่เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบ้านเมืองภายในทั้งทาง

^{๗๔} สิริวัฒน์ คำวันสา, อธิปถวิวัฒนธรรมอินเตียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย), (กรุงเทพฯมหา นคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๑๓.

^{๗๕} อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๙๗.

^{๗๖} ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “อาณาจักรอยุธยา”, ในเอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕๙.

ตะวันตกเฉียงเหนือ ทางเหนือและทางตะวันออกเฉียงเหนือทั้งสิ้น^{๗๗} ลำน้ำเหล่านี้ได้มารวมกัน ส่วนปัจจัยที่เกื้อหนุนให้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสามารถก่อตั้งอาณาจักรอยุธยาขึ้น นอกจากปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ความเจริญทางด้านวัฒนธรรม และกำลังทหารที่ได้จากแคว้นละโว้และแคว้นสุพรรณบุรีแล้ว คือ ปัจจัยทางด้านช่องว่างอำนาจทางการเมือง ขณะนั้นอาณาจักรสุโขทัยซึ่งอยู่ทางเหนือ และอาณาจักรเขมรซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้อำนาจลงมา จึงเปิดโอกาสให้กรุงศรีอยุธยาซึ่งอยู่ตรงกลาง ก่อตัวขึ้นได้ในช่องว่างแห่งอำนาจนี้^{๗๘} เมื่อก่อตั้งขึ้นมาแล้ว อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้พัฒนาตนเอง สร้างความเป็นปึกแผ่นและแผ่ขยายอาณาจักรออกไปได้อย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้ว่า เพียงชั่วระยะเวลาประมาณ ๙๐ ปี หลังจากการก่อตั้งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา สามารถทำลายศูนย์อำนาจทางการเมืองที่สำคัญในขณะนั้นให้หมดอำนาจไป ๒ อาณาจักร คือ อาณาจักรเขมร (พ.ศ.๑๙๗๔) และอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ.๑๙๘๑) อีกทั้งยังได้ก้าวขึ้นมาเป็นศูนย์อำนาจทางการเมืองของคนไทยในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบนและตอนล่าง การที่อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาสามารถสร้างความเป็นปึกแผ่น และได้มีการพัฒนาความเจริญรุ่งเรืองได้อย่างรวดเร็วนั้น เป็นเพราะว่าตั้งแต่แรกก่อตั้งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยามีพื้นฐานที่ดีทั้งทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และด้านกำลังทหาร อาณาจักรใดก็ตามหากมีพื้นฐานดังกล่าว ย่อมเกื้อหนุนให้สามารถตั้งตนเป็นอาณาจักรใหญ่และมีอำนาจทางการเมืองอยู่ได้เป็นเวลานาน

เมื่อกรุงสุโขทัยเสื่อมอำนาจลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อาณาจักรสุพรรณภูมิซึ่งอยู่ทางใต้ก็เข้มแข็งขึ้น เผอิทธิพลครอบคลุมบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ได้ขยายอำนาจไปทางตะวันออกเฉียงใต้และทางใต้อย่างรวดเร็ว จนสามารถรุกรานเขมรและมลายูได้สำเร็จ สุพรรณภูมิสะสมกำลัง และเผอิทธิพลครอบคลุมไปจนตลอดคาบสมุทรมาลายูแทนที่อาณาจักรสุโขทัย ก่อนที่จะตั้งตัวเป็นอิสระใน พ.ศ.๑๘๙๓ โดยการที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงย้ายศูนย์กลางของการปกครองมาสร้างเมืองหลวงใหม่ที่ตำบลหนองโสน มีชื่อเรียกเป็นทางการว่า “กรุงศรีอยุธยา” ประวัติศาสตร์อยุธยาเริ่มจากการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เมื่อศักราชที่ ๒๑๓ ปีขาล โทศก (พ.ศ. ๑๘๙๓) ตรงกับวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลา ๓ นาฬิกา ๙ บาท^{๗๙} สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว หรือต่อมามีการถวายพระนามโดยย่อว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาราชธานีแห่งใหม่ขึ้นมา โดยได้ขนานนามว่า “กรุงเทพมหานคร นครบวรทวารวดีศรีอยุธยามหาดิลก

^{๗๗} ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓.

^{๗๘} ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “ประวัติศาสตร์ไทย ๑”, ในเอกสารการสอนชุดสังคมศึกษา ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๔๔), หน้า ๙๓๘-๙๓๙.

^{๗๙} หลวงประเสริฐ, *พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๔๓.

ภาพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์” หรือต่อมาเรียกกันโดยย่อว่า “กรุงศรีอยุธยา”^{๘๐} กรุงศรีอยุธยาดำรงอยู่เป็นราชธานีตลอด ๔๑๗ ปี โดยมีพระมหากษัตริย์ปกครอง ๓๔ พระองค์ ๕ ราชวงศ์^{๘๑}

เมื่อมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็เกิดขึ้น เมื่อรัฐอิสระต่างๆ ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสุพรรณภูมิ เมืองอโยธยา เมืองเชียงใหม่ เมืองสุโขทัย เป็นต้น ค่อย ๆ หมดความสำคัญลงไป เกิดเป็นราชอาณาจักรขึ้น โดยมีกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีซึ่งเป็นศูนย์กลางทั้งทางการเมืองและการปกครอง เมืองที่เคยเป็นรัฐอิสระต่างๆ ก็ถูกลดฐานะลงมาเป็นหัวเมืองของราชอาณาจักรไป ดังนั้น กรุงศรีอยุธยาจึงเป็นราชธานีแห่งแรกของเมืองไทย เป็นเมืองที่ถ่ายทอดทั้งคติการปกครอง ความเจริญทางด้านเทคโนโลยี และศิลปวัฒนธรรมให้กับสังคมไทยยุคปัจจุบันโดยตรงที่สุด กรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่สำคัญ แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมมาจากหลายกระแสทั้งจากสุโขทัย เขมร จีน และยุโรป แต่ก็ได้ถูกดัดแปลงให้ผสมกลมกลืนเป็นวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยาได้อย่างเหมาะสม โดยได้ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องความเชื่อเรื่องฐานะของพระมหากษัตริย์ ซึ่งฐานะของพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสืบเนื่องมาถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จำแนกได้ดังนี้

๑. เป็นพระเจ้าอยู่หัว คือ เป็นสมมติเทพผู้เป็นประมุขของประเทศ ทรงได้รับยกย่องเป็นเทพเจ้า เช่น เป็นพระนารายณ์อวตารบ้าง เป็นประดุจพระศิวะบ้าง ความเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ผู้ใดขัดขึ้นพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ จึงต้องมีความผิดอย่างรุนแรงเช่นเดียวกับการที่ละเมิดอำนาจของเทพเจ้า

๒. เป็นพระเจ้าแผ่นดิน คือ เป็นเจ้าแผ่นดินทั้งประเทศ พระองค์ทรงพระราชทานที่ดินเนื้อที่เท่าใด ให้แก่บุคคลใด และทรงเรียกคืนเมื่อใดก็ได้

๓. เป็นเจ้าของชีวิต คือ มีพระราชอำนาจเหนือชีวิตของทุกคนที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ และพระองค์ทรงรับสั่งให้ฆ่าคนได้และยกโทษคนได้

๔. เป็นธรรมราชา คือ ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและทรงใช้พระราชอำนาจปกป้องรักษาสถาบันพระพุทธศาสนา รวมทั้งศีลธรรมแห่งศาสนานั้น ทรงตราพระราชกำหนดพระราชกฤษฎีกาและกฎหมายต่างๆ ให้บุคคลในสังคมปฏิบัติโดยไม่มีเงื่อนไข และเป็นผู้ชี้ขาดในข้อพิพาทและความผิดถูกทั้งปวง ทรงพิจารณาตัดสินคดีและแต่งตั้ง ถอดถอนยศศักดิ์ของเจ้านายและขุนนาง^{๘๒}

๓.๓.๒.๒ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ในประเด็นการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา^{๘๓} ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นการศึกษาไว้ ๒ ประเด็นคือ ๑) ศรัทธากับความเชื่อทางสังคม ๒) ศรัทธากับศาสนสถานศาสนวัตถุ ดังจะได้กล่าวต่อไป

^{๘๐} พรพวรรณ ธารานุกาศ, *วรรณคดีศรีอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

^{๘๑} ดนัย ไชยโยธา, *๕๓ พระมหากษัตริย์ไทย ๘ ทรงครองใจไทยทั้งปวง*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๐.

^{๘๒} ดนัย ไชยโยธา, *พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓๘.

๑) ศรัทธากับความเชื่อทางสังคม

ชาวกรุงศรีอยุธยาที่มีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เคารพกราบไหว้พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการให้การศึกษาอบรมชาวบ้าน ทั้งด้านวิชาการและจริยธรรม สร้างความสงบร่มเย็นเป็นสุขในการดำเนินชีวิต ทำให้การบวชเป็นทางหนึ่งในการเลื่อนชั้นในสังคม เพราะผู้บวชได้ศึกษาเล่าเรียนหาความรู้ ทำให้มีความสามารถเป็นช่องทางในการเข้ารับราชการ มีศักดิ์นาสูงขึ้น ความเป็นอยู่ของชาวกรุงศรีอยุธยานั้นมีความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระพุทธศาสนาเกือบตลอดชีวิต เริ่มตั้งแต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับตัวเอง การเกิด เรียน บวช แต่งงาน ทำบุญบ้านและงานศพ พิธีเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น แม้ในการดำเนินชีวิตก็ยึดหลักพุทธธรรมมาเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติ เช่น หลักเบญจศีล หลักเบญจธรรม ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลมากต่อสังคม และยังเป็นแรงดลใจให้เกิดการสร้างสรรคศิลป์ประจำชาติในแขนงต่างๆ เช่น จิตรกรรมภาพวาดตามผนังโบสถ์ ประติมากรรม การสร้างพระพุทธรูป สถาปัตยกรรมการสร้างพระอุโบสถ พระวิหารและพระเจดีย์ ศิลปะในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาขัดเกลาให้พุทธศาสนิกชนชาวกรุงศรีอยุธยามีนิสัยที่สุภาพ มีความเมตตาปราณีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ รู้จักเหตุ รู้จักผล ไม่รังเกียจในความแตกต่างทางเชื้อชาติหรือศาสนา คุณธรรมข้อนี้ได้ทำให้พุทธศาสนิกชนชาวกรุงศรีอยุธยาไม่กีดกันการเข้ามาเผยแผ่ของศาสนาอื่น ซึ่งเรื่องนี้มีชาวต่างชาติชื่อว่า เมอร์ซิเออร์ ลามอต ลอมแบร์ต ได้พรรณนาไว้ว่า

ข้าพเจ้าเชื่อว่าโลกนี้จะหาเมืองไหนที่มีศาสนา多种多样 และอนุญาตให้ปฏิบัติตามศาสนานั้นได้เท่ากับเมืองไทย เห็นจะหาไม่ได้อีกแล้ว พวกที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายก็ดี พวกเข้ารีตก็ดี พวกกะเหรี่ยงก็ดี ซึ่งแยกกันเป็นคณะเป็นหมู่ ก็ได้ปฏิบัติศาสนาลัทธิของตนได้ทุกอย่างโดยไม่มีข้อห้ามปรามกีดขวางแต่อย่างใด ทำให้พวกโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ จีน ญี่ปุ่น มอญเขมร แขกมะละกา ญวน จาม และชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองไทย^{๕๓}

และในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ พระสงฆ์ยังมีบทบาทต่อการเมือง โดยเฉพาะพระสงฆ์กับพระมหากษัตริย์ ดังมีเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑) พระมหาเถรคันฉ่อง ได้ทูลแผนลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรให้ทรงทราบ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งในขณะนั้นได้ตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า พระเจ้าแผ่นดินพม่าไม่ทรงวางพระทัยในพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา จึงทรงวางแผนลวงเพื่อลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวร พระมหาเถรคันฉ่องซึ่งเป็นพระรามัญได้ทราบแผนนี้จึงทูลความแก่สมเด็จพระนเรศวร เป็นเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงถือเหตุที่พม่าไม่รักษาสัจจาจານี้ ทรงประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นกับพม่าอีกต่อไป

๒) สมเด็จพระวันรัตได้ทูลขอภัยโทษให้แก่แม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในการกระทำยุทธหัตถี ซึ่งเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหลังจากที่พระองค์ได้ทรงรับชัยชนะจากการกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดีแล้ว พระองค์ทรงกริ้วทหารแม่ทัพนายกองที่ติดตามข้างพระที่นั่งไม่ทัน เป็นเหตุให้พระองค์ตกอยู่ในวงล้อมของข้าศึก จึง

^{๕๓} อ่างใน ตรี อมาตยกุล, นิทานประวัติศาสตร์และโบราณคดี, (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๓.

ทรงให้ประหารชีวิตทหารแม่ทัพเหล่านั้นเสีย เมื่อสมเด็จพระวันรัตแห่งวัดป่าแก้วทราบเรื่องจึงขอเข้าเฝ้า และใช้วาทศิลป์พูดขอพระราชอภัยโทษให้แก่ทหารเหล่านั้นได้เป็นผลสำเร็จ

๓) พระสงฆ์บวชชาววังเพื่อหนีภัยจากพวกกบฏที่ล้อมวัง เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในขณะที่พระองค์ทรงประชวรหนักใกล้สวรรคต พวกกบฏได้ล้อมวังห้ามคนเข้าออก พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คนสนิทออกไปอาราธนาพระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูปเข้าไปในพระราชวังแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บวชชาววังเพื่อหนีภัยจากพวกกบฏ โดยได้พระราชทานพระที่นั่งธัญญมหาปราสาทเป็นวิสุงคามสีมา^{๘๔}

๒) ศรัทธากับศาสนสถานศาสนวัตถุ

ในราว พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๔๐๐ อยู่อยุธยาเป็นอาณาจักรที่พระเจ้าอยู่ทอองกษัตริย์เชื้อพระวงศ์เชียงราย ซึ่งครองเมืองอยู่ทอองได้สร้างขึ้นใหม่ โดยรวบรวมหัวเมืองในอาณาจักรเดิมไว้ใอำนาจได้มากแล้วจึงมาตั้งเมืองหลวงชั่วคราวขึ้นที่ตำบลเวียงเหล็ก ซึ่งเป็นเมืองร้างในแขวงเมืองอโยธยา เมื่อเห็นว่าทางกรุงสุโขทัยเสื่อมอำนาจลงจนไม่อาจที่จะขัดขวางการปราศอิสรภาพได้แล้ว จึงสร้างราชธานีขึ้นมาใหม่ที่ตำบลหนองโสน พระราชทานนามว่า “กรุงทวารวดีศรีอยุธยา” แล้วจึงทำพิธีราชาภิเษกประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ “อยุธยา” เป็นชื่อราชธานีของอาณาจักรไทยใหม่นี้ ฉะนั้น ศิลปกรรมที่ประดิษฐ์ขึ้นในระยะตั้งแต่เริ่มต้นสร้างอาณาจักรจนเสียอิสรภาพแก่พม่าครั้งสุดท้ายเมื่อ ๒๓๑๐ จึงนับเป็นศิลปะไทยอีกแบบหนึ่งซึ่งจะเรียกต่อไปว่า “แบบอยุธยา”^{๘๕} ศิลปะแบบนี้มีระยะเวลาถึง ๔๑๗ ปี มีแบบอย่างมากที่สุดที่สุดในประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

ศิลปะ ได้แก่ วัตถุอันสำเร็จขึ้นจากหัตถกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหมายและความรู้สึกที่สะท้อนอารมณ์ เป็นวัตถุที่แสดงออกซึ่งความรู้สึก และเพื่อความรู้สึกที่ดั่งงาม หรือเป็นวัตถุที่แสดงซึ่งความหมาย โดยความหมาย และเพื่อความหมายที่ดั่งงาม ศิลปะ จึงหมายถึง ผลงานอันดั่งงามอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยมือ และด้วยความคิด^{๘๖} ดังนั้น ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่ก่อกองออกมาจากอารมณ์ และความรู้สึกอันลึกซึ้งในจิตใจของมนุษย์ที่ต้องการปรับปรุงให้ชีวิตและโลกมีความสดสวยและงดงามอีกประการหนึ่ง ศิลปะเป็นแบบอย่างความคิดคำนึง โดยเฉพาะซึ่งแตกต่างออกไปจากความเป็นจริง การศึกษาศิลปกรรมไทยจึงต้องใช้ภูมิปัญญาและพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อถือและค่านิยมของคนไทยประกอบ ศิลปกรรมแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของกลุ่มชนบ้านเมืองชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อความเจริญในด้านเทคโนโลยีและอื่น ๆ ของบรรพบุรุษซึ่งช่วยให้ค้นหาคำตอบเพื่อคลี่คลายปัญหาข้อสงสัยในประวัติศาสตร์ได้อย่างดี

อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เป็นอาณาจักรไทยที่คนไทยทุกคนมีความภาคภูมิใจในความยิ่งใหญ่และความเจริญรุ่งเรืองที่สร้างสมมายาวนานถึง ๔๑๗ ปี วัฒนธรรมด้านต่างๆ มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง โดยเฉพาะด้านศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ อันเกิดจากการผสมผสานระหว่างศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมของอยุธยาเองกับศิลปวัฒนธรรมที่รับมาจากดินแดนอื่น ๆ ทั้งจีน

^{๘๔} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ, พุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๑.

^{๘๕} จีรพันธ์ สมประสงค์, ประวัติศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓๐.

^{๘๖} ศิลป์ พีระศรี, ศิลปสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒.

อินเดีย เขมร และชาติตะวันตก มาประยุกต์รวมกันเข้าจนกลายเป็นแบบอย่างศิลปวัฒนธรรมสมัยอยุธยาที่มีความงดงามเป็นแบบเฉพาะ และได้เป็นมรดกส่วนหนึ่งที่ถ่ายทอดสืบต่อมายังอาณาจักรรุ่นหลัง ๆ ซึ่งลักษณะศิลปกรรมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา มีดังนี้

๒.๑) ทางด้านสถาปัตยกรรม

ศิลปการก่อสร้างสถาปัตยกรรม นับตั้งแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึงแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ สถาปัตยกรรมนิยมสร้างแบบศิลปะลพบุรี หรืออู่ทอง เช่น พระปรางค์ที่วัดพุทไธสวรรย์ วัดพระราม วัดราชบูรณะ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์ ณ เมืองพิษณุโลก ได้รับแบบอย่างสถาปัตยกรรมศิลปะสุโขทัยเข้ามาด้วย โดยมักสร้างพระสถูปอันเป็นหลักของพระอารามเป็นเจดีย์แบบทรงลังกามากกว่าการสร้างพระปรางค์อย่างตอนแรก เช่น เจดีย์ใหญ่ ๓ องค์ ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระเจดีย์ใหญ่วัดชัยมงคล ในสมัยพระเจ้าปราสาททองทรงปราบได้กัมพูชามาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง จึงเกิดนิยมถ่ายแบบอย่างพระปรางค์และสถาปัตยกรรมของขอมมาสร้างในอยุธยา เช่น พระปรางค์ใหญ่ที่วัดไชยวัฒนาราม และนิยมสร้างพระเจดีย์เหลี่ยม หรือเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขึ้นด้วย องค์ที่งดงามมาก เช่น ที่วัดชุมพลนิกายาราม ในสมัยพระนารายณ์มหาราชมีชาวฝรั่งเศสเข้ามารับราชการในกรุงศรีอยุธยา จึงมีการสร้างตึกและอาคาร ๓ ชั้นที่ก่อด้วยอิฐ ซึ่งมีความมั่นคงและถาวรมากขึ้น ต่างจากเดิมที่เคยใช้อิฐหรือศิลาเฉพาะการสร้างศาสนสถานเท่านั้น ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ การสร้างเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองยังเป็นที่ยอมรับ เช่น เจดีย์วัดกุฎีทอง โบสถ์วิหารสมัยอยุธยาตอนปลายมักทำฐานและหลังคาเป็นเส้นอ่อนโค้ง มักใช้เสากลมก่ออิฐสอปูน ตรงหัวเสาจะมีบัวทำเป็นบัวตุ้ม

๒.๒) ทางด้านประติมากรรม

สมัยอยุธยานิยมสร้างพระพุทธรูปแบบศิลปะอู่ทอง ซึ่งแพร่หลายอยู่ในบริเวณแถบนี้ ก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งความนิยมนี้สืบต่อมาจนถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ลักษณะของพระพุทธรูปแบบอู่ทอง คือ จะมีไรพระศกและชายจีวรปลายตัดเป็นเส้นตรง ต่อมาภายหลัง เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จไปเสวยราชย์ที่พิษณุโลก ทำให้ศิลปะแบบสุโขทัยแพร่หลายเข้ามายังอยุธยามากกว่าแต่ก่อน จึงเกิดมีประติมากรรมที่มีลักษณะเป็นแบบอยุธยาอย่างแท้จริง แต่ในรุ่นแรกยังมีลักษณะของแบบอู่ทองปะปนอยู่บ้าง ส่วนมากไม่งดงามเท่าแบบสุโขทัย ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนิยมสลักพระพุทธรูปด้วยศิลา เชื่อกันว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไทยปราบเขมรได้จึงนิยมใช้หินสลักพระพุทธรูปตามอย่างเขมรอยู่ระยะหนึ่ง ลักษณะเฉพาะคือมักมีพระเนตรและพระโอษฐ์เป็นขอบสองชั้น หรือมีพระมัสสุ บาง ๆ อยู่เหนือพระโอษฐ์ พระพุทธรูปทรงเครื่องนิยมสร้างกันมากในตอนปลายสมัยอยุธยา มี ๒ แบบ คือ แบบทรงเครื่องใหญ่ และแบบทรงเครื่องน้อยเป็นลักษณะแบบอยุธยาอย่างแท้จริง

๒.๓) ทางด้านจิตรกรรม

ศิลปการวาดภาพเขียนภาพจิตรกรรมในสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่จะเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ในระยะแรกได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบลพบุรี สุโขทัย และลังการวมอยู่ด้วย โดย

จะมีบางภาพที่มีลักษณะแข็งและหนัก ใช้สีดำ ขาว และแดง มีการปิดทองบนภาพบ้างเล็กน้อย เช่น ภาพเขียนบนผนังในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ ซึ่งสร้างขึ้นสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) แต่ระยะหลังจิตรกรรมในสมัยอยุธยามักเป็นภาพวาดเกี่ยวกับเรื่องไตรภูมิ ซึ่งมีภาพพระพุทธรูปประวัติประกอบ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราช จนถึงสมัยอยุธยาจิตรกรรมอยุธยาแสดงให้เห็นถึงลักษณะของจิตรกรรมไทยบริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์ สีที่วาดนิยมใช้หลายสี นิยมปิดทองลงบนรูปและลวดลาย แต่การเขียนภาพต้นไม้ ภูเขา และน้ำ แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะจีนอยู่บ้าง

๒.๔) ทางด้านประณีตศิลป์

ประณีตศิลป์ คือศิลปะที่ใช้ความละเอียด เรียบร้อย สวยงาม ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ งานประณีตศิลป์แบบอยุธยาที่พบได้แก่ เครื่องไม้ เช่น ประตูลูกกรง ธรรมมาสน์ ตู้หนังสือพระไตรปิฎก หีบใส่หนังสือสวดและหนังสือเทศน์ เครื่องไม้เหล่านี้มักทำฐานหรือหลังคาเป็นแบบอ่อนโค้ง นอกจากนี้ วัตถุที่ขุดพบในพระเจดีย์หรือพระปรางค์ต่างๆ อาจจัดรวมอยู่ในประณีตศิลป์ได้ เช่น วัตถุที่ขุดพบที่พระปรางค์วัดราชบูรณะ ต่อมาสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนิยมศิลปะการตกแต่งด้วยการประดับมุก และนิยมสั่งเครื่องถ้วยชามมาจากจีน โดยส่งลายไทยออกไปเป็นแบบอย่าง เรียกว่า “เครื่องเบญจรงค์” ซึ่งสีภายในมักเป็นสีเขียว

จากการศึกษาในประเด็นเรื่องการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในยุคกรุงศรีอยุธยา สรุปได้ว่า อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ได้สถาปนาเป็นราชธานีในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เมื่อพ.ศ. ๑๘๘๓ และได้สิ้นสุดลงในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) รวมระยะเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ๔๑๗ ปี โดยมีพระราชวงศ์ปกครอง ๕ ราชวงศ์ และได้มีพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ทั้งสิ้น ๓๔ พระองค์ ในช่วงระยะเวลา ๔๑๗ ปีนี้ กรุงศรีอยุธยาได้เจริญทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งความเจริญเหล่านี้ได้รับมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทต่อสังคมเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาพระมหากษัตริย์และสามัญชนทั่วไป ชาวกรุงศรีอยุธยามีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เคารพกราบไหว้พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการให้การศึกษาอบรมชาวบ้าน ทั้งด้านวิชาการและจริยธรรม สร้างความสงบร่มเย็นเป็นสุขในการดำเนินชีวิต อันเป็นเหตุให้มีการสร้างงานด้านศิลปกรรมทางศาสนา ออกมาอย่างสวยงามซึ่งสื่อออกมาทางด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ เช่น พระปรางค์ที่วัดพุทธไธศวรารักษ์ พระพุทธรูปศิลา ภาพเขียนบนผนังในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นต้น

๓.๓.๓ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อสิ้นรัชสมัยกรุงธนบุรี และมีการสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ องค์พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี นับแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาถึงกับมีคาถาภาวนิตก้ากับเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ว่า

ดิเรกต้นสกรัฎฐ์เจฐ สัมพิ์เสจมมายนี สกราโชจุติตัญญู สกรัฎฐ์ฐาภิวัดมนั

ความนับถือรักใคร่ในพระศรีรัตนตรัย ในรัฐของตน และวงศ์ตระกูลของตน
มีจิตซื่อตรงในพระราชาของตน ย่อมเป็นเครื่องทำให้รัฐของตนเจริญยิ่ง^{๘๗}

ซึ่งคาถาภาษิตบทนี้ สะท้อนพระคุณลักษณะสำคัญของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ผู้
เป็นสมาชิกในมหาจักรีบรมราชวงศ์ และพระคุณลักษณะสำคัญประการแรกนั้น คือความเคารพยึดมั่น
ในพระศรีรัตนตรัย หรือความเป็นผู้มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ที่นับว่าเป็นคุณลักษณะสำคัญประการ
แรกของพุทธศาสนิกชนที่เราเรียกว่า ศรัทธาตนเอง

จากพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ส่งตามลำดับแห่งราชตระกูลดังกล่าว จะเห็นได้
ว่าพระมหากษัตริย์ในราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างอนุสรณ์สถานทั้งทางศาสนาและ
ทางโลกไว้มากมาย อนุสรณ์สถานเหล่านั้นในอดีตได้กลายมาเป็นปูชนียสถานที่สำคัญของไทยใน
ปัจจุบันนี้ การที่ประเทศไทยเรามีปูชนียสถานที่สำคัญนั้น ถือได้ว่าไทยเป็นประเทศมีวัฒนธรรมและมี
วิวัฒนาการแห่งความเป็นมนุษยชาติผู้เจริญประเทศหนึ่งในโลก ควรที่จักได้ดำรงสืบทอดเจตนารมณ์
ของบรรพชนคนไทย ในเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามต่อไป ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราช
ขานูภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

ถ้าคนในชาติยังไม่สำนึกว่า ความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบันนี้ เกิดจากบรรพบุรุษช่วยกันสร้าง
สม เป็นมรดกตกทอดมา และยังขาดความรู้ความสนใจเรื่องของตัวเอง วัฒนธรรมของตนเอง
และสิ่งที่บรรพชนมอบให้ เท่ากับว่า ความเจริญที่เกิดขึ้นมานั้นจะไม่มั่นคงและถาวร จงมองชาติ
บ้านเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต ต้องช่วยพิทักษ์รักษา อุ้มชู และเสริมเกียรติดยศ อย่ายอมอะไรเพียงผ่าน
ไปที เพราะแผ่นดินนี้จะต้องดำรงอยู่ยาวไกล อีกหลายชั่วคนจากเราไป^{๘๘}

การที่ประเทศไทยเรามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ของตนเองได้ทุก
วันนี้ ก็เพราะไทยเรามีวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง สมเด็จพระยาดำรงราชขานูภาพจึงได้
ประทานข้อควรคิดไว้ว่า

คนสมัยนี้ควรได้จารึกจดจำถึงคำสอนของบุคคลรุ่นปู่ย่าตาทวดที่สั่งสอนไว้เป็นการดี เป็นการ
รอบคอบเสียมาก โดยเฉพาะในวาระขึ้นปีใหม่ทีถือเป็นพรอันประเสริฐ ผู้ใหญ่คงต้องหมั่นเพียร
สอนลูกหลานอยู่เสมอ ๆ ว่า วัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีคุณค่าแห่งบทเรียนของชีวิตนั้นมีมาก ประเมิน
ค่ามิได้ วัฒนธรรมสมัยใหม่ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชาติ เราก็ต้องไขว่คว้านำมา
ประยุกต์ใช้มิให้น้อยไปกว่า โดยนัยก็คือ รู้จักผสมผสานวัฒนธรรม (Mixed Culture) ทั้งเก่า
และใหม่ เพื่อดำรงรักษาประเทศชาติแบบยั่งยืนให้จงได้^{๘๙}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมไทยเรานั้น เกิดเพราะศรัทธาในทาง
พระพุทธศาสนา และมีการอนุรักษ์สืบทอดต่อกันมา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ให้กำลังสำคัญในการ

^{๘๗} อ่างใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๐.

^{๘๘} ดำรง ราชานูภาพ, (๒๐ ม.ค. ๒๕๖๑), สมเด็จพระยาดำรงราชขานูภาพ, [ออนไลน์],
แหล่งข้อมูล: www.prince-damrong.moi.go.th/Moral.htm, [๒๐ มกราคม ๒๕๖๑].

^{๘๙} ดำรง ราชานูภาพ, (๒๐ ม.ค. ๒๕๖๑), สมเด็จพระยาดำรงราชขานูภาพ, [ออนไลน์],
แหล่งข้อมูล: www.prince-damrong.moi.go.th/Moral.htm, [๒๐ มกราคม ๒๕๖๑].

อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และมีพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่อาศัยศรัทธาในการสรรสร้างงานทางพระพุทธศาสนาจนก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีทางศาสนาที่ดีมีคุณค่า และนำสืบทอดต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษาจะได้กล่าวในประเด็นต่อไป

๓.๓.๓.๑ ภูมิหลังของกรุงรัตนโกสินทร์

หลังจากสิ้นรัชสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ ขณะพระชนมพรรษาได้ ๔๖ พรรษาเศษ ในประเด็นนี้ ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พอสังเขปดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงให้การสนับสนุนการสร้างและทรงปฏิสังขรณ์พระอาราม เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (พ.ศ. ๒๓๒๕) ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต และเพื่อสะดวกในการบำเพ็ญพระราชกุศล และวัดอื่น ๆ เช่น วัดสุทัศน์ วัดพระเชตุพน เป็นต้น ทรงให้รวบรวมพุทธรูปโบราณตามวัดร้างในหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมาพระนคร จำนวน ๑,๒๔๘ องค์ โปรดให้ปฏิสังขรณ์แล้วนำไปประดิษฐานตามวัดต่างๆ เฉพาะที่วัดพระเชตุพน มีพระโบราณอยู่กว่า ๒๐๐ องค์ นอกจากนั้น สิ่งสำคัญคือการให้ชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุในปัจจุบัน) คณะกรรมการชำระอยู่ ๕ เดือนจึงเสร็จ เมื่อชำระพระไตรปิฎก ก็โปรดให้คัดจำลองสร้างเป็นฉบับหลวงขึ้น เรียก “ฉบับทองใหญ่” เพราะปิดทองทั้งหมดรวม ๓๕๔ คัมภีร์ (แบ่งเป็นหนังสือ ๓๖๘๖ ผูก) นำไปเก็บที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม^{๙๐}

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งยังเป็นสมเด็จพระราชินีนาถ พระราชกรณียกิจที่พระองค์ทรงกระทำเพื่อเสริมสร้างพระพุทธศาสนา คือการสร้างพระพุทธรูป ทรงสร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นพระฉลองพระองค์ หล่อหุ้มทองคำเป็นพระทรงเครื่องต้น ปางห้ามสมุทร นอกจากนี้ที่หล่อด้วยเงินเท่าจำนวนพระชันษา ที่สำคัญควรกล่าวถึงคือ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สององค์นี้หล่อราว พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๘๖) เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องยืน หุ้มทองคำหนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ทรงอุทิศถวายแต่สมเด็จพระอัยกาและสมเด็จพระบรมชนก และได้โปรดให้หล่อพระประธาน ไปพระราชทานตามวัดต่างๆ ๔ วัด คือ (๑) วัดราชโอรส (หล่อก่อนเสวยราชย์) (๒) วัดสุทัศน์ ฯ (เป็นพระพุทธรูปหล่อที่ใหญ่ที่สุดสมัยรัตนโกสินทร์ คือ หน้าตักกว้างถึง ๑๐ ศอก) (๓) วัดราชนันทดา และ (๔) วัดเฉลิมพระเกียรติ^{๙๑}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมุ่งหวังที่จะขยายการศึกษาของชาติให้กว้างขวางขึ้นยิ่งกว่าการอ่านออกเขียนได้ ทรงพิจารณาว่า การพัฒนาประเทศจะเป็นไปไม่ได้ถ้าคนในชาติมีการศึกษาต่ำ พสกนิกรของพระองค์ควรจะได้เล่าเรียนให้มาก เพื่อเป็นกำลัง “สยามใหม่” ให้

^{๙๐}ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

^{๙๑}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

พันโลกตะวันตก จึงทรงพระราชดำริที่จะยกฐานะการศึกษาของสยามให้สูงขึ้นถึงขั้นมหาวิทยาลัยต่อไป จึงทรงสถาปนา “มหาธาตุวิทยาลัย” ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ที่วัดมหาธาตุ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้พระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” และใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ก็โปรดให้สถาปนา “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๙๒}

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีแรกที่เสด็จเสวยราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๖๘ นั้น พระองค์ก็ทรงโปรดฯ ให้เตรียมการพิมพ์พระไตรปิฎกตามแบบอย่างที่มีสมเด็จพระบรมชนกนาถ (ร.๕) ได้เคยทรงกระทำมาแล้ว เสร็จจบบริบูรณ์เป็นจำนวน ๔๕ เล่ม^{๙๓}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์ โปรดให้มีการสร้างวัดขึ้นในต่างประเทศ เช่นประเทศอินเดีย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เรียกว่า “วัดไทยพุทธคยา” เป็นวัดแรกที่มีวัดไทยในต่างแดน มีการสร้าง “วัดพุทธประทีป” ในประเทศอังกฤษ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประกอบพิธีเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ดำเนินการสร้างพุทธมณฑล เป็นอนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ที่จังหวัดนครปฐม ในที่ดินจำนวน ๒,๕๐๐ ไร่^{๙๔}

๓.๓.๓.๒ การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ในประเด็นการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นการศึกษาไว้ ๒ ประเด็นคือ ๑) ศรัทธากับความเชื่อทางสังคม ๒) ศรัทธากับศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ดังจะได้กล่าวต่อไป

๑) ศรัทธากับความเชื่อทางสังคม

สังคมปัจจุบันก้าวเข้าสู่ยุคที่มีการปะทะสังสรรค์ระหว่างแนวคิดต่างๆ มากมาย แนวคิดเสรีนิยมเปิดกว้างเสียจนจารีตดั้งเดิมของสังคมไทยได้ถูกทำลายลงไป พร้อมกับการแพร่เข้ามาของระบบคิดแบบทุนนิยม บริโภคนิยม และปัจเจกชนนิยม เราอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาในประเทศไทยขณะปัจจุบันอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนผ่านจากยุคจารีตไปสู่ยุคใหม่ ที่ความคิดทางศาสนาของผู้คนเริ่มกระจัดกระจาย แต่เดิมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอาจถูกควบคุมจากส่วนกลาง เนื่องจากเป็นผู้ควบคุมช่องทางการให้การศึกษา ปัจจุบัน ระบบการศึกษาไม่ได้ “จำกัด” อยู่ภายในวัด พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาก็ไม่ใช่บุคคลที่จะมี “บทบาทนำ” ด้านการศึกษาของชาติอีกต่อไป เนื่องจากมีความรู้ใหม่ที่อยู่นอกขอบเขตของพระพุทธศาสนา และความรู้เหล่านั้นถูกควบคุมโดยฆราวาสและสถาบันการศึกษาภายนอก มีวาทกรรมใหม่ ๆ อีกจำนวนมากปรากฏขึ้นในสังคม ทั้งวาทกรรมที่มาจากแวดวงพระพุทธศาสนาเอง แต่ฉีกแนวออกไป และวาทกรรมที่มาจากภายนอกพระพุทธศาสนา เราจะเห็นว่า พระพุทธศาสนา นอกจากถูกท้าทายด้วยระบบเศรษฐกิจใหม่ ระบบการสื่อสารแนวใหม่ที่มีประสิทธิภาพและสามารถปิดบังซ่อนเร้น หลอกลวงให้คนลุ่มหลง เช่นเรื่องราว

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน อำนาจ วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๖๓-๑๖๖.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

ต่างๆ ที่ผ่านมาจากระบบอินเทอร์เน็ต รายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์ ซึ่งล้วนแต่ นำพาผู้คนไปสู่ด้านที่ตรงกันข้ามกับคุณค่าที่พระพุทธศาสนาเคยส่งเสริม

๒) ศรัทธากับศาสนสถานศาสนวัตถุ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญในการให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งนั่นก็เพราะพระราชศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นพระราชอุปนิสัยที่ได้รับการปลูกฝังมาจากพระราชวงศ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไปส่วนหนึ่งก็เพราะความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เกิดมาได้เห็นวัดวาอาราม พระสงฆ์ ได้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร พิธีทำบุญประเพณีไทยต่างๆ เป็นต้น และในประเด็นศรัทธากับศาสนสถานศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนาอยุธยากรุงรัตนโกสินทร์นี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาบทบาทของพระมหากษัตริย์ เพราะมีหลักฐานที่ปรากฏเด่นชัด และมั่นคง ตามลำดับรัชกาลดังต่อไปนี้

๑) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑)^{๙๕}

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระนามเดิมว่าทองด้วง ประสูติวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๗๙ ขึ้นครองราช เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๓๕๒ พระชนม์มายุได้ ๗๔ พรรษา ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาสรุปได้ดังนี้

๑.๑) ทรงสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ พระอารามที่สำคัญที่สุดที่ทรงสร้างใหม่ คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดนี้มีพระประสงค์จะให้แทนวัดพระศรีสรรเพชญ์สมัยอยุธยา ทรงสร้างเพื่อประกอบพระราชพิธีพระราชกุศลส่วนพระองค์ ทรงให้เป็นพุทธาวาส ไม่มีพระสงฆ์อาศัยอยู่ ทรงอัญเชิญพระแก้วหยกสีเขี้ยว ซึ่งได้มาจากเวียงจันทร์ประดิษฐานไว้ ชาวบ้านทั่วไปเรียกพระอารามนี้ว่า พระแก้ว (มรกต) แต่เดิมมีพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระแก้ว นอกนั้นมาสร้างเพิ่มสี่หลัง เช่น ประสาทพระเทพบิดร เป็นต้น ทรงบูรณะวัดโพธาราม หรือที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า วัดโพธิ์ (ท่าเตียน) วัดนี้เป็นวัดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีโบราณวัตถุและพุทธรูปโบราณมาก เริ่มสร้างในแผ่นดินพระเพทราชาสมัยอยุธยา ได้ยกขึ้นเป็นวัดหลวงสมัยธนบุรี พระพิมลธรรมเป็นเจ้าอาวาส และได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระนพรัตน์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งรัตนโกสินทร์ ทรงใช้เวลาบูรณะวัดนี้อยู่ ๗ ปี แล้วทรงเปลี่ยนชื่อเป็น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (มาเปลี่ยนเป็นวิมลมังคลารามในรัชกาลที่ ๔) วัดพระเชตุพนฯ นี้เป็นโบราณคดีถือเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย เพราะได้จารึกวิชาต่างๆ ไว้มาก รวมทั้งตำรายาสมุนไพร ซึ่งเป็นเภสัชศาสตร์ของไทยสมัยโบราณด้วย และทรงบูรณะวัดระฆัง (ในปัจจุบัน) และบูรณะวัดราชบุรุษบุรีระฆัง ฯลฯ ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงบูรณะวัดสลัก แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น วัดนิพพานาราม ภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดศรีสรรเพชญ์แล้วเปลี่ยนเป็นวัดมหาธาตุ คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน อยู่ใกล้วัดพระแก้วและสนามหลวง ส่วนวัดพระเชตุพนฯ นั้นอยู่ทางใต้ของวัดพระแก้วห่างกันเพียงเล็กน้อย

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๗๘-๑๘๓.

๑.๒) ทรงรวบรวมพระพุทธรูปโบราณ ทรงมอบให้พระพิเรนทรเทพเป็นหัวเมืองขึ้นไป อัญเชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ใหญ่่น้อยตามวัดร้างต่างๆ ในหัวเมืองทางเหนือลงมากรุงเทพฯ จำนวนพันกว่าองค์ (๑,๒๔๘) โปรดให้ปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานไว้ตามพระอารามหลวงที่ทรงสร้างบ้าง ทรงบูรณะบ้าง ทัวพระนครและธนบุรี เฉพาะที่วัดพระเชตุพนฯ แห่งเดียวทรงพระราชทานไว้ ๒๐๐ กว่าองค์ องค์พระศรีสรรเพชญ์ซึ่งถูกพม่าเผาลอกทองไปนั้น มีพระประสังข์จะยุบหุ่นแล้วหล่อใหม่ แต่สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพรว่า สำเร็จเป็นองค์พระแล้วจะเอาเข้าไปอีกหาสมควรไม่ ทรงเชื่อจึงโปรดให้สร้างพระเจดีย์สูงเส้นเศษบรรจุพระศรีสรรเพชญ์ให้ชื่อพระเจดีย์ว่า เจดีย์พระศรีสรรเพชญ์ ปัจจุบันอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงให้อัญเชิญพระโลกนาถ (ซึ่งเป็นพระรุ่นหลังพระศรีสรรเพชญ์เล็กน้อย เป็นพระยืน ๕ วา) มาจากอยุธยา ประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ ทรงให้อัญเชิญพระศรีศากยมุนีมาจากวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย มาประดิษฐานไว้ที่วัดสุทัศน์เทพวราราม พระศรีศากยมุนี เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่มีขนาดใหญ่โตมาก หน้าตักกว้างถึง ๓ วาเศษ เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ นั้น เข้าประตูพระนครไม่ได้จึงโปรดให้รื้อกำแพงเมืองลงแถบหนึ่ง ทรงส่งให้บ่าวร้องให้ราษฎรตั้งโต๊ะหมู่บูชาทุกบ้านเรือน และขอให้ราษฎรช่วยกันชักพระ พระองค์เองแม้ทรงชรามากแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินโดยไม่มีฉลองพระบาท นำชักพระจนกระทั่งถึงที่ประดิษฐานใจกลางพระนคร (คือวัดสุทัศน์) ทรงเซพลาดเจ้าฟ้ากรมขุนกษัตริย์ราชนูชิต ทรงพยุ่งพระองค์ไว้ทัน ออกพระโอษฐ์ว่า “เอาพระที่ขึ้นได้แล้วหมดธุระแล้ว”

๑.๓) ทรงสังคายนาพระไตรปิฎก ได้กล่าวแล้วว่าสมัยกรุงธนบุรีได้ทรงรวบรวมพระไตรปิฎกไว้มากแล้ว แต่สิ้นรัชกาลเสียก่อน รัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นเป็นการสมควรที่จะชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้องสมบูรณ์เพื่อเป็นแบบต่อไป จึงโปรดให้อาราธนาพระเถระผู้ทรงความรู้ทางพระไตรปิฎก จำนวน ๒๑๘ รูป และฆราวาสที่เป็นราชบัณฑิตอีก ๓๒ คน ประชุมทำสังคายนาพระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ในปัจจุบัน) เริ่มทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกในวันเพ็ญ เดือน ๑๒ ปีวอก พ.ศ. ๒๓๓๑ แล้วเสร็จเมื่อเดือน ๕ ปีระกา ทำอยู่ ๕ เดือน โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกตามที่ได้ตรวจสอบชำระแล้วไว้เป็นหลักฐาน พระราชทานไปตามอารามต่างๆ ในพระนครธนบุรี เรียกพระไตรปิฎกฉบับนี้ว่า “ฉบับทองใหญ่”

๒) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ^{๖๖}

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระนามก่อนเสวยราชสมบัติคือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และทรงกรมเป็นกรมพระราชวังบวชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๙ (พระนามเดิม ฉิม) ประสูติเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๓๑๐ ปีเดียวกับที่กรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ ๒ นั้นเอง) เวลานั้นพระราชบิดาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังเป็นสามัญชนรับราชการอยู่ที่จังหวัดราชบุรี เมื่อพระราชบิดาเสด็จมารับราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น พระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระชันษาได้ ๒ พรรษา เมื่อเจริญพระชันษาพอสมควรที่จะศึกษาได้แล้ว สมเด็จพระราชบิดาให้นำไปฝากให้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักสมเด็จพระวันรัต (ทองอยู่) วัดบางหว้าใหญ่ คือ วัดระฆังโฆษิตารามในปัจจุบัน เมื่อพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๓-๑๘๕.

ขึ้นเสวยราชสมบัติในรัชกาลที่ ๒ มีพระชันษาได้ ๑๒ พรรษา ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงผนวช ๑ พรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ เมื่อลาผนวชแล้วได้รับราชการใกล้ชิดสมเด็จพระราชบิดาตลอดมา และได้เสวยราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระราชบิดาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ เวลานั้นพระชนมายุ ๔๓ พรรษา เสวยราชย์อยู่ ๑๕ ปี สวรรคตเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชนมายุ ๕๗ พรรษา มีพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์พอสรุปได้ดังนี้

๒.๑) โปรดให้สร้างพระไตรปิฎก เรียกว่า ฉบับรดน้ำแดง (เขียนลายรดน้ำสีแดง ลงบนใบลานคัมภีร์) และทรงบูรณะมหาธาตุีค้ำหลวงที่สร้างในสมัยพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ พร้อมกับทรงฟื้นฟูวรรณคดีมากมาย นับว่าเป็นยุคทอง แห่งวรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์

๒.๒) ทรงฟื้นฟูประเพณีวิสาขบูชา ประเพณีวิสาขบูชาได้เคยทำมาแล้วในสมัยสุโขทัย อาจมาขาดตอนในสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเพราะบ้านเมืองต้องผจญศึกสงครามมาก ผู้รู้บางท่านสันนิษฐานว่า น่าจะมาขาดตอนลงจริงๆ ตอนเสียกรุงแก่พม่า มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงติดต่อกับประเทศลังกา ทราบว่าประเทศลังกามีพิธีวิสาขบูชาใหญ่โตมาก จึงโปรดให้มีขึ้นในเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ หลังจากเสวยราชแล้ว ๘ ปี กำหนดงาน ๓ วัน ทรงให้ราษฎรบำเพ็ญกุศลในการนี้ โดยการรักษาศีล ปลอยสัตว์ ถวายทานตามประทีปโคมไฟ เป็นเวลา ๓ วัน ประเพณีวิสาขบูชาซึ่งพระองค์ทรงฟื้นฟูขึ้นได้ทำสืบต่อกันมาจนเวลานี้เป็นเวลาเกือบ ๑๘๐ ปีเศษแล้ว มูลเหตุที่ทรงฟื้นฟูประเพณีวิสาขบูชา ก็เพราะมีพระราชประสงค์ จะบำเพ็ญกุศลให้ยิ่งใหญ่ จึงทูลถามสมเด็จพระสังฆราชว่า จะทรงบำเพ็ญกุศลอยู่แล้วเป็นประจำ สมเด็จพระสังฆราชจึงทูลแนะนำให้บำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา

๒.๓) โปรดให้มีพิธีสังคายนาสวดมนต์ เนื่องจากในสมัยของพระองค์เกิดอหิวาตกโรคระบาด (พ.ศ. ๒๓๖๓) ประชาชนล้มตายจำนวนมาก จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเพื่อเป็นสิริมงคลและกำลังใจแก่ราษฎร เรียกพิธีนี้ว่า “สังคายนาสวดมนต์ โดยการแปลพระปริตเป็นภาษาไทยพร้อมทั้งมีการสวดทั้งกลางวันและกลางคืนในพิธีนี้มีพิธีอาพาธพินาศตามโบราณประเพณีได้มีการกระทำ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โดยมีการอัญเชิญพระแก้วมรกต พระบรมสารีริกธาตุออกมาแห่มีพิธีโปรยทรายประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อขับไล่โรคร้าย

๒.๔) ทรงให้ไปสืบศาสนาที่ลังกา (พ.ศ. ๒๓๕๗) เนื่องจากพระสังฆราชแห่งลังกาให้พระภิกษุชาวลังกา เชิญพระบรมสารีริกธาตุกับต้นโพธิ์ลังกาเข้ามาถวายรัชกาลที่ ๒ พระองค์ได้ทรงทราบว่าบัดนี้ลังกาได้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งแล้ว ทรงปริวิตกว่า พระพุทธศาสนาจะเศร้าหมองเปลี่ยนแปลงไปประการใดบ้างภายใต้การปกครองของฝรั่ง ผู้มิได้นับถือพระพุทธศาสนา จึงโปรดให้เลือกพระภิกษุที่ชอบเที่ยวธุดงค์เลือกให้พระอาจารย์มีกับพระอาจารย์เทพเป็นหัวหน้า มีพระสงฆ์อื่นอีก ๕ รูป (รูปหนึ่งชื่อพระเช่ง ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระวันรัต วัดอรุณราชวราราม มีชีวิตยืนยาวมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕) เป็นสมณทูตออกไปสืบศาสนาในลังกาทวีป ตั้งแต่นั้นการติดต่อสัมพันธ์ทางศาสนา ระหว่างลังกากับไทยก็สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

๓) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๙๗}

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงประสูติ พ.ศ. ๒๓๓๐ ทรงครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔ รวมพระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา พระนามเดิมว่า องค์ชายทับ “กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์” พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งนี้เพราะพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จนมีคำกล่าวกันว่า “เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ถ้าใครเข้มแข็งในการทัพศึกก็เป็นคนโปรด ถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใครแต่งกายปลงนาก็เป็นคนโปรด ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใครสร้างวัดวาฬก็เป็นคนโปรด ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าใครรู้ภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรด” พระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ดังนี้

๓.๑) ทรงสร้างวัดและปฏิสังขรณ์ ทรงมีพระราชปรารภว่า กรุงเทพฯ ยังไม่มีมหาเจดีย์สถาน จึงให้แปลงสถูปที่ก่อร่างไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ ที่วัดอรุณราชวรารามเป็นปราสาทสูงเส้นเศษ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ พระปราสาทวัดอรุณจัดเป็นตัวอย่างศิลปะสมัยรัชกาลที่ ๓ นอกจากนั้นพระองค์ก็ทรงคิดแบบพระปราสาทวัดราชบูรณะขึ้น ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ทรงสร้างเจดีย์ ๒ องค์ อุทิศพระราชบิดาองค์หนึ่ง และสำหรับพระองค์เององค์หนึ่งไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ ทรงให้กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าลัดดาวัลย์) เป็นหัวหน้าสร้างพระนอนองค์ใหญ่ยาวเส้นเศษ พร้อมทั้งวิหารพระนอน โปรดให้ประชุมพวกกวีช่างหลวงแผนกต่างๆ และหมอลวงแต่งตำรา โคลงฉันท กาพย์ กลอน ตำรายา สมุนไพร ตำราเล่นฮาดูแปรฮาดู ทำเป็นแผ่นศิลาประดับไว้ตามวิหารและศาลาสำหรับประชาชนได้ศึกษา ทรงให้ข้าหลวงขึ้นไปอัญเชิญพระอัฐิธาตุส วัดวิหารทอง จังหวัดพิษณุโลก เป็นพระยืนสมัยสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ที่วัดสระเกศ นอกจากนี้ยังมีพระประสงค์จะสร้างพระมหาเจดีย์ที่วัดสระเกศนี้ จึงโปรดให้ถมดินก่อรากฐานแต่ดินร่วนพังลงมากกลายเป็นกองดินและกองอิฐปูนอันมหึมาทั้งค้างไว้จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงให้ตัดแปลงเป็นภูเขาทองจำลองขึ้น คือ ภูเขาวัดสระเกศเดี๋ยวนี้ เมื่อเจ้าพระยาบดินทร์ สร้างวัดกัลยาณมิตร ริมน้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่พระราชทานช่วย กล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นฝีมืองดงามที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อจวนสิ้นแผ่นดินทรงบูรณะวัดมหาธาตุทรงให้รื้อกุฏิเก่าออก ยังทรงสร้างวัดเทพธิดา วัดราชนัดดา และทรงสร้างโลหะปราสาทไว้ที่วัดนี้สำหรับบำเพ็ญกรรมฐาน รวมความว่าวัดที่ทรงสร้างบ้าง บูรณปฏิสังขรณ์บ้าง ออกทุนช่วยบ้างเป็นจำนวน ๑๐๐ วัดเศษ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ว่า “วัดและหนังสือผ่านพระศาสนาในกรุงเทพฯ นี้ นับว่าเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ มากกว่ารัชกาลอื่นแต่ก่อนมา” ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เมื่อยังทรงเป็นพระราชโอรสอยู่ ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดจอมทองเป็นพิเศษ ปัจจุบันเรียกว่า วัดราชโอรสาราม เป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ วัดนี้มีศิลปะแบบจีนสวยงามมาก เพราะมีพวกพ่อค้าจีนโดยเสด็จพระราชกุศลมาก เมื่อก่อนข้อฟ้าโบริกานิยมทำด้วยไม้แล้วลวงรักปิดทองทรงพิจารณาเห็นว่าไม่ยั่งยืน เมื่อทรงสร้างวัดจอมทองจึงโปรดให้ก่อเป็นปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ (ซึ่งนิยมทำกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน)

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๕-๑๘๕.

๓.๒) ทรงสร้างโรงทานขึ้นหน้าวัง แจกทานแก่คนยากจนทุกวัน จนพระราชบิดาออกพระโอษฐ์ว่า “เราเป็นเจ้าของแผ่นดินยังสู้เจ้าสัวเขาไม่ได้” (ตรัสเรียกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ว่าเจ้าสัว เพราะมีเรือสำเภาค้าขายกับเมืองจีนจนร่ำรวย) จึงทรงเอาอย่างโดยการให้สร้างโรงทานขึ้นบ้างที่ประตูวิเศษชัยศรีหน้าพระบรมมหาราชวัง กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงประหลาดใจอย่างพระโพธิสัตว์มีพระพลหทัยมุ่งมั่นพระโพธิญาณได้ทรงบำเพ็ญมหาทานเช่นพระโพธิสัตว์ คือ ทรงบริจาคพระโอรสธิดาเป็นทานแก่พระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์รับพอเป็นกิริยาก็ถวายคืน

๓.๓) ทรงบำรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ ทรงอุทิศพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทให้เป็นที่บอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร ทรงมีพระราชวินิจฉัยสดับพระไตรปิฎก โปรดให้พระราชาคณะคณะฐานานุกรมแปลพระไตรปิฎกมาถวายพระธรรมเทศนาเป็นตอน ๆ จึงเกิดพระไตรปิฎกฉบับแปลร้อยขึ้นในรัชกาลนี้ นับเป็นครั้งแรกที่ได้แปลพระพุทธรวจนะออกเป็นภาษาไทยตามลำดับคัมภีร์ แต่ยังไม่ทันจบก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน กล่าวกันว่าการศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เจริญรุ่งเรืองมากกว่าสมัยใด ๆ ที่ผ่านมา พระองค์เองก็เสด็จลงสดับพระสงฆ์แปลบาลีสอบไล่ทุกคราวไม่เคยขาด นอกจากทรงพระประจวรและติดราชกิจสำคัญ

๓.๔) โปรดให้รวบรวมและชำระพระไตรปิฎก ในสมัยนี้พระองค์ทรงส่งศาสนทูตไปสัมพันธ์กับลังกามากขึ้น และทางลังกาได้ส่งพระมาเมืองไทยบ้าง ไทยส่งสมณทูตไปลังกาบ้าง และมีการแลกเปลี่ยนคัมภีร์กัน ถ้ายทอดคัดลอกซึ่งกันและกัน นับว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างมาก ในสมัยนี้ทรงสร้างพระไตรปิฎกถึง ๕ ฉบับ ฉบับรดน้ำเอ็ก, ฉบับรดน้ำโท, ฉบับทองน้อย ฉบับชูปย่อ และฉบับอักษรรามัญ

๓.๕) กำเนิดธรรมยุติกนิกาย ในรัชกาลที่ ๓ นี้ มีเรื่องสำคัญเกิดขึ้นและมีผลดียั่งยืนสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชโอรสองค์หนึ่งในรัชกาลที่ ๒ ออกผนวชอยู่ที่วัดมหาธาตุ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ตอน) พระราชอุปัชฌายะ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ได้รับพระนามฉายาว่า “วชิรญาณโณ” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วชิรญาณภิกขุ” ตั้งพระทัยไว้แต่เดิมว่าจะทรงผนวชเพียงพรรษาเดียว ประทับที่วัดมหาธาตุ ๓ วัน แล้วเสด็จไปประทับที่วัดสมอราย (คือ วัดราชาธิวาส ถนนสามเสน ใกล้หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน) เพื่อปฏิบัติกรรมฐาน แต่พอทรงผนวชได้ ๑๕ วัน พระราชบิดาก็สวรรคต กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ขึ้นเสวยราชย์ วชิรญาณภิกขุ จึงตกลงพระทัยว่าจะทรงอยู่ในสมณเพศต่อไปโดยไม่มีกำหนด เมื่อออกพรรษาจึงเสด็จกลับมาอยู่ที่วัดมหาธาตุอีก เพื่อศึกษาพระไตรปิฎก และทรงศึกษาจนแตกฉาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เข้าสอบบาลี สอบได้ถึง ๕ ประโยคก็ทรงเลิก เพราะทรงเห็นว่าการสอบได้ของพระองค์เป็นที่เดือดร้อนของผู้ริษยา ทรงเล่าความในพระทัยให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงอนุโลมตามพระราชอัธยาศัย ภายหลังได้ทรงอาราธนาให้เป็นกรรมการในการสอบบาลีของพระสงฆ์ด้วย และให้ไปครองวัดบวรนิเวศและได้ทรงตั้งคณะธรรมยุตขึ้น พร้อมทั้งทรงวางระเบียบคณะธรรมยุตทรงเป็นประธานคณะธรรมยุตเป็นองค์แรก ปี พ.ศ. ๒๓๗๔

๓.๖) ทรงคิดศิลปะแบบปรารงค์ นับแต่เดิมสมัยสุโขทัยและอยุธยา นิยมทำเป็นคูหาทั้ง ๔ ด้าน แต่มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ทางคิดปรารงค์ขึ้นใหม่คือทำที่บัพทั้งหมด ๔ ด้าน มีรูปเพริยวงสูงเด่นขึ้นไปประดับกระเบื้องเคลือบ ตัวอย่างเช่น พระปรารงค์วัดอรุณฯ และวัดราชบูรณะ (วัดเสียบ) เป็นต้น นอกจากนี้ได้ทรงหล่อพระพุทธรูปมาทรงเครื่องยืน ๒ องค์ สูงกว่าคนธรรมดา หุ้มทองคำหนัก ๕๓ ชั่ง

เศษ ประดับด้วยแก้วนวรรตน์ประดิษฐานไว้พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถวายพระนามองค์หนึ่งว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสำหรับพระอัยกาและอีกองค์หนึ่งถวายพระนามว่า พระพุทธเลิศหล้านสุรางค์ (ซึ่งต่อมารัชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยนเป็นพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) สำหรับพระราชบิดา ประกาศให้ขุนนางและพลเมืองทั้งหลายไม่พึงเรียกรัชกาลที่ ๑ ว่าแผ่นดินต้น เรียกรัชกาลที่ ๒ ว่าแผ่นดินกลาง เพราะถ้าเรียกเช่นนั้นพระองค์ซึ่งเป็นรัชกาลที่ ๓ ก็จะเป็นแผ่นดินปลาย ไม่เป็นมงคลให้เรียก ๒ รัชกาลแรกตามพระนามพระพุทธรูปที่ทรงสร้างถวายจึงเรียกสืบกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

๔) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๔๘}

พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชชนนี พระอนุชาพร้อมพระชนนีคือเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (สมเด็จพระปิ่นเกล้า) ประสูติเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ขึ้นครองราชย์เมื่อวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๕๔ สวรรคตเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ เดือน และทรงผนวชเป็นภิกษุอีก ๒๑ พรรษา ทรงแตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นอย่างดี ทรงมีความรู้ความสามารถ นับเป็นปราชญ์พระองค์หนึ่งที่มีความแตกฉานทางภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ และพระธรรมวินัย และดาราศาสตร์ เนื่องจากทรงผนวชมานานถึง ๒๗ ปี พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์ พอสรุปได้ดังนี้

๔.๑) โปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามและเจดีย์ต่างๆ เริ่มจากการสร้างวัด ๕ วัด คือ ๑) วัดบรมนิวาส สร้างขณะทรงผนวช เดิมชื่อ วัดนอก ๒) วัดโสมนัสวิหาร สร้างอุทิศแด่พระนางโสมนัสวัฒนาวดี (พ.ศ. ๒๓๙๖) ๓) วัดปทุมวนาราม ๔) วัดราชประดิษฐ์ ทรงสร้างอุทิศพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาย ซึ่งเป็นศาสนิกชนของพระองค์ ๕) วัดมกุฏกษัตริยาราม นอกจากนั้นทรงปฏิสังขรณ์อีกหลายวัดเช่น วัดสระเกศ วัดอรุณราชวราราม วัดพระสมุทรเจดีย์วัดพระพุทธบาท วัดพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น และหัวเมืองต่างๆ เช่น วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๒) กำหนดประเพณีมาฆบูชา ทรงพระกรุณาให้จัดพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวันมาฆบูชาขึ้น ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙ เป็นครั้งแรก และกำหนดเป็นทางราชการ ถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมาจนปัจจุบันนี้

๔.๓) ทรงซ่อมสร้างพระไตรปิฎก โปรดให้ตรวจสอบคัมภีร์ทางศาสนาในหอมนต์เชียรธรรม ปรากฏว่า มีการสูญหายไป จึงโปรดสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นใหม่จนครบสมบูรณ์ ฉบับที่ทรงสร้างเรียกชื่อว่า “ฉบับล่องทอง” (ด้านข้างปิดทอง สลับขาด)

๔.๔) ทรงบำรุงพระพุทธศาสนานิกายมหายาน-พระพุทธศาสนามหายานได้เสื่อมไปตั้งสุขุทัย เราได้รับหินยานแบบลังกาวงศ์เข้ามาแทน ทรงให้การรับรองพระพุทธศาสนานิกายมหายานอีกครั้งเป็นทางการ โปรดให้เข้าอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เช่นเดียวกับนิกายอื่น ๆ

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๗.

๕) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๙๙}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ เสด็จขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓ รวมเวลา ๔๒ ปี สวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชนมายุ ๕๗ พรรษา ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุได้ ๑๕ พรรษา พระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ นอกจากนั้นพระนามของพระองค์ที่ประชาชนคนไทยนิยมเรียก คือ พระพุทธเจ้าหลวง พระปิยมหาราช เป็นต้น พระองค์ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๒๐ พรรษา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๖ โดยมีสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศ เป็นพระอุปัชฌาย์ (ขณะดำรงพระยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรั้งชีสุริยพันธ์) มูลเหตุที่ทรงผนวชมีการสันนิษฐานว่า เพื่ออุทิศพระราชกุศล แต่สมเด็จพระบรมชนกนาถ เพื่ออนุวัตตามประเพณีนิยมของไทย (ลูกผู้ชายจะสมบูรณ์จำต้องบวชเรียนก่อน) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามั่นคงในพระรัตนตรัย พระองค์ทรงปกป้องพระศาสนาพร้อมทั้งยืนยันสถานะของพระพุทธศาสนาด้วยพระดำรัสที่ว่า “พระพุทธศาสนาของเรา พระศาสดาของเรา” พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์พอสรุปได้ดังนี้ ๑) โปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอาราม เจดียสถานต่างๆ เช่น วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ วัดเทพศิรินทราวาส โปรดให้สร้างอุทิศแด่พระราชชนนี วัดเบญจมบพิตร วัดอัมพวันคีรีนิมิตร วัดจุฬาทิศาราชธรรมสภา วัดนิเวศนธรรมประวัติ

๖) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๐๐}

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ประสูติ พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘ พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สวรรคตเมื่อ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมายุได้ ๔๕ พรรษา ในสมัยของพระองค์พระพุทธศาสนากำลังเจริญ เพราะผลสืบเนื่องมาจากสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ประมุขสงฆ์ในขณะนั้น คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในสมัยของพระองค์ไม่มีการสร้างวัดเพิ่ม เพราะเห็นว่าวัดมีมากแล้วแต่กลับทรงสนับสนุนการสร้างโรงเรียน เช่น โปรดให้สร้างโรงเรียนมหาวชิราวุธวิทยาลัย มีการสร้างเหมือนวัด เพราะทรงมีเหตุผลว่า หากจะทำเป็นวัดก็ไม่ต้องสร้างวัดใหม่ พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์ สรุปได้ดังต่อไปนี้ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดบวรนิเวศนวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ฯลฯ ขณะเดียวกันกับโปรดให้บูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ และสร้างวิหารสำหรับประดิษฐานพระร่วงโรจนฤทธิ์ และโปรดให้สร้างพระพุทธรูปหลายองค์ เช่น (๑) พระแก้วมรกตน้อย (นำแก้วมรกตมาจากรัสเซีย พ.ศ. ๒๔๕๗) ประดิษฐานไว้ในพระบรมหาราชวัง (๒) พระนิโรคนิคราย (พ.ศ. ๒๔๖๘) เป็นพระพุทธรูปหล่อกาไหล่ทองปางสมาธิ (๓) พระพุทธไสยาสน์ วัดราชาธิวาส

^{๙๙}ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗-๒๐๕.

^{๑๐๐}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

๓) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๐๑}

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระนามเดิมเจ้าฟ้าประชาธิปก ศักดิ์เดชะ ประสูติเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ สละราชสมบัติ เมื่อ วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ สวรรคต วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ รวมพระชนมายุได้ ๔๘ พรรษา ในสมัยของพระองค์เป็นสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และการศาสนา แต่งานในด้านต่างๆ คงดำเนินไปตามรูปแบบเดิมเหมือนในรัชกาลก่อน ๆ มีเรื่องที่น่าสนใจใน สมัยนี้คือ นายอินทร์ กิ่ง ได้สร้างวัดนาวิวงศ์ขึ้นที่ถนนบุรี ได้บวชลูกสาวเป็นสามเณรี จนถึงกับมี การประกาศห้ามบวช โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ เนื่องจากภิกษุณีขาด หายไปนานแล้ว จึงมีการประกาศห้ามเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ถือว่าผิดพุทธบัญญัติ พระราชกรณียกิจ ที่ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์มีดังนี้ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ เนื่องจากในยุคนี้ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนักจึงมิได้มีการสร้างวัดเพิ่ม แต่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่สำคัญๆ คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (เป็นการบูรณะเพื่อการฉลองครบ ๑๕๐ ปีแห่งพระนคร วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดอยุธยา ฯลฯ

๔) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช^{๑๐๒}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช หรือพระภัทรมหาราช รัชกาลที่ ๙ ทรง ประสูติเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ครองราชย์เมื่อ วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ จนเสด็จ สวรรคตเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ รวมพระชนมายุได้ ๗๐ พรรษา พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์ โปรดให้มีการสร้างวัดขึ้นในต่างประเทศ เช่นประเทศอินเดีย เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เรียกว่า “วัดไทยพุทธคยา” เป็นวัดแรกที่มีวัดไทยในต่างแดน มีการสร้าง “วัดพุทธ ประทีป” ในประเทศอังกฤษโดยการซื้อบ้านใหญ่หลังหนึ่งในกรุงลอนดอนประเทศอังกฤษดัดแปลงให้ เป็นวัด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประกอบพิธีเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ดำเนินการ สร้างพุทธมณฑล เป็นอนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ที่จังหวัดนครปฐม ในที่ดินจำนวน ๒,๕๐๐ ไร่

จากการศึกษาในประเด็นเรื่องการเมืองการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สรุป ได้ว่า กรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการสถาปนาเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ องค์พระมหากษัตริย์แห่ง ราชวงศ์จักรี นับแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ในราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างอนุสรณ์สถานทั้งทางศาสนาและทางโลกไว้มากมาย อนุสรณ์สถานเหล่านั้นในอดีตได้กลายมา เป็นปูชนียสถานที่สำคัญของไทยในปัจจุบันนี้ การที่ประเทศไทยเรามีปูชนียสถานที่สำคัญนั้น ถือได้ว่า ไทยเป็นประเทศมีวัฒนธรรมและมีวิวัฒนาการแห่งความเป็นมนุษยชาติผู้เจริญประเทศหนึ่งในโลก ควรที่จักได้ดำรงสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพชนคนไทย ในเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงาม ต่อไป ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญในการให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่ง

^{๑๐๑}ดูรายละเอียดใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๖๙.

^{๑๐๒}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

นั่นก็เพราะพระราชศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นพระราชอุปนิสัยที่ได้รับการปลูกฝังมาจากพระราชวงศ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ส่วนหนึ่งก็เพราะความเชื่อความเลื่อมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เกิดมาได้เห็นวัดวาอาราม พระสงฆ์ ได้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร พิธีทำบุญประเพณีไทยต่างๆ เป็นต้น

จากการศึกษาพัฒนาการของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย สรุปได้ว่า ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ดินแดนแถบนี้ได้มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับผีและเทวดาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของทุกวัฒนธรรม ทุกเผ่าพันธุ์ ในยุคโบราณที่จะมีความเชื่อเรื่องผีและเทวดา โดยผู้ศึกษาได้กล่าวสรุปไว้ ๓ ยุคดังนี้

๑. อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตั้งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และศาสนาที่นับว่าเป็นหลักของอาณาจักรคือพระพุทธศาสนา ทั้งนี้พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนานก็ด้วยความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยการนำของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่อุปลักษณ์และช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความเป็นปราชญ์ผู้ธรรม ๒) ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ๓) ความเป็นผู้นำในการสร้างงานพุทธศิลป์ และ ๔) ความเป็นผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนข้างเคียง ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงนับถือพระพุทธศาสนา นอกจากจะบริหารงานราชการแผ่นดินในส่วนของราชอาณาจักรแล้ว ยังทรงโปรดสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมทางด้านพุทธจักรโดยให้สร้างวัดต่างๆ ขึ้นเพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ศิลปะทางด้านพระพุทธศาสนา ดังปรากฏให้เห็นถึงโบราณสถานทั้งในเขตเมืองเก่าศรีสัชนาลัย และเมืองสุโขทัย เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดช้างล้อม เป็นต้น

๒. อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ได้สถาปนาเป็นราชธานีในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เมื่อพ.ศ. ๑๘๙๓ และได้สิ้นสุดลงในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) รวมระยะเวลาของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ๔๑๗ ปี โดยมีพระราชวงศ์ปกครอง ๕ ราชวงศ์ และได้มีพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ทั้งสิ้น ๓๔ พระองค์ ในช่วงระยะเวลา ๔๑๗ ปีนี้ กรุงศรีอยุธยาได้เจริญทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งความเจริญเหล่านี้ได้รับมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทต่อสังคมเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาพระมหากษัตริย์และสามัญชนทั่วไป ชาวกรุงศรีอยุธยามีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เคารพกราบไหว้พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการให้การศึกษอบรมชาวบ้าน ทั้งด้านวิชาการและจริยธรรม สร้างความสงบร่มเย็นเป็นสุขในการดำเนินชีวิต อันเป็นเหตุให้มีการสร้างงานด้านศิลปกรรมทางศาสนาออกมาอย่างสวยงามซึ่งสื่อออกมาทางด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ เช่น พระปรางค์ที่วัดพุทไธศวรรย์ พระพุทธรูปศิลา ภาพเขียนบนผนังในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นต้น

๓. กรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการสถาปนาเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ องค์พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี นับแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ในราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างอนุสรณ์สถานทั้งทางศาสนาและทางโลกไว้มากมาย อนุสรณ์สถานเหล่านั้นในอดีต

ได้กลายมาเป็นปูชนียสถานที่สำคัญของไทยในปัจจุบันนี้ การที่ประเทศไทยเรามีปูชนียสถานที่สำคัญนั้น ถือได้ว่าไทยเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมและมีวิวัฒนาการแห่งความเป็นมนุษยชาติผู้เจริญประเทศหนึ่งในโลก ควรที่จักได้ดำรงสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพชนคนไทย ในเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามต่อไป ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญในการให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งนั่นก็เพราะพระราชศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นพระราชอุปนิสัยที่ได้รับการปลูกฝังมาจากพระราชวงศ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไปส่วนหนึ่งก็เพราะความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เกิดมาได้เห็นวัดวาอาราม พระสงฆ์ ได้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร พิธีทำบุญประเพณีไทยต่างๆ เป็นต้น

๓.๔ อธิธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้านวัฒนธรรมประเพณี

พระพุทธศาสนาอยู่คู่กับสังคมไทยมานาน วิถีชีวิตของชาวไทยส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ชาวไทยร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนา สังคมไทยมีหลักปฏิบัติและวิถีชีวิตอยู่บนหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน หลักธรรมคำสอนและความเชื่อตลอดจนแนวปฏิบัติตนตามหลักศาสนาได้ซึมซาบอยู่กับวิถีชีวิตของคนไทยทุกคน จึงกล่าวได้ว่าสังคมไทยทุกระดับได้รับเอาความเชื่อทางศาสนามาเป็นแบบอย่างแห่งการดำเนินชีวิตจนก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้นมา คำว่า วัฒนธรรม หมายถึง สภาพและลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามในด้านวิถีชีวิต ความคิด การปรับตัว ความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นสิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงวิธีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ซึ่งได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งมี ๒ ประเภท ได้แก่ วัฒนธรรมด้านวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ วัฒนธรรมไทยที่มีบ่อเกิดมาจากพระพุทธศาสนา มี ๔ ด้านใหญ่ ๆ ได้แก่ ด้านภาษา ด้านศิลปกรรม ด้านประเพณี และด้านจิตใจ

๑) วัฒนธรรมด้านภาษาและวรรณกรรม ภาษาที่ใช้กันในปัจจุบันในประเทศไทย มีแหล่งกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้นำภาษาบาลีเข้ามา ถ้าเป็นฝ่ายมหายาน ได้นำภาษาสันสกฤตเข้ามาใช้ เช่น คำที่ใช้เรียกชื่อต่างๆ ชื่อคน ชื่อเมือง ชื่อบ้าน และชื่อสถานที่ราชการ เป็นต้นวรรณกรรมของไทยที่มาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิกถา มหาชาติคำหลวง เป็นต้น

๒) วัฒนธรรมด้านศิลปกรรม ศิลปกรรม คือ งานสร้างสรรค์ที่มนุษย์ได้จัดสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้น ที่มีอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ งานจิตรกรรม ได้แก่ การเขียนภาพ ลวดลายไทย งานประติมากรรม ได้แก่ การปั้น การหล่อ และการสลักรูป งานวรรณกรรม ได้แก่ การประพันธ์ร้อยแก้ว ร้อยกรอง สถาปัตยกรรม การออกแบบ การก่อสร้าง และนาฏศิลป์ ดุริยางศิลป์ ได้แก่ การขับร้อง ฟ้อนรำ เป็นต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๓) วัฒนธรรมด้านประเพณี ประเพณี คือแบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ประเพณีสำคัญ ๆ ของไทยที่สืบทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น วันสำคัญทางศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ประเพณีอื่น ๆ เช่น การบวชนาค การทำบุญเนื่องในวันต่างๆ เช่น ครบรอบวันเกิด ครบรอบวันแต่งงาน การทำบุญอุทิศแก่

ผู้ตายและประเพณีทำบุญต่างๆ เช่นการตักบาตร การถวายสังฆทาน การถวายสลากภัต การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน การถวายผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น

๔) วัฒนธรรมด้านจิตใจ คนไทยมีลักษณะนิสัยเฉพาะตัว ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา เช่น ความโอบอ้อมอารี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตา ความเคารพอ่อนน้อม ความอดทน รักอิสระ รักสันโดษ ชอบช่วยเหลือตนเอง ไม่มีการบังคับข่มเหงซึ่งกันและกัน ยิ้มง่าย ใจดี เป็นต้น จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มี ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ

๑) วัฒนธรรมด้านวัตถุ คือ ศิลปกรรมสาขาต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิดความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียดมี ๔ ประเภทด้วยกัน ได้แก่ (๑) สถาปัตยกรรม ในรูปของวัดวาอาราม และปูชนียสถาน (๒) ประติมากรรม ในรูปของการปั้น การหล่อ การแกะสลัก พระพุทธรูป (๓) จิตรกรรม ในรูปของการเขียนภาพ เช่น ภาพฝาผนังพระอุโบสถ ฯลฯ และ (๔) วรรณกรรม ในรูปของงานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

๒) วัฒนธรรมด้านไม่ใช่วัตถุ คือ การปฏิบัติหรือแนวความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา กฎหมาย ที่รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตและยุคสมัยที่ได้รับมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ ภาษาและวรรณคดีต่างๆ ภาษาในประเทศไทย นิยมนำคำบาลีสันสกฤตมาใช้ในการตั้งชื่อคน สถานที่ เพื่อให้เกิดความหมายและเป็นสิริมงคลตามความเชื่อในคติของพระพุทธศาสนา ส่วนวรรณคดีต่างๆ ของไทยส่วนมากเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา สวรรค์ นรก เป็นต้น ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ คือแบบแผนที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน เช่น การเกิด การบวชนาค การแต่งงาน การตาย หรือวันสำคัญต่างๆ เช่น วันสารท วันตรุษสงกรานต์ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ลักษณะนิสัยของคนไทย ที่รับการถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง ร่าเริงแจ่มใส เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใจไมตรี เสียสละ เป็นต้น หรือกฎระเบียบของสังคม เช่น กฎหมายเรื่องการผิดประเวณี การลักขโมย เป็นต้น ล้วนเกิดมาจากพระพุทธศาสนา

ประเทศไทยได้รับเอาวัฒนธรรมมาจากพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต จนกลายมาเป็นรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย พระพุทธศาสนาจึงนับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์และมรดกของชนชาติไทย ดังจะเห็นได้จากการที่มีวัดกระจายอยู่ทั่วไปในทุกหมู่บ้าน ทุกชุมชนของสังคมไทย วัดจัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทย ทั้งมีบทบาทต่อสังคมในฐานะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทำบุญตามประเพณี จัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นที่พบปะสร้างสรรค์เนื่องในโอกาสต่างๆ ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เห็นได้ชัด ดังนี้

- ๑) ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา
- ๒) ประมุขของชาติไทยทรงเป็นพุทธมามกะทุกพระองค์
- ๓) พระราชพิธีและรัฐพิธีต่างๆ มีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาร่วมอยู่ด้วย

กิจกรรมทางสังคมทั้งหมดของประชาชนทั่วไป จะมีพิธีกรรมทางศาสนาแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น การเกิด การขึ้นบ้านใหม่ การสมรส และงานฉลองต่างๆ ตลอดจนงานศพ ตั้งแต่เกิดจนตายก็ว่าได้ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ได้แก่ โบสถ์ เจดีย์ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ เป็นต้น รูปแบบการปฏิบัติของพระสงฆ์และจริยาวัตรต่างๆ เช่นการรักษาศีล การบิณฑบาต การนุ่งห่ม ซึ่งมีปรากฏให้เห็นเฉพาะสังคมไทย เอกลักษณ์ของประเทศไทย ที่กล่าวมานี้ถือได้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นมรดกของชนชาติไทยตราบนานนับพันปี

พระพุทธศาสนานับได้ว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้ก็เพราะหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนเข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมที่พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ด้วย เรียกได้ว่าผู้เผยแผ่หลักพุทธธรรมนั้นได้ดำเนินตามยุทธวิธีของพระพุทธเจ้าที่ทรงเคยใช้มาแล้วในสมัยพุทธกาล เมื่อมีการศึกษาในเชิงรายละเอียดถึงยุทธวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมให้ได้ผลนั้น จะพบว่ามีการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกและภายในมาประกอบ การบริหารเชิงยุทธวิธี แต่เน้นออกมาเฉพาะสิ่งที่คาดว่าจะมีผลกระทบต่อองค์การ สภาพแวดล้อมภายในมีจุดแข็งอย่างเดียว จุดอ่อนไม่มีเลยในแผนระยะสั้นของพระพุทธเจ้าตลอดช่วง ๒๐ ปี แห่งการประกาศพระศาสนา เพราะหลังจากพรรษาที่ ๒๐ ไปแล้ว ฝ่ายสงฆ์ก็มีสมมติสงฆ์เกิดขึ้นมาก ที่ประพุดติเสื่อมเสียทางพระวินัยก็มากอย่างพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ กลุ่มอุบาสก อุบาสิกาชั้นปุถุชนก็มาก เกิดจุดอ่อนมากมายที่ต้องปรับแผน ปรับยุทธวิธีแก้ไขปัญหา แต่ก็ถือเป็นความโชคดีของพระพุทธเจ้าตามภาษาชาวบ้าน เพราะพระศาสนาตั้งมั่นอย่างน้อยก็ยึดพื้นที่แคว้นอมิหมาอำนาจ ๒ แคว้น คือ มคธกับโกศลได้แล้ว^{๑๐๓} ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า การที่จะเผยแผ่พุทธธรรมให้เกิดประสิทธิผลที่ดี จำเป็นต้องศึกษาถึงสภาพแวดล้อมด้วย การประกาศพระพุทธศาสนาที่ตั้งมั่นอยู่ได้ในประเทศไทยก็เป็นด้วยความสอดคล้องดังกล่าวมานั่นเอง

การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีที่มีมานาน ด้วยมั่นใจว่าหากได้ฟังเทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ จบภายในวันเดียวจะได้รับอานิสงส์ให้เกิดทันสมัยพระศรีอารียเมตไตรย ในพระมาลัยคำหลวงมีความตอนหนึ่งที่พระศรีอารียเมตไตรย ฝากความมาถึงมนุษย์ไว้ว่า

แม้ผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนืองนิตย์ เครื่องสิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น ตั้งประทีปพันบูชา ดอกปทุมาก้านพัน บัวเผื่อนผันอินทนิลา ดอกมณฑาโดยจงเทียนแลธงฉัตรฯ เครื่องบูชาทั้งนี้ จงถวญถึงสิ่งละพัน คนทลทนั้นตามสม โดยนิยมจะบูชาพระคาถาก้านพัน ให้สดับธรรม์เคารพ จนจบจบอุทาหรณ์ พระเวสสันดรนฤบาล ปังนิมกาลสมโพธิสมภารโสดอันอุดม เป็นที่สุดสมในชาตินั้น บูชาพระธรรม์จงครบ จึงจะได้ประสบบองค์ข้า เมื่อจะลงมาอุบัติ จะได้ดำรงโพธิญาณ อันโอฬารอลังการ อันฝูงมนุสสาเหล่านั้น เขาจึงจะทันศาสนาเฉพาะภักตราวิมลพรรณ^{๑๐๔}

^{๑๐๓} ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, **คุษุณีนิพนธ์พุทธศาสนตรุษุณีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๙.

^{๑๐๔} เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, **พระมาลัยคำหลวง**, (นันทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๗.

จากคำกล่าวนี้จึงเป็นความนิยมและความศรัทธาในกลุ่มชาวพุทธที่ปรารถนาจะเกิดให้ทันสมัยพระศรีอาริยมตไตรย จึงเร่งที่จะทำความดี ทำบุญทำกุศลฟังเทศน์มหาชาติให้เกิดทันสมัยของพระองค์

การเทศน์มหาชาติถือเป็นของดีที่ชาวพุทธต้องช่วยกันสืบทอด การเทศน์มหาชาติมีวิธีเทศน์เป็นทำนองโดยเฉพาะ จะต้องได้รับการฝึกอบรมศึกษาต่อท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางนี้เป็นพิเศษ ซึ่งพุทธศาสนิกชนทุกคนต่างมีความเชื่อว่า ใครได้ฟังเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ คาถา จบในวันจะได้านิสงส์มาก^{๑๐๕} การเทศน์มหาชตินิยมทำกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา โดยจัดเป็นพระราชพิธีประจำปี คือ ระหว่างเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ และเดือนอ้าย ส่วนพิธีเทศน์ของราชกรณียมนทำกันในวันออกพรรษา (เดือน ๑๑) แต่ปัจจุบันนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกและมีได้ตลอดปีไม่ถือเป็นฤดูกาลเช่นแต่ก่อน สำหรับเครื่องกัณฑ์เทศน์นั้น จะประกอบด้วยส้มสุกลูกไม้ ขนมและกล้วย อ้อยเป็นพื้น และมีขันเรียกว่า “ขันประจำกัณฑ์” โดยเจ้าภาพเป็นผู้ติดเครื่องกัณฑ์เทศน์และผู้คนที่มาร่วมงานจะนำปัจจัยมาใส่ขัน เมื่อถึงกัณฑ์เทศน์ของใครก็ไปประจำอยู่ในที่อันใกล้พอสมควรกับพระเทศน์ ส่วนสถานที่ที่จะเทศน์มักนำต้นกล้วย อ้อย และทางมะพร้าว มาประดับตกแต่ง บางทีก็มีนกใส่กรง ปลาใส่อ่าง เพื่อจัดบรรยากาศให้คล้ายกับท้องเรื่องเกี่ยวกับป่าและมีราชวัติ^{๑๐๖} ฉัตรธงปักเพื่อเป็นการแสดงว่าเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เจ้าของกัณฑ์มักจะทำเตรียมดอกไม้ธูปเทียนให้เท่ากับจำนวนคาถา เช่น ทศพร ๑๙ พระคาถา ดอกไม้ธูปเทียนก็อย่างละ ๑๙ ดอก เมื่อจบกัณฑ์ที่ปาหนันจะประโคมเพลงประจำกัณฑ์รับในแต่ละกัณฑ์ สิ่งหนึ่งที่สำคัญที่สุดนอกจากพิธีกรรมแล้ว คือ พระผู้เทศน์ จะต้องมีความรู้และได้รับการฝึกฝนการเทศน์มาเป็นอย่างดี เพราะการเทศน์มหาชาติไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่ใคร ๆ ก็ทำได้ ซึ่งต้องได้รับการอบรมบ่มเพาะจากแหล่งวิชาการเทศน์ ที่มีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และประเพณีการเทศน์มหาชาติที่กล่าวถึงในพระมาลัย คำหลวงนี้ยังมีอิทธิพลในด้านวรรณศิลป์อีกด้วย ดังปรากฏในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อพระราชทานพระบรมราชาธิบายถึงการเทศน์มหาชาติไว้ว่า

ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ ในเดือนสิบเอ็ดขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ มีมหาชาติ แรมค่ำ ๑ มีอริยสัจครบทั้ง ๓๐ กัณฑ์ เมื่อเทศน์จบแล้วจึงเสด็จลงลอยประทีป ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนไปจัดในเดือน ๑๒ ข้างขึ้นบ้าง ข้างแรมบ้าง ไม่กำหนดแน่นอน ในรัชกาลที่ ๕ การเทศน์มหาชาติเลื่อนลอยไปถึงเดือนอ้าย..^{๑๐๗}

^{๑๐๕} นริศ เลี่ยมทอง, **คู่มือมหาเวสสันดรชาดก**, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาสน์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗.

^{๑๐๖} ราชวัติ หมายถึง รั้วแถวที่มีฉัตรปักเป็นระยะๆ.

^{๑๐๗} สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๙๘.

ในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้กล่าวถึงเรื่องการเทศน์มหาชาติไว้ว่าเป็นการทำบุญที่ถือว่าได้บุญมาก ถ้าใครได้ฟังการเทศน์มหาชาติจบ เมื่อตายไปแล้วจะได้มาเกิดในชาติหน้า จะพบกับพระศรีอาริยมตไตรย^{๑๐๘} ดังข้อความที่ว่า

บ้างมีมหาชาติทั้ง	คาถา พันเอย
มีที่บ้านศาลา	วัดบ้าง
จ่ายกันแจกฎีกา	ตามพวก พ้องพ้อ
หวังประโยชน์สืบสร้าง	เพื่อพ้องเมตไตรย ^{๑๐๙}

จากการศึกษาอิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่มีผลด้านวัฒนธรรมประเพณีสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยที่ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่เห็นได้ชัด ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมด้านวัตถุ ได้แก่ ศิลปกรรมสาขาต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียด มี ๔ ประเภทด้วยกัน ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม ๒) วัฒนธรรมด้านไม่ใช้วัตถุ ได้แก่ การปฏิบัติหรือแนวความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา กฎหมาย ที่รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตและยุคสมัย ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ คือแบบแผนที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน เช่น การเกิด การบวชนาค การแต่งงาน การตาย หรือวันสำคัญต่างๆ เช่น วันสารท วันตรุษ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ลักษณะนิสัยของคนไทย ที่รับการถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง ร่าเริง แจ่มใส เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใจไมตรี เสียสละ เป็นต้น หรือกฎระเบียบของสังคม เช่น กฎหมาย เรื่องการผิดประเวณี การลักขโมย เป็นต้น ล้วนเกิดมาจากพระพุทธศาสนา ประเทศไทยได้รับเอาวัฒนธรรมมาจากพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต จนกลายมาเป็นรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย กิจกรรมทางสังคมทั้งหมดของประชาชนทั่วไป จะมีพิธีกรรมทางศาสนาแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น การเกิด การขึ้นบ้านใหม่ การสมรส และงานฉลองต่างๆ ตลอดงานศพ ตั้งแต่เกิดจนตายก็ว่าได้ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ได้แก่ โบสถ์ เจดีย์ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานับว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้ก็เป็นด้วยเพราะหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนเข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมที่พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ด้วย

^{๑๐๘} สมปราษฎย์ อัมมะพันธ์, ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย, หน้า ๒๘๖.

^{๑๐๙} นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, (พิษณุโลก: โครงการตำรา มศว., ๒๕๒๕),

๓.๕ อิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้านพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปะทุกประเภทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังนั้น พุทธศิลปะจึงหมายรวมเอาผลงานอันเป็นความภาคภูมิใจของมนุษย์ที่ได้พยายามสร้างขึ้นมาด้วยมือและด้วยความคิด โดยประสงค์ให้เป็นเครื่องแสดงออกซึ่งการระลึกถึงพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดศิลปกรรมสำหรับเป็นสื่อศรัทธาที่สามารถเห็นได้เป็นรูปธรรมจากศาสนสถาน และจากศาสนวัตถุที่สร้างไว้เป็นอนุสรณ์ในพระพุทธศาสนา^{๑๑๐} อีกประการหนึ่ง เป็นงานที่สร้างขึ้นเพื่อสมมติให้เป็นเสมือนหนึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๑๑} ในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา หรือพุทธบริษัททั้ง ๔ ควรมาดูแลระลึกนึกถึงพระพุทธองค์สถานเหล่านี้คือ สังเวชนียสถาน^{๑๑๒} มี ๔ แห่ง คือ ๑) สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า ๒) สถานที่ตรัสรู้ ๓) สถานที่ทรงแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๔) สถานที่ปรินิพพาน และทรงแนะนำวิธีที่จะปฏิบัติต่อพุทธสรีระ โดยทรงให้สร้างสถูปไว้ในหนทางทั้ง ๔ แพร่ง และตรัสถึงบุคคลที่ควรแก่สถูป คือ ฤพารหบุคคล ๔ ประเภท ว่า

อานนท์ ฤพารหบุคคล (ผู้ควรสร้างสถูปถวาย) ๔ จำพวกนี้ ฤพารหบุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฤพารหบุคคล ๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นฤพารหบุคคล ๓) พระสาวกของพระตถาคตเป็นฤพารหบุคคล ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นฤพารหบุคคล^{๑๑๓}

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฤพารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า ‘นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น’ พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฤพารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นฤพารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า ‘นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นฤพารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล

พระสาวกของพระตถาคตเป็นฤพารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่านี่เป็นสถูปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดใน

^{๑๑๐}พระมหาเกษม หาสจิตโต (พยาง), “อิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมในสมัยสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๐.

^{๑๑๑}สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, พุทธศิลป์ล้ำเลิศควรเชิดชู, (กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐), หน้า ๒.

^{๑๑๒}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

^{๑๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕-๒๐๖/๑๕๒-๑๕๔.

สุคติโลกสวรรค์ พระสาวกของพระตถาคตนั้นเป็นอุปรหุบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์
ข้อนี้แล

จักรพรรดิเป็นอุปรหุบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ อะไรคือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้
เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เป็นพระสฤของพระธรรมราชาผู้ทรงธรรมพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้
เลื่อมใสในพระสฤนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระเจ้าจักรพรรดิเป็น
อุปรหุบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล อานนท์ อุปรหุบุคคล ๔ จำพวกนี้แล^{๑๑๔}

พุทธศิลป์ที่แท้จริง มิใช่วัตถุศิลป์ อย่างที่เข้าใจกัน แต่เป็นระบบ การกระทำด้วย
สติปัญญา ที่ดับทุกข์ ได้อย่างน่าอัศจรรย์ ดังที่พระพุทธองค์ ได้ทรงประกาศไว้ อย่างมีความงามใน
เบื้องต้น - ท่ามกลาง - เบื้องปลาย ในภายในจิตของสัตว์ เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่โดย
สมณทูตชุดแรกของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียแล้ว บรรดาวัตถุสถานที่เป็นศิลปะทาง
พระพุทธศาสนาซึ่งถือกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียนั้นก็แพร่หลายเข้าไปยังดินแดนต่างๆ ที่มี
พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปช่วงระยะ เวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๓๐๐-๑๗๐๐ นับว่าเป็นห้วงเวลาที่ประเทศ
อินเดียมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปวิทยาการมากมายหลายสกุลพร้อม ๆ กับการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ที่ได้เดินทางมาประกาศพระศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงเกิดสกุลศิลปะอันมี
ความเกี่ยวเนื่องกับพุทธศิลปะในประเทศไทยซึ่งได้เผยแผ่เข้ามาด้วยพร้อมกันกับพุทธศาสนา คือ

๑. สกุลศิลปะอโศกและหลังอโศก แพร่เข้ามาพร้อมกับคลื่นที่ ๑ ของพระพุทธศาสนา
ในสมัยสุวรรณภูมิ เป็นพระพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาท

๒. สกุลศิลปะคันธาระ, มัทธรา, และอมราวดี แพร่เข้ามาพร้อมกับคลื่นที่ ๒ ในสมัยหลัง
สุวรรณภูมิ เป็นพระพุทธศาสนานิกายมหายาน โภธิสัตว์ยาน และนิกายสุชาวดี

๓. สกุลศิลปะคันธาระ คุปตะ ปาลวะ และจาลุกยะ แพร่เข้ามาพร้อมกับคลื่นที่ ๓ ก่อน
สุโขทัย-เชียงใหม่เป็นพระพุทธศาสนานิกายโภธิสัตว์ยาน ตรีกาย สุชาวดี

๔. สกุลศิลปะปาลวะ โจฬะ เสนา จาลุกยะ และปาลญยะแพร่เข้ามาพร้อมกับคลื่นที่ ๔
ก่อนสุโขทัย-เชียงใหม่ ช่วงปลายสมัยนี้ฝ่ายหินยานแบบศรีลังกาก็เจริญรุ่งเรืองขึ้น

๕. สกุลศิลปะเสนา โจฬะ และวิชัยนคร แพร่เข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาเถรวาท
แบบลังกาในสมัยสุโขทัย และสมัยเชียงใหม่จัดเป็นคลื่นที่ ๕ ซึ่งจะเห็นได้จากการสร้างศาสนวัตถุ
ศาสนสถาน^{๑๑๕}

การสร้างรูปเคารพในพุทธศาสนาตอนต้น มีเค้าว่า ได้มีการดัดแปลงมาจากศิลปะพื้นเมือง
ที่เคยมีทำกันมาก่อน จากหลักฐานประเภทศิลปะโบราณวัตถุที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่
เก่าที่สุดมีอายุประมาณ พ.ศ. ๒๗๐-๓๐๗ ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งราชวงศ์โมริยะ^{๑๑๖}
ซึ่งเป็นระยะเวลาที่พระสมณโคดมศาสดาแห่งพุทธศาสนาได้เสด็จปรินิพพานไปแล้ว บรรดาศิลปกรรม
ที่แสดงภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาในสมัยนั้น ยังไม่มีการสร้างรูปพระสมณโคดมในรูปของ

^{๑๑๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕-๒๐๖/๑๕๒-๑๕๔.

^{๑๑๕}จิตร บัวบุศย์, การศึกษาศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง, ๒๕๑๖),
หน้าพิเศษ.

^{๑๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

มนุษย์เลย แต่ได้ทำเป็นรูปสัญลักษณ์ขึ้นแทน การสร้างศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในยุคแรกๆ เริ่มขึ้นในประเทศอินเดีย ตามหลักฐานประเภทศิลปะ โบราณวัตถุที่ยังเห็นได้ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นประเภทประติมากรรมที่เห็นได้ในปัจจุบัน สถาปัตยกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนาเช่น สถูปเจดีย์ และส่วนใหญ่แสดงเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ อย่างไรก็ตาม ภาพพุทธประวัติเหล่านั้นก็ยังไม่ได้ทำรูปพระสมณโคดมเป็นรูปมนุษย์ สัญลักษณ์ที่ปรากฏให้เห็นเสมอ ๆ ก็คือรอยพระพุทธรบาท พระพุทธอาสน์ และต้นโพธิ์ ธรรมจักร และดอกบัว^{๑๑๗} และภาพต่างๆ ที่ปรากฏให้เห็นเป็นสัญลักษณ์อยู่เสมอส่วนมากจะปรากฏในพุทธประวัติ

จุดกำเนิดของพุทธศิลป์ น่าจะมีลักษณะมาจากมหาบุรุษลักษณะ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า ซึ่งหลังจากชนชาติกรีก หรือพวกโยนกเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในคันธารรัฐ อยู่ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในคราวที่สมณบัณฑิตของพระเจ้าอโศกมหาราชออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา นั้น พวกโยนกคงเข้ารับนับถือลัทธิมโหสถแล้วเหตุนี้ ภายหลังจากที่พวกเขาแยกเป็นอิสระ บางพวกก็นับถือพุทธศาสนา^{๑๑๘} ดังนั้น ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ พวกชนชาวกรีก-โรมันเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นโดยยึดถือคติการสร้างรูปเคารพของตน ทำให้พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นมีลักษณะเป็นแบบฝรั่ง แม้จะสร้างหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปนานร่วม ๖๐๐ ปีแล้วก็ตาม แต่ว่าประติมากรรมก็ยังสามารถทำให้พุทธศาสนิกชนยอมรับว่าเป็นรูปของพระพุทธเจ้า โดยใช้กรรมวิธีการสร้างพระพุทธรูปในรูปลักษณะแบบสุนทรียภาพตามพวกฝรั่ง เช่น จมูกโด่ง ปากเล็ก และครองผ้าอย่างฝรั่ง ลักษณะที่สำคัญตามลักษณะมหาบุรุษเช่น มีพระอุณาโลม ใบหูยาว และมีธรรมจักร หรือ กงจักรบนฝ่ามือ นั้นเป็นพุทธรูปรุ่นแรก ๆ

พุทธสถาน เป็นคำที่มีความหมายในตัวเองอย่างเด่นชัด คือหมายถึงอาคาร สถานที่ ที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา ถ้าหากอาคารสถานที่ต่างๆ นั้นสร้างขึ้นอยู่ภายในบริเวณเดียวกัน มีกำแพงล้อมรอบ กำหนดเขตที่แน่นอนแล้วเราเรียกว่า วัด นั่นเอง^{๑๑๙} ปัจจุบัน วัดโดยทั่วไปจะประกอบด้วยอาคารต่างๆ ซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะอันเป็นสื่อให้ทราบถึงหน้าที่ของอาคารนั้น ๆ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ สี่มา หอไตร ศาลาการเปรียญและกุฏิ เป็นต้น อาคารต่างๆ นี้มีรูปแบบเฉพาะขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมโบราณส่วนใหญ่ในประเทศไทยนั้น จะเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องในการศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์เป็นสิ่งสำคัญ เช่น สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอไตร สี่มา และปราสาท หรือพระปรางค์ เป็นต้น สำหรับสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ในสมัยพุทธกาลผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาจะนับถือแต่พระไตรสรณาคมน์ ซึ่งได้แก่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว มีการถวายพระเพลิง พระพุทธสรีระที่เมืองกุสินารา เจ้าเมืองทั้ง ๘ ก็นำพระบรมธาตุไปประดิษฐานที่เมืองของตน ครั้งแรกมีสถูปเกิดขึ้น ๘ แห่ง และสร้างสิ่งบูชาอุปการบุคคล คนไทยเรียกว่า เจดีย์ สำหรับเจดีย์ในอินเดียครั้งพุทธกาลมี ๔ ประการคือ

^{๑๑๗} จิตร บัวบุศย์, การศึกษาศิลปกรรมไทย, หน้า ๕.

^{๑๑๘} สมเด็จพระยาตราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (ธนบุรี: รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๗.

^{๑๑๙} กรมศิลปากร, วัฒนธรรมการพุทธสถานไทย, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑.

๑. ธาตุเจดีย์ คือพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่ได้จากการถวายพระเพลิงแล้ว และแจกให้เจ้าเมืองที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนาไปสักการบูชา

๒. บริโภคเจดีย์ คือสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้เป็นที่ระลึกพระองค์เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ได้แก่ สังเวชนียสถานคือสวนลุมพินีที่ประสูติ อรุณเวลาเสนาณิคมที่ตรัสรู้

๓. ธรรมเจดีย์ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานนั้น พระองค์ได้มีพระพุทธรูปบรรพการแต่พระสาวกไว้ว่า พระธรรมนั้นจะเป็นสิ่งที่แทนพระองค์ต่อไป ดังนั้น ในสมัยหลังต่อมา อาจจะมีผู้รู้พระบรมพุทธานุภาพ จึงได้แนะนำให้เขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษร ประดิษฐานไว้เป็นที่บูชา จึงเกิดพระธรรมเจดีย์ขึ้น

๔. อุทเทสิกเจดีย์ หมายถึง ของที่สร้างโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าเป็นส่วนสำคัญ เช่น พระพิมพ์ พระพุทธรูป และพระสถูป

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ไปตั้งแต่ราวรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ส่งสมณทูตกระจายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึง ๙ สาย กระทั่งมาถึงประเทศไทย ประเพณีของชาวพุทธเท่านั้น สำหรับประเทศไทยเราบรรดาพุทธเจดีย์ที่เป็นพระสถูปก็ได้มีปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีในศิลปกรรมทวารวดี ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หรือ ๑๑ เป็นต้นมา โดยแสดงอิทธิพลของของลักษณะสถาปัตยกรรมอินเดียสมัยราชวงศ์คุปตะเป็นส่วนใหญ่หลังจากนั้นลักษณะของพุทธสถานก็ได้มีวิวัฒนาการไปอย่างมากมาด้วยอิทธิพลจากศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในยุคหลังเช่นจากลังกา และจากพุกาม รวมทั้งได้ปรับปรุงให้เป็นไปตามความนิยมของตนเองด้วย ศึกษาได้จากพุทธสถานในสมัยต่างๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี อโยธยา อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

สถาปัตยกรรมโบราณหรือพุทธสถานที่หลงเหลืออยู่ในประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้แก่ สถูปเจดีย์ โบสถ์ วิหาร พระปรางค์ ศาลาการเปรียญ หอไตร กุฏิ เป็นต้น สำหรับสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาหรือพุทธสถานนั้น ในยุคแรก ๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี ไม่ปรากฏร่องรอยของอาคารต่างๆ อย่างเด่นชัดจึงไม่สามารถกำหนดหน้าที่ของรากฐานอาคารได้ว่าเป็นอาคารประเภทใดบ้าง เหมือนกับที่สามารถกระทำได้ในสมัยหลัง ๆ เช่นสุโขทัย ล้านนา อโยธยา และรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะมีการแบ่งเขตเป็นพุทธาวาสกับสังฆารามที่แน่นอน โดยมีพัฒนาการไปตามความนิยมในแต่ละยุคสมัย โดยขึ้นอยู่กับปัญหาการใช้สอย สำหรับพุทธสถานสมัยสุโขทัยที่เป็นเขตพุทธาวาสนั้น จะสร้างพระสถูปเป็นประธานอยู่ด้านหน้าวิหารโดยมีลานประทักษิณคั่น เพื่อได้ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมและบำเพ็ญการกุศล การสร้างวิหารนั้น โดยปกติจะหันด้านสกัดด้านใดด้านหนึ่งไปยังพระสถูป หรือที่คนไทยในสมัยสุโขทัยและอโยธยาตอนต้นเรียกเจดีย์ และวางศูนย์กลางให้อยู่ในแนวเดียวกัน ส่วนโบสถ์มีขนาดเล็กเพื่อพระสงฆ์จำนวน ๒๑ รูป ตามที่ปรากฏในวินัยมุข มาร่วมใช้ประกอบสังฆกรรม โดยเฉพาะไม่ปะปนกับฆราวาส โดยจะอยู่ห่างออกไปและหันหน้าออกไปคนละทิศกับวิหาร โดยตั้งเป็นเอกเทศ การวางผังพุทธาวาสในสมัยหลังได้เปลี่ยนไป โดยโบสถ์จะมีขนาดใหญ่ขึ้น จะสร้างอยู่ใกล้กับวิหาร ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการทำกิจกรรมและพิธีกรรมได้สะดวก นอกจากนี้พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยหลังก็มีใช้ธาตุเจดีย์ เพราะไม่มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ ด้วยพระบรมธาตุในประเทศไทยเป็นของที่หาได้ยาก จึงมีประดิษฐานอยู่แต่ในพระสถูปโบราณ หรือเฉพาะองค์สำคัญ

พุทธสถานหรือสถาปัตยกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนาในประเทศไทย ในแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งแล้วแต่ความนิยมในลักษณะศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ของช่าง ซึ่งสามารถสรุปลักษณะสถาปัตยกรรมได้โดยอาศัยเหตุผลจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ โดยจำได้เป็นสมัยต่างๆ ตามแต่ละยุค

ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖

มีซากฐานอาคารเหล่านี้ เข้าใจว่าเป็นฐานสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ซึ่งสถาปนาได้มีฐานเป็น ๑๓ แบบ จัดได้ ๔ ประเภท เช่น ๑) ฐานรูปกลม ๒) ฐานรูปสี่เหลี่ยม ๓) ฐานรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ๔) ฐานรูปแปดเหลี่ยม ตามฐานสถาปัตยกรรมเหล่านี้พบร่องรอยว่าบางแห่งมีการแบ่งเป็นช่อง ๆ และประดับภาพเล่าเรื่องชาดกต่างๆ โดยรอบ ภาพทำด้วยดินเผาและปูนปั้นคือมีองค์สถาปัตยกรรมตั้งอยู่บนฐาน และประดับยอดสถาปัตยกรรมด้วยทวารมิกาและฉัตร ซึ่งมักจะพบชิ้นส่วนขององค์สถาปัตยกรรมและยอด ทั้งที่ทำด้วยแผ่นหิน แผ่นศิลาแลง พร้อมทั้งจารึกคาถา เย ธมมา โดยรอบองค์สถาปัตยกรรม จึงทำให้ทราบว่าเป็นส่วนของสถาปัตยกรรมที่เป็นพุทธสถาน อย่างไรก็ตาม มีสีมาที่พบอันเป็นหลักที่กำหนดเขตของพระสงฆ์ เพื่อใช้เนื้อที่บริเวณนั้นประกอบพิธีทำอุโบสถ หรือปวารณา หรือสังฆกรรม ตามพระวินัยด้วย โดยพบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สีมาที่พบสลักจากหินมีขนาดใหญ่มากกว่า ๑๖๐ ซม. และสลักภาพพุทธประวัติบ้าง ภาพชาดกบ้าง ประดับไว้ดังเช่นที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ หรือที่ฟ้าแดด จังหวัดกาฬสินธุ์ แต่ไม่ปรากฏซากอาคารในบริเวณที่พบสีมา ยกเว้นที่บริเวณหนองอุสา มีสีมาปักโดยรอบเป็นที่ประกอบพิธีทำสังฆกรรมในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ ด้วย^{๑๒๐}

ศิลปะทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๗

ศิลปะทวารวดีเป็นศิลปะที่ปรากฏในจังหวัดลำพูน ปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ด้วยจังหวัดลำพูนเดิมเป็นที่ตั้งของเมืองทวารวดี ซึ่งมีความงามเทวียงเป็นปฐมกษัตริย์ พระนางทรงเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงลพบุรี (ละโว้) หรือกรุงกัมพูชา พุทธสถานที่สำคัญของทวารวดี ได้แก่ สถูปมหาพลที่วัดกู่กุดหรือวัดจามเทวี สุวรรณเจดีย์ ลำพูน สถูปสี่เหลี่ยมที่วัดพญาวัน จังหวัดน่าน

ศิลปะศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘

พุทธสถานที่สำคัญในศิลปะศรีวิชัยนั้นสามารถ พบในภาคใต้ตั้งแต่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถึงอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี โดยเฉพาะที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เช่น พระบรมธาตุไชยา วัดแก้ว และวัดหลง เมื่อภาคใต้ได้รับพระพุทธศาสนาจากลังกาซึ่งเป็นพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท พระสถูปก็สร้างตามแบบศิลปะของลังกา คือเป็นสถูปทรงเครื่องวงกลม ตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมเตี้ย เมื่อลังกาได้พัฒนารูปแบบของฐานพระสถูปโดยการสร้างรูปช้างหมอบค้ำฐานสถูปอยู่โดยรอบ^{๑๒๑}

ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

สถาปัตยกรรมลพบุรีส่วนใหญ่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นที่จังหวัดนครราชสีมา ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และเป็นเทวสถานที่ยังสร้างบนพื้นดิน บางแห่งสร้างบนภูเขาที่เอื้ออำนวย ที่

^{๑๒๐} กรมศิลปากร, วัฒนธรรมการพุทธสถานไทย, หน้า ๓๑.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

เป็นพุทธสถานมีน้อย ส่วนมากเป็นเทวสถานซึ่งรับระเบียบการวางผังจากเทวาลัยและศิขรของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียได้ เพียงในพุทธสถานมีการปรับเปลี่ยนรูปเคารพในปราสาทจากเทวรูปเป็นพระพุทธรูป เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นศิลปะลพบุรีที่น่าสนใจคือ ปราสาทหินพิมายและปราสาทหินพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี สร้างด้วยหินศิลาแลงขนาดใหญ่ที่นำมาเรียงซ้อนโดยใช้น้ำหนักของหินเป็นเครื่องถ่วงยึด ถ้าก่อสร้างด้วยศิลาแลงจะมีการฉาบปูนให้เรียบร้อยแล้วประดับลวดลายปูนปั้นเช่นปราสาทเมืองสิงห์^{๑๒๒}

ศิลปะสมัยสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐

ในสมัยสุโขทัย มีหลักฐานการจัดผังและระเบียบของอารามหรือวัดที่ค่อนข้างเด่นชัด โดยภายในเขตของอารามแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสกับสังฆาวาส โดยมีกำแพงแก้วคั่นภายในเขตพุทธาวาส จะให้ความสำคัญของสถูปซึ่งเรียกว่า พระมหาธาตุมาก จัดว่าเป็นศูนย์กลางของอารามหรือวัด ตามคติการสร้างวัดที่รับมาจากประเพณีเดิม หรือนิกายเดิมและรับมาจากลังกาในรัชสมัยของ พระเจ้าลิไท พระมหาธาตุซึ่งเรียกรูปแบบทางสถาปัตยกรรมอันบรรจพระบรมสารีริกธาตุว่า เจดีย์ นั้นจะสร้างอย่างใหญ่สมกับที่เป็นศูนย์กลางของวัด ลักษณะของโบสถ์วิหารในสมัยนี้ก่ออิฐถือปูนนิยมเจาะช่องหน้าต่างเป็นซี่เล็ก ๆ เรียงกันมีหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผา และประดับเครื่องบนของอาคาร เช่นช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บราลี ฯลฯ มีรูปแบบที่แน่นอน แต่พระสถูปมีรูปแบบแตกต่างกันถึง ๔ แบบ ๑) พระปรางค์ ๒) สถูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ๓) สถูปทรงระฆังกลมหรือทรงลังกา ทั้งแบบที่มีฐานสี่เหลี่ยมธรรมดาและฐานสี่เหลี่ยมที่มีช้างล้อม ๔) สถูปทรงมณฑป ซึ่งเป็นศิลปะผสมระหว่างศิลปะศรีวิชัยจากภาคใต้หรือศิลปะพุกามในประเทศพม่ากับศิลปะลังกา ซึ่งมีอาคารส่วนล่างเป็นมณฑปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ซึ่งทับซ้อน สันนิษฐานว่าเป็นอิทธิพลของพุกาม^{๑๒๓}

ศิลปะเชียงแสนและล้านนา พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพบศิลปะแบบนี้โดยเฉพาะพุทธรูปที่มีชายสังฆาฏิสั้นและยาวขนาดต่างๆ ที่อำเภอเชียงแสน เชียงราย อย่างไรก็ตามการสร้างตามระเบียบการวางผังของอารามหรือวัด เช่นเดียวกับทางสุโขทัย โดยในยุคแรก ๆ จะให้ความสำคัญของสถูปหรือพระธาตุ โดยสร้างเป็นศูนย์กลางของวัด ด้านหน้าวิหารขนาดใหญ่ ส่วนอุโบสถมีขนาดเล็กและเตี้ยและตั้งอยู่อย่างเอกเทศ สำหรับสถูปหรือพระธาตุ ในภาคเหนือพบว่ามีรูปแบบที่สำคัญ คือ ๑) สถูปทรงมณฑป ๒) สถูปทรงลังกา ๓) สถูปทรงสี่เหลี่ยมยอดแหลม ๔) สถูปแบบศิลปะพม่า ซึ่งมีฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ และองค์สถูปเตี้ยกว้างยอดแหลม นอกจากนี้อารามหรือวัดในภาคเหนือยังปรากฏหอไตรเป็นอาคารไม้ขนาดเล็กที่สร้างบนฐานก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมมีบันไดขึ้น อันเป็นลักษณะของภาคเหนือ โบราณสถานสมัยเชียงแสนหรือล้านนาใช้ก่อสร้างด้วยอิฐขัดผิวและใช้ยางพืชเป็นตัวประสานผิวอิฐ ส่วนที่อิฐไม่ขัดผิวจะใช้ปูนสอและฉาบปูนหุ้มผิวอิฐ^{๑๒๔}

^{๑๒๒} กรมศิลปากร, *วิวัฒนาการพุทธสถานไทย*, หน้า ๓๔.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

ศิลปะสุพรรณบุรี-อโยธยา หรืออุทอง พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

พุทธสถานในศิลปะสุพรรณภูมิ อโยธยา หรืออุทอง อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะศิลปกรรมที่ผสมผสานระหว่างศิลปะทวารวดีตอนปลาย และศิลปะลพบุรีรวมทั้งรับรูปแบบจากลังกาเข้ามาผสมผสานด้วยลักษณะวิหารและโบสถ์ยังคงนิยมก่ออิฐถือปูนทรงสี่เหลี่ยมเจาะหน้าต่าง เป็นซุ้มกุกรงเล็ก ๆ วิหารมีขนาดใหญ่ แต่โบสถ์มีขนาดเล็ก สีมานิยมสลักจากหินทรายสีแดงขนาดใหญ่และหนา มีการสลักลายประดับบ้าง ส่วนเจดีย์มี ๕ แบบคือ ๑) เจดีย์ทรงลังกา ๒) เจดีย์ทรงกลมมีฐาน และเรือนธาตุทรงแปดเหลี่ยมประดิษฐานซุ้มพระที่เรือนธาตุ ๓) เจดีย์ทรงกลมมีฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนกัน ๒ ชั้น ๔) เจดีย์ทรงกลมตั้งบนฐานสี่เหลี่ยมซ้อนเป็นชั้น ๆ ฐานล่างรายล้อมด้วยรูปช้าง และสิงห์ ๕) เจดีย์ทรงกลม ตั้งอยู่บนฐานย่อมุมไม้สิบสองหรือฐานสี่เหลี่ยมธรรมดา ๒ ชั้น เรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยมซึ่งประดิษฐานซุ้มพระ ซุ้มละด้าน เช่น เจดีย์วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี^{๑๒๕}

ศิลปะอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐

ในสมัยนี้ระเบียบและการวางแผนของวัดสืบทอดมาจากประเพณีเดิม คือการแบ่งเขตอารามเป็นพุทธาวาสและสังฆาราม กำหนดหน้าที่ของอาคารภายในอารามอย่างเด่นชัดแต่ความสำคัญของสถูปหรือพระเจดีย์ที่มีมาก่อนนั้นลดความสำคัญลง ทั้งนี้โดยมุ่งให้ความสำคัญกับวิหารที่ประกอบพิธีกรรมมากกว่าวิหาร ในยุคนี้จึงมีขนาดใหญ่ขึ้นและโบสถ์ยังคงมีความสำคัญน้อยกว่าอยู่นั่นเอง ในยุคแรก ๆ โบสถ์จึงมีขนาดเล็ก แต่ทั้งโบสถ์และวิหารยังคงนิยมเจาะหน้าต่างเป็นซุ้มเล็ก ๆ เหมือนครั้งสุโขทัย ในระยะต่อมา โบสถ์เริ่มมีความสำคัญมากขึ้นและจะมีความสำคัญมากที่สุดในสมัยอยุธยาตอนปลาย หน้าต่างนิยมเจาะให้มีขนาดใหญ่มีบานหน้าต่างเปิดปิดได้ ด้านหน้าด้านหลังของโบสถ์วิหารทำพะไลยื่นออกมา และเมื่อรับรูปแบบศิลปกรรมจากตะวันตกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บานหน้าต่างนิยมเจาะแบบศิลปะกอทิก มีส่วนกลางแหลมสูง ซึ่งที่จริงลักษณะการเจาะหน้าต่างแบบมีปรากฏอยู่มาแล้วในศิลปะอินเดียโบราณ และศิลปะทวารวดีก็มีปรากฏในภาพสลักที่ฐานของวัดพระธรรมจักร ที่เรียกว่าลายกุฑุมาก่อน ลักษณะหน้าต่างแบบกอทิกจึงไม่น่าจะเป็นของใหม่ในภูมิภาคแถบนี้ และสมัยอยุธยาตอนปลาย ลักษณะโบสถ์วิหารนิยมทำให้มีความอ่อนโค้งเรียกว่าแบบห้องสำเภา ส่วนเจดีย์ก็ได้มีการรับรูปแบบของยุคก่อน ๆ มาดัดแปลงแก้ไขให้เป็นของตนเองได้อย่างดี ไม่ว่าจะเป็นปรangk เจดีย์ทรงระฆัง หรือทรงลังกา นิยมเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง แต่ในส่วนภูมิภาค เช่นภาคเหนือส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบประเพณีในท้องถิ่นที่นิยมสร้างโบสถ์วิหารด้วยไม้จำหลัก ทั้งที่แนวกำแพงแฉกแลคอสอง หน้าอุตูปิกน และทวยหู่ช้าง ในภาคอีสานยังคงนิยมสร้างสิมขนาดเล็ก อาจจะเป็นเนื่องด้วยมีพระสงฆ์ที่จำพรรษาน้อย จึงพบว่าบางที่ต้องใช้สิมรวม คือพระสงฆ์จาก ๒-๓ หมู่บ้านรวมกันใช้สิมฟังปาติโมกข์เดียวกัน^{๑๒๖}

สถาปัตยกรรม เป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการก่อสร้างสิ่งก่อสร้าง อาคาร ที่อยู่อาศัยต่างๆ การวางผังเมือง การจัดผังบริเวณ การตกแต่งอาคาร การออกแบบก่อสร้าง ซึ่งเป็นงานศิลปะ ที่มีขนาดใหญ่ต้องให้ผู้สร้างงานจำนวนมาก และเป็นงานศิลปะ ที่มีอายุยืนยาว สถาปัตยกรรม

^{๑๒๕} กรมศิลปากร, วัฒนธรรมการพุทธสถานไทย, หน้า ๓๘.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

เป็นวิธีการจัดสรรบริเวณที่ว่างให้เกิดประโยชน์ใช้สอยตามความต้องการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสตร์ในสาขาต่างๆ เช่น วิศวกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และศิลปะ ความงดงาม และคุณค่าของสถาปัตยกรรม ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ดังนี้ คือ ๑) การจัดสรรบริเวณที่ว่างให้สัมพันธ์กันของส่วนต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก ๒) การจัดรูปทรงทางสถาปัตยกรรมให้มีความเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยและสิ่งแวดล้อม ๓) การเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมกลมกลืน^{๑๒๗} สำหรับสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการปกครองที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ และการสร้างธาตุเจดีย์ต่างๆ ตามคติความเชื่อทางศาสนาและคลี่คลายมาเป็นคตินิยมเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะในการปั้น หล่อ หรือ แกะสลัก จัดเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่ง หรือวิธีการอื่นใดที่ก่อให้เกิดงานศิลปะ ซึ่งมีทั้งความกว้าง ยาว และลึกหรือหนาในงานศิลปะนั้น^{๑๒๘} โดยเฉพาะการปั้นรูปปั้นซึ่งเกี่ยวข้องกับทางศาสนา เช่น รูปปั้นพระพุทธรูป เป็นต้น^{๑๒๙} ประติมากรรมไทยส่วนใหญ่ มีจุดประสงค์ในการสร้างขึ้น ด้วยศรัทธาอันแน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูป ในสมัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการปั้น หล่อ หรือแกะสลัก อีกส่วนหนึ่งสำหรับใช้เป็นเครื่องประกอบ ตกแต่งปราสาทราชวังและเครื่องใช้ต่างๆ พระพุทธรูป หรือ “พระพุทธรูปปฏิมา” ตามภาษาบาลี หมายถึง พระรูปที่ใช้แทนองค์พระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นพระศาสดาในพระพุทธศาสนา จากหลักฐานทางศิลปกรรม การสร้างรูปเคารพของพระพุทธรูปเจ้าที่เป็นรูปมนุษย์ปรากฏเป็นครั้งแรกในศิลปะอินเดีย สมัยคันธารราช ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๗ หลังจากที่พระพุทธรูปองค์เสด็จสู่ปรินิพพานแล้วประมาณ ๗๐๐ ปี โดยปรากฏหลักฐานว่า ในอินเดียโบราณสมัยก่อนหน้านั้น ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓-๖ ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ยังไม่มีการสร้างรูปเคารพของพระพุทธรูปเจ้าในรูปที่เป็นมนุษย์ แต่จะใช้รูปที่เป็นสัญลักษณ์แทน โดยเฉพาะพุทธประวัติที่ปรากฏอยู่ตามศาสนสถาน เช่น ที่สถูปสาญจีและตามเจดีย์สถานต่างๆ หากเป็นรูปตอนประสูติจะแสดงด้วยรูปพระนางสิริมหามายา ทรงยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ รูปตอนตรัสรู้แสดงด้วยต้นโพธิ์ และบัลลังก์ และรูปตอนปฐมเทศนาแสดงด้วยธรรมจักรกับวงกลมรอบ แสดงให้เห็นว่า ยังไม่มีประเพณีการสร้างพระพุทธรูป หรืออาจยังเป็นข้อห้ามอยู่นั่นเอง^{๑๓๐}

จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะในการวาดภาพ ระบายสี^{๑๓๑} คำว่า จิตรกรรม นั้นเราไม่แยกตัวของมนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้สร้างงานจิตรกรรมออกไปจากตัวของผลงานจิตรกรรมได้เลย เพราะตามทัศนะของพุทธศาสนา ผลงานจิตรกรรมและมนุษย์ที่สร้างงานจิตรกรรมก็ล้วนดำรงอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในความหมายของคำว่า จิตรกรรม และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยตรง

^{๑๒๗} วิจารณ์ พิชัยไพบูลย์, *ความเข้าใจศิลปะ*, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓.

^{๑๒๘} วัลย์ ลีสุวรรณ, *ประติมากรรมไทย*, หนังสือชุดความรู้ไทย, (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าคุรุสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๓.

^{๑๒๙} จิตรพันธ์ สมประสงค์, *ประวัติศิลปะ*, หน้า ๘.

^{๑๓๐} เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๓๔๓.

^{๑๓๑} น.ณ ปากน้ำ และแสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, *จิตรกรรมสมัยอยุธยาจากสมุดข่อย*, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๒๘), หน้า ๘๘.

อย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ ดังนั้น ตามความหมายดังกล่าวผลงานจิตรกรรมจึงถือได้ว่าเป็นการนำความเป็นจริงเชิงนามธรรม อันเป็นภาวะที่อยู่ภายในจิตออกมาแสดงหรือถ่ายทอดให้เป็น รูปธรรม คือเป็น รูป ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสในระดับปรากฏการณ์โดยผ่านผลงานจิตรกรรม โดยรูปของจิตรกรรมก็มีความสอดคล้องกับความเป็นจริงเชิงนามธรรม อันเป็นภาวะที่อยู่ภายในจิตด้วย เราจึงเห็นได้ว่าพุทธศาสนาให้ความหมายเชิงคุณค่าของจิตรกรรมในความหมายที่เป็นคุณค่าที่เน้นหรือให้ความสำคัญมาที่มนุษย์ (จิตของมนุษย์) ในฐานะเป็นผู้เสพผลงานเหล่านั้น และได้พัฒนากุศลธรรม ในจิตของตนให้เจริญยิ่งขึ้น การให้คุณค่ากับจิตรกรรมในลักษณะดังกล่าว สอดคล้องกับการให้ความหมายของคำว่า จิตรกรรม ตามทัศนะของพุทธศาสนา ซึ่งได้เน้นย้ำและให้ความสำคัญมาที่มนุษย์ (จิตของมนุษย์) ในฐานะเป็นที่มาแห่งการสร้างสรรค์จิตรกรรมทั้งปวง มากกว่าที่จะมุ่งอธิบายตัวผลงานจิตรกรรม, กระบวนการทางเทคนิคและการจำแนกประเภทของงานจิตรกรรม ซึ่งล้วนเป็นข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่นอกตัวของมนุษย์ ไม่เพียงแต่จิตของจิตรกรเท่านั้นที่ได้นึกคิด และท่องเที่ยวไปตามเนื้อเรื่องของภาพจิตรกรรมที่ตนเขียนขึ้น แต่จิตของผู้ชมงานจิตรกรรมก็ได้นึกคิดและท่องเที่ยวไปตามเนื้อเรื่องของจิตรกรรมเหล่านั้นด้วย และในฐานะที่เรื่องราวในจิตรกรรมไทยเป็นเรื่องราวในพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น การชมเรื่องราวในภาพจิตรกรรมจึงได้เป็นสิ่งที่นำพาให้เกิดกุศลธรรมขึ้นในจิตของผู้ชมงานจิตรกรรมด้วย

งานจิตรกรรม เป็นการเขียนภาพพระพุทธรูปลงบนผาผนังพระอุโบสถ พระวิหารส่วนใหญ่เป็นการเขียนลงบนผนังปูน แต่จากหลักฐานบางแห่งปรากฏว่า มีการเขียนลงบนผนังที่เป็นไม้ หรือเขียนลงบนผ้า แล้วนำไปประดับที่ผนังพระวิหารก็มี แต่เหลือหลักฐานอยู่น้อยมาก นอกจากนี้ มีงานจิตรกรรมประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า “พระภู” คือการเขียนภาพพระพุทธรูปเจ้าลงบนผ้า แล้วนำไปแขวนเพื่อบูชา ปรากฏหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในศิลปะล้านนาที่เหลืออยู่ และยังปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น งานจิตรกรรมส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ ชาดก ซึ่งสามารถแสดงเรื่องราวได้มากกว่างานประติมากรรม

การแกะสลักพระพุทธรูปเป็นลายเส้นลงบนแผ่นหิน ที่ถือได้ว่าเป็นงานชิ้นสำคัญยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การแกะสลักพระพุทธรูปที่หน้าผาของเขาชีจรรย์ ในอำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ครบ ๕๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ ในการแกะสลักได้ใช้วิทยาการสมัยใหม่คือการใช้แสงเลเซอร์ ยิงไปสกัดหินบนหน้าผาให้เป็นรอยลึกลงไป แล้วปิดแผ่นกระเบื้องโมเสกสีทองลงไปในรอย เพื่อให้ลวดลายเห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น ปรากฏเป็นพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัยที่มีขนาดใหญ่มหึมาบนหน้าผาของเขาภูนั้น ถือได้ว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก โดยมีความสูงขององค์พระพุทธรูป ๑๐๙ เมตร แต่ถ้าวรวมฐานบัวด้วย จะมีความสูง ๑๕๐ เมตร ได้รับพระราชทานนามว่า พระพุทธมหาวชิโรตุตโตเมธา ศาสดา จิตรกรรมสมัยอยุธยา เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ภาพจิตรกรรมมักเป็นภาพพุทธประวัติทศชาติและไตรภูมิ^{๓๓๒}

^{๓๓๒} สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, หน้า ๒๑.

แต่เดิมมา การเขียนภาพจิตรกรรมไทยบนฝาผนัง มีวัตถุประสงค์เพื่อจะตกแต่งพื้นผนังให้สวยงามแต่อย่างไรก็ตาม ลักษณะของภาพจิตรกรรมมีความสัมพันธ์อยู่กับลักษณะของตัวอาคารที่สร้างขึ้นด้วยในประเทศไทยภาพจิตรกรรมฝาผนัง ส่วนใหญ่จะเขียนอยู่ในโบสถ์หรือวิหาร ซึ่งเป็นการเขียนเรื่องเกี่ยวกับศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่นภาพพุทธประวัติ ภาพถ่ายเล่าเรื่องชาดก ทั้งนี้เพื่อจะน้อมซึ้งให้ผู้ดูที่เกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอยู่แล้ว เมื่อได้ชมภาพเหล่านั้นเป็นนามธรรมแล้ว ก็ยังซาบซึ้งเมื่อได้ชมภาพเขียนที่เป็นรูปธรรมที่เคยรับฟังเรื่องราวมาจากคำเทศนาма ก็ยังทำให้คำสั่งสอนเกี่ยวกับเรื่องราวในพระศาสนาติดหูติดตา และประทับอยู่ในดวงใจและเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น และอีกประการหนึ่งภายในโบสถ์วิหารนั้น เมื่อได้เข้าไปภายในแล้วจะทำให้มีความรู้สึกเหมือนปลีกตนไปเสียจากโลกภายนอก เพราะเหตุนี้ภาพจิตรกรรมจึงมีส่วนให้ความรู้สึกที่สงบและลึกลับอยู่ด้วย จิตรกรผู้วาดภาพจิตรกรรมแต่ก่อนมีศรัทธาปสาทะ อย่างแรงกล้าในการเขียนภาพ ความมุ่งหมายประการสำคัญของจิตรกรคือ การรับใช้พุทธศาสนาในทางศิลปะ ซึ่งการทำเช่นนี้ก็บุญกุศลอีกประการหนึ่งด้วยเหตุดังกล่าว ภาพที่เขียนจึงดูละมุนละไม เต็มไปด้วยชีวิตชีวา เต็มไปด้วยพลัง จึงทำให้ภาพจิตรกรรมไทยมีความงดงามมาก^{๑๓๓}

จิตรกรรมไทยเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลแบบสหวิทยาการ ถือได้ว่าเป็นขุมแห่งความรู้ โดยเฉพาะการศึกษาหาความรู้เรื่องราวจากอดีต เป็นความภาคภูมิใจและเป็นเครื่องแสดงถึงเรื่องราวในอดีตของบรรพบุรุษที่เหมาะสมกับภาพจิตรกรรมไทย อนึ่งจากความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย ได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อมอีกด้วย การศึกษาจิตรกรรมในด้านนี้ย่อมเป็นผลพลอยได้ที่ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอื่น ๆ การศึกษาดังกล่าว ย่อมมีผลต่องานวิชาการของประเทศชาติในการพิสูจน์หาความจริง ที่จะนำมาซึ่งความภาคภูมิใจในฐานะที่เป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มาก่อน เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในที่นี่ จะได้กล่าวถึงประโยชน์ทางอ้อมของภาพจิตรกรรมไทย คือ

๑) ประโยชน์ทางประวัติศาสตร์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังโดยทั่วไป เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตไว้ในแง่มุมต่างๆ อย่างเหมาะสม ผู้ดูต้องดูอย่างพิจารณาและใช้วิจารณญาณ ตีความจึงจะเกิดสาระขึ้นได้

๒) ประโยชน์ในเรื่องของการแสดงเชื้อชาติ โดยปกติศิลปินจะถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยมของคนที่อยู่ในสังคมนั้น ๆ ลงไปในภาพด้วยโดยธรรมชาติจากภาพบุคคล ที่วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ จะเห็นได้ว่าภาพบุคคลมีรูปร่าง ท่าทาง หน้าตา เครื่องแต่งกาย ลวดลายที่บ่งบอกว่า เป็นชาวเมืองเหนือ

๓) ประโยชน์ทางศิลปะ การศึกษาภาพผนังในเชิงศิลปะนั้น เป็นการหาคุณค่าและรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติซึ่งสามารถที่จะแยกศึกษาได้หลายกรณี เช่น การใช้สี การจัดภาพ เทคนิควิธีการทำงาน^{๑๓๔}

^{๑๓๓} สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, หน้า ๒๖.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

และยังมีอีกหลายประโยชน์ เช่น ประโยชน์เชิงสถาปัตยกรรม ประโยชน์เชิงสังคมวิทยา ประโยชน์เชิงการอ่านอารมณ์ของศิลปิน ประโยชน์เชิงโบราณคดี ประโยชน์เรื่องราวทางประเพณี ประโยชน์เชิงวัฒนธรรม ด้านคตินิยม ด้านนิเวศวิทยา เป็นตำราทางพระพุทธศาสนา เพราะจิตรกรรมฝาผนังของไทยนั้นนิยมเขียนแต่เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว วิธีการนี้ถือเป็นเรื่องราวที่บันทึกทางศาสนา ยืนยันว่าทุกยุคที่ผ่านมามีศาสนาพุทธไม่เคยสูญหายไปจากชาติไทย และเวลาเดียวกันก็เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว

จากประเด็นอิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้านพุทธศิลป์ สรุปได้ว่า จุดกำเนิดของพุทธศิลป์ มีลักษณะมาจากมหาบุริสลักษณะ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏเป็นงานทางด้านศิลปกรรม โดยสรุปมี ๓ ลักษณะ คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ดังนี้

๑. สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมโบราณหรือพุทธสถานที่หลงเหลืออยู่ในประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้แก่ สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร พระปราสาท ศาลาการเปรียญ หอไตร กุฏิ เป็นต้น พุทธสถานหรือสถาปัตยกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนาในประเทศไทย ในแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งแล้วแต่ความนิยมในลักษณะศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ของช่าง

๒. ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะในการปั้น หล่อ หรือแกะสลัก จัดเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่ง หรือวิธีการอื่นใดที่ก่อให้เกิดงานศิลปะ ซึ่งมีทั้งความกว้าง ยาว และลึกหรือหนา ในงานศิลปะนั้นโดยเฉพาะการปั้นรูปปั้นซึ่งเกี่ยวข้องกับทางศาสนา เช่น รูปปั้นพระพุทธรูป เป็นต้น ประติมากรรมไทยส่วนใหญ่ มีจุดประสงค์ในการสร้างขึ้น ด้วยศรัทธาอันแน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูปในสมัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการปั้น หล่อ หรือแกะสลัก อีกส่วนหนึ่งสำหรับใช้เป็นเครื่องประกอบ ตกแต่งปราสาทราชวังและเครื่องใช้ต่างๆ

๓. จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะในการวาดภาพ ระบายสี งานจิตรกรรม เป็นการเขียนภาพพระพุทธรูปลงบนฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร ส่วนใหญ่เป็นการเขียนลงบนผนังปูน แต่จากหลักฐานบางแห่งปรากฏว่า มีการเขียนลงบนผนังที่เป็นไม้ หรือเขียนลงบนผ้า แล้วนำไปประดับที่ผนังพระวิหารก็มี แต่เหลือหลักฐานอยู่น้อยมาก นอกจากนี้ มีงานจิตรกรรมประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า “พระบฏ” คือการเขียนภาพพระพุทธเจ้าลงบนผ้า แล้วนำไปแขวนเพื่อบูชา ปรากฏหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในศิลปะล้านนาที่เหลืออยู่ และยังปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น งานจิตรกรรมส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ ชาดก ซึ่งสามารถแสดงเรื่องราวได้มากกว่างานประติมากรรม จากความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย ได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรม ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อมอีกด้วย การศึกษาจิตรกรรมในด้านนี้ย่อมเป็นผลพลอยได้ที่ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอื่น ๆ การศึกษาดังกล่าว ย่อมมีผลต่องานวิชาการของประเทศชาติในการพิสูจน์หาความจริง ที่จะนำมาซึ่งความภาคภูมิใจในฐานะที่เป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มาก่อน

๓.๔ สรุป

จากการศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยในประเด็น ๑) มูลเหตุให้เกิดความศรัทธา ๒) การมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ๓) พัฒนาการของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ๔) อิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในด้านจารีตประเพณี และ ๕) อิทธิพลของการมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาในด้านพุทธศิลป์ สรุปได้ดังนี้

คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและวรรณกรรมคำสอน สื่อให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธไทยว่ามีมาเป็นระยะเวลายาวนาน จนเกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางสังคมดั้งเดิมกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนานั้น ได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ ๒ ประการ คือ การเชื่อในพระรัตนตรัย และการเชื่อกฎแห่งกรรม การที่บุคคลผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต โดยที่ท่าจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง กระทำให้แจ้ง ให้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ อันเป็นเหตุนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ในที่สุด ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรมด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตน และการปฏิบัติต่อผู้อื่น ตลอดถึงทำให้เกิดความเข้าใจถูกต้องในหลักของกรรมและการให้ผลของกรรมที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันจะก่อให้เกิดบุญ ซึ่งความเชื่อทั้ง ๒ ประการดังกล่าว ส่งผลให้คนไทยมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่ความเอื้ออารี และรู้จักให้อภัย

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ดินแดนแถบนี้ได้มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับผีและเทวดาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของทุกวัฒนธรรม ทุกเผ่าพันธุ์ ในยุคโบราณที่จะมีความเชื่อเรื่องผีและเทวดา และมีการพัฒนาการตามลำดับมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรสุโขทัย ที่พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนานก็ด้วยความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยการนำของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่อุปถัมภ์และช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความเป็นปราชญ์รู้ธรรม ๒) ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ๓) ความเป็นผู้นำในการสร้างงานพุทธศิลป์ และ ๔) ความเป็นผู้นำในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนข้างเคียง เมื่ออาณาจักรสุโขทัยเสื่อมลง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก็ได้สถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ และในช่วงระยะเวลา ๔๑๗ ปีนี้ กรุงศรีอยุธยาได้เจริญทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งความเจริญเหล่านี้ได้รับมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่สถาบันพระพุทธรูปศาสนามีบทบาทต่อสังคมเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาพระมหากษัตริย์และสามัญชนทั่วไป ชาวกรุงศรีอยุธยามีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เคารพกราบไหว้พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการให้การศึกษาอบรมชาวบ้าน ทั้งด้านวิชาการและจริยธรรม สร้างความสงบร่มเย็นเป็นสุขในการดำเนินชีวิต อันเป็นเหตุให้มีการสร้างงานด้านศิลปกรรมทางศาสนาออกมาอย่างสวยงามซึ่งสื่อออกมาทางด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ เช่น พระปรางค์ที่วัดพุทธไธศวรชัย พระพุทธรูปศิลา ภาพเขียนบนผนังในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นต้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕

และในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญในการให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งนั้นก็เพราะพระราชศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นพระราชอุปนิสัยที่ได้รับการปลูกฝังมาจากพระราชวงศ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไปส่วนหนึ่งก็เพราะความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เกิดมาให้เห็นวัดวาอาราม พระสงฆ์ ได้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร พิธีทำบุญประเพณีไทยต่างๆ เป็นต้น

พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยที่ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่เห็นได้ชัด ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมด้านวัตถุ ได้แก่ ศิลปกรรมสาขาต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียด มี ๔ ประเภทด้วยกัน ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม ๒) วัฒนธรรมด้านไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ การปฏิบัติหรือแนวความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา กฎหมาย ที่รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตและยุคสมัย ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ คือแบบแผนที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน เช่น การเกิด การบวชนาค การแต่งงาน การตาย หรือวันสำคัญต่างๆ เช่น วันสารท วันตรุษ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ลักษณะนิสัยของคนไทย ที่รับการถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง ร่าเริง แจ่มใส เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใจไมตรี เสียสละ เป็นต้น หรือกฎระเบียบของสังคม เช่น กฎหมาย เรื่องการผิดประเวณี การลักขโมย เป็นต้น ล้วนเกิดมาจากพระพุทธศาสนา ประเทศไทยได้รับเอาวัฒนธรรมมาจากพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต จนกลายมาเป็นรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย กิจกรรมทางสังคมทั้งหมดของประชาชนทั่วไป จะมีพิธีกรรมทางศาสนาแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น การเกิด การขึ้นบ้านใหม่ การสมรส และงานฉลองต่างๆ ตลอดงานศพ ตั้งแต่เกิดจนตายก็ว่าได้ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ได้แก่ โบสถ์ เจดีย์ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานับว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้ก็เป็นด้วยเพราะหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนเข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมที่พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ด้วย

จุดกำเนิดของพุทธศิลป์ มีลักษณะมาจากมหาปุริสลักษณะ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏเป็นงานทางด้านศิลปกรรมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ถิ่นอินเดีย และเข้าสู่ประเทศไทย โดยสรุปมี ๓ ลักษณะ คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ได้แก่ ๑) สถาปัตยกรรม เป็นสิ่งก่อสร้างที่สื่อถึงสถานที่ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร พระปรารค์ ศาลาการเปรียญ หอไตร กุฏิ เป็นต้น พุทธสถานหรือสถาปัตยกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนาในประเทศไทย ในแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งแล้วแต่ความนิยมในลักษณะศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ของช่าง ๒) ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะในการปั้น หล่อ หรือ แกะสลัก เช่น รูปปั้นพระพุทธรูป เป็นต้น ประติมากรรมไทยส่วนใหญ่ มีจุดประสงค์ในการสร้างขึ้นด้วยศรัทธาอันแน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูปในสมัยต่างๆ ๓) จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะในการวาดภาพ ระบายสี งานจิตรกรรม เป็นการเขียนภาพพระพุทธรูปลงบนฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร เป็นต้น งานจิตรกรรม

ส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ ชาดก ซึ่งสามารถแสดงเรื่องราวได้มากกว่างานประติมากรรม จากความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย ได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อมอีกด้วย การศึกษาจิตรกรรมในด้านนี้ย่อมเป็นผลพลอยได้ที่ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอื่น ๆ ในวัฒนธรรมดั้งเดิม

บทที่ ๔

วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย

จากการที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยในบทที่ผ่านมา ในบทที่ ๔ นี้ ผู้ศึกษาต้องการวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านจารีต ประเพณี และด้านศิลปกรรม เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม ดังต่อไปนี้

๔.๑ วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านจารีตประเพณี

ประเพณีทางศาสนา เป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ ฯลฯ อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของสังคมเชื้อชาติต่างๆ กลายเป็นประเพณีประจำชาติ และถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ หากประเพณีนั้นดีอยู่แล้วก็รักษาไว้เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ หากไม่ดีก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ ประเพณีล้วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมภายนอกที่เข้าสู่สังคม รับเอาแบบปฏิบัติที่หลากหลายเข้ามาผสมผสานในการดำเนินชีวิต

ประเพณีนั้นมีบ่อเกิดมาจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม โดยความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์นั้น ๆ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่างๆ ฉะนั้น เมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ่อนน้อมร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้ พอภัยนั้นผ่านพ้นไปแล้วมนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้น ๆ ด้วยการทำพิธีบูชา เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตน ตามความเชื่อ ความรู้ของตน เมื่อความประพฤตินั้นคนส่วนรวมสังคมยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผน และทำจนเป็นความนิยมแบบเดียวกัน สืบต่อ ๆ กัน จนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้น ๆ

ประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อว่าโดยเนื้อความก็เป็นสิ่งอย่างเดียวกัน คือ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่มีอยู่ในธรรมชาติโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่สังคมหรือคนในส่วนรวมร่วมกันสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กันได้ด้วยลักษณะและวิธีการต่างๆ ว่า โดยเนื้อหาของประเพณีและวัฒนธรรมที่อยู่ในจิตใจของประชาชน เกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อ ซึ่งสะสมและสืบทอดร่วมกันมานานในส่วนรวม จนเกิดความเคยชิน เรียกว่า นิสัยสังคมหรือประเพณี

ประเภทของประเพณีแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. จารีตประเพณี หรือกฎศีลธรรม หมายถึง สิ่งซึ่งสังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือและปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง เป็นเรื่องของความผิดถูก มีเรื่องของศีลธรรมเข้ามาร่วมด้วย ดังนั้นสมาชิกในสังคมต้องทำ ผู้ใดฝ่าฝืนถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว จะต้องถูกตำหนิหรือได้รับการลงโทษจากคนในสังคมนั้น เช่น ลูกหลานต้องเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อท่านแก่เฒ่า ถ้าใครไม่เลี้ยงดูถือว่าเป็นคนเนรคุณหรือลูก

อกัตถุญ จาริตประเพณีของแต่ละสังคมนั้นย่อมไม่เหมือนกัน เพราะมีค่านิยมที่ยึดถือต่างกัน การนำเอาจาริตประเพณีของตนไปเปรียบเทียบกับของคนอื่นแล้วตัดสินว่าดีหรือเลวกว่าของตนย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเชื่อของแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกันไป

๒. ขนบประเพณี หรือสถาบัน หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้วปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรง ได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดเจนว่าคุณต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น สถาบันโรงเรียน มีโรงเรียน มีผู้สอน มีผู้เรียน มีระเบียบการรับสมัคร การเข้าเรียน การสอบไล่ เป็นต้น ทางอ้อม ได้แก่ ประเพณีที่รู้กันโดยทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ปฏิบัติไปตามคำบอกเล่า หรือตัวอย่างจากที่ผู้ใหญ่หรือบุคคลในสังคมปฏิบัติ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน ซึ่งเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หรือประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล ตรุษ สารท การขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

๓. ธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี หรือมีความผิดถูกเหมือนจาริตประเพณี เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ทุกคนปฏิบัติกันทั่วไปจนเกิดความเคยชิน และไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกเป็นภาระหน้าที่ เพราะเป็นสิ่งที่มีความนานและใช้กันอย่างแพร่หลาย ส่วนมากเป็นมารยาทในด้านต่างๆ เช่น การแต่งกาย การพูด การรับประทานอาหาร การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น ฯลฯ ธรรมเนียมประเพณี เป็นเรื่องที่ทุกคนควรทำแม้มีผู้ฝ่าฝืนหรือทำผิดก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญแต่อาจถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่ได้รับการศึกษา ไม่มีมารยาทไม่รู้จักกาลเทศะ

พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยตั้งแต่โบราณ โดยเฉพาะสมัยอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๓๕ ว่า “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธานุศาสน์ ทรงศีลเมื่อพรษาทุกคน”^๑ และในวันธรรมสวนะ พระองค์ยังได้ให้มนต์พระเถระมาแสดงธรรม ดังข้อความว่า “วันเดือนดับเดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนข้างแปดวัน ผู้งปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสุดธรรมแก่อุบาสก ผู้งท่วยจำศีล”^๒ จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่า สังคมชาวสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เป็นสังคมแห่งความสงบสุข เพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำทั้งด้านการเมืองการปกครองและทางด้านจิตวิญญาณ เพราะเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริมให้คนประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

อนึ่ง การที่คนส่วนใหญ่ในอาณาจักรมีศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนา ก็เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดจาริตประเพณีทางศาสนาขึ้น เพื่อสนองเจตนารมณ์ของบุคคลแต่ละระดับ ซึ่งแบบแผนการกำหนดประเพณีนั้น จะมาจากส่วนราชสำนักประสมผสานระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อของชาวพื้นเมืองเดิม ไม่ใช่ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแบบสมบูรณ์ ซึ่ง

^๑อ้างใน อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๖๗.

^๒อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

นั้นเป็นวิสัยของผู้ต้องการพ้นจากสังคโลก ในสมัยสุโขทัยในยุคสมัยของพญารามราชและพระมหาธรรมราชาลิไท ได้ปรากฏประเพณีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกำหนดเป็นรัฐพิธีไว้ ๗ พิธีด้วยกัน^๓ คือ

๑. พิธีสัมพัจฉรฉินท์หรือพิธีตรุษสุตปี จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๔ โดยพระมหากษัตริย์จะทรงอาราธนาพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธปริตรเป็นเวลา ๓ วัน ๓ คืน

๒. พิธีวิสาขบูชา เป็นพิธีที่จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๖ เพื่อรำลึกถึงการประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพิธีนี้ พระมหากษัตริย์จะเสด็จไป “นบพระ” คือนมัสการพระพุทธปฏิมากรองค์สำคัญของแผ่นดิน คือ พระศรีศากยมุนีในวัดพระมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย พระอัฐฐารสในวิหารบนยอดเขาในเขตอรัญญิก หรือพระพุทธชินราช พระชินสีห์ และพระศาสดาที่นครสองแคว มีการตามประทีปโคมไฟเป็นพุทธบูชา ผูกชนทุกหมู่เหล่ารักษาศิลและฟังธรรม

๓. พิธีกรรมต่างๆ ในเทศกาลเข้าพรรษา ในเดือน ๘ ไปจนถึงออกพรรษาในเดือน ๑๑ มีการหล่อเทียนพรรษาสำหรับไปจุดถวายบูชาพระรัตนตรัยตามวัดต่างๆ รวมทั้งการถวายเครื่องสักการะคือพุ่มเทียน นอกจากนั้นราษฎรยังรักษาศิลและฟังธรรมในระหว่างพรรษาด้วย

๔. พิธีกวนข้าวทิพย์ เป็นพิธีที่จัดขึ้นในเดือน ๑๐ เพื่อนำไปถวายเป็นอาหารพิเศษสำหรับพระสงฆ์

๕. ประเพณีการนมัสการพระพุทธบาท ตามธรรมเนียมอย่างชาวลังกา

๖. พิธีกฐิน เป็นพิธีที่ประกอบหลังออกพรรษาในเดือน ๑๑

๗. พิธีจองเปรียง เป็นพิธีที่ทำกันในเดือน ๑๒ หลังเทศกาลกฐิน คือการจุดโคมและตามประทีปเพื่อบูชาพระจุฬามณีในดาวดึงส์พิภพ

ตั้งแต่อดีตของอาณาจักรที่เราเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของไทยเรานั้น มีการยกย่องกษัตริย์เป็นผู้นำในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งมีทั้งแบบดีและไม่ดี ซึ่งนั่นก็ขึ้นอยู่กับภาวะของความเป็นผู้นำ ซึ่งผู้ศึกษามองว่า นั่นเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นอยู่ในสังคมด้วยเหตุแห่งความศรัทธาเอาใจใส่ในทางพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ดังจะเห็นได้จากการกำหนดประเพณีที่เกี่ยวข้องทางพระพุทธศาสนาหรือการนำเอาหลักธรรมทางศาสนามาเป็นกฎปฏิบัติจนกลายเป็นจารีตประเพณีเลยก็ว่าได้ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่มีลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูก คือการที่ราษฎรถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นบิดาของปวงชน พลเมืองทุกคนมีฐานะเป็นลูกบ้านลูกเมือง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทางให้ความใกล้ชิดเคียงบิดาลกับบุตร

การที่ผู้ปกครองทรงใช้ธรรมในการปกครองซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดและความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ราชชาติที่ควรปกครองอาณาเขตประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข อุคตสมบุรณ์และเจริญรุ่งเรืองซึ่งจะต้องทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้ผู้ปกครองทรงใช้อำนาจโดยมิชอบที่จะสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชน มีหลักฐานแสดงให้เห็นชัดจากหลักศิลาจารึก และหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งกษัตริย์ได้ให้ความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาในการบริหารบ้านเมือง ทรงเห็นความสำคัญแก่การพระศาสนา กล่าวคือ เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จขึ้น

^๓อำนวย วีรวรรณ, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๗๔-๗๕.

ครองราชย์ ทรงสถาปนาพิธีกรรมของพระสงฆ์ลังกา จึงทรงอาราธนาพระมหาเถระสังฆราช ซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกาที่มาเผยแผ่พระศาสนาอยู่ที่นครศรีธรรมราช มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย ในยุคกรุงศรีอยุธยาได้เปลี่ยนวิธีการปกครองแบบพ่อปกครองลูกเป็นเอกราชปไตยในช่วงแรกของการสร้างกรุง ต่อมาได้กลายมาเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองในอยุธยาเป็นรูปแบบการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจอันสิ้นพันและทรงอยู่ในฐานะทรงเป็นเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดิน เจ้าอยู่หัว และที่สำคัญที่สุดคือพระองค์ทรงเป็นธรรมราชา ซึ่งพระองค์เองทรงได้นำมนต์หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับการปกครองบ้านเมืองและหลักธรรมที่พระองค์นำมาเป็นแนวทางนั้น สืบเกิดได้จากการเกิดขึ้นของวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย ในยุคสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์นอกจากจะทรงเป็นนักรบที่กล้าแกร่ง ยังทรงเป็นนักศาสนาที่เคร่งครัดด้วยทรงปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และทรงฟื้นฟูวัดวาอาราม รวบรวมพระสงฆ์ที่กระจัดกระจายคราวกรุงศรีอยุธยาแตก ให้กลับคืนสู่วัดของตน ส่งเสริมบำรุงสงฆ์ ผู้ปฏิบัติชอบ และโปรดให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎก และปกรณ์พิเศษต่างๆ ซึ่งกระจัดกระจายเมื่อคราวเสียกรุง และสืบเนื่องมาถึงยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณ จะต้องทรงประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบแห่งระเบียบวินัยและแบบแผนต่างๆ เฉพาะอย่างยิ่งต้องทรงศึกษาและปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ตลอดถึงหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา อุทิศพระองค์เพื่อพระพุทธศาสนาเพราะเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาตั้งแต่สมัยบูรพมหากษัตริยาธิราช ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยจบจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์ปฐมบรมราชจักรีวงศ์ก็ทรงมีเจตจำนงที่ดีต่อพระพุทธศาสนา และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ แห่งจักรีวงศ์ ทุกครั้งที่ทรงมีพระราชดำรัส จะปรากฏหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ดังศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อดีตประธานองคมนตรีเคยกล่าวเกี่ยวกับพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชที่มีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ดังที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อพระภิกษุสงฆ์ไว้

กระผมเคยเห็นครั้งหนึ่งที่พระภิกษุที่พระองค์ท่านทรงอาราธนามาเจริญพระพุทธมนต์บำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์ ท่านชรามาก อายุ ๘๐ เศษ ท่านเดินไม่ไหว พระเจ้าอยู่หัวของเราเข้าไปประคองแขน และทรงประคองเดินผ่านพวกเราไปทรงส่งจนถึงรถ ทรงทำเองแท้ๆ ไม่ได้ใช้มหาลีกละเลย อย่างนี้เป็นภาพที่กระทบเข้าไปในหัวใจ ประทับใจเราว่า พระองค์ท่านทำอย่างนี้ด้วยพระราชศรัทธาอุปสาทาในพระพุทธศาสนา และภิกษุสงฆ์อย่างแนบแน่นยิ่ง ทั้งที่เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวในโลกของชาวพุทธทั่วโลก เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวที่เป็นศาสนูปถัมภกโดยแท้จริง และทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงในโลกในเวลานี้ ทั้งนี้เป็นพระจริยาวัตรที่ตรึงเข้าไปในใจของประชาชนชาวพุทธทั้งหลาย ...ในด้านการพระศาสนา พระองค์ท่านทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง และลึกซึ้ง ซึ่งคนธรรมดาสามัญอย่างเราคาดไม่ถึงว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชภาระหนักหน่วง จะทรงรอบรู้หลักธรรมะของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งเช่นนี้ ไม่ใช่เพียงแต่ทรงรู้เฉยๆ หากแต่ทรงปฏิบัติโดยเคร่งครัดและจริงจัง ข้อนี้เป็นประจักษ์แก่คนทุกคนซึ่งอยู่ในปริมณฑลที่ใกล้ชิดพระองค์ การ

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระองค์ต่อสมณะ คือพระภิกษุสงฆ์ ด้วยคารวะนอบน้อม นอบน้อมยิ่งเสียกว่าเราคนธรรมดาจะปฏิบัติเสียอีก คนที่เห็นจะรู้สึกว่าการมองดูเสียเหลือเกิน เช่น เวลาท่านทรงบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์ ก็ทรงนั่งพับเพียบต่อหน้าพระ เวลาพระสวดมนต์ พระองค์ทรงนั่งพับเพียบไม่ได้เปลี่ยนท่านั่ง พระองค์ทรงไม่กระดุกกระดิก พระองค์สามารถทำได้อย่างไร เวลาภาพออกมาเห็นในพิธีทางศาสนา หรือทรงเยี่ยมวัดวาอาราม เมื่อพระองค์ท่านเข้าไปทรงทักสมณะผู้ใหญ่ พระเถระที่เป็นหัวหน้า ท่านทั้งหลายคงเห็น พระเจ้าอยู่หัวทรงคุกพระขงฆ์ลงไปกับพื้นเพื่อทรงพูดกับพระ^๔

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นมีความผูกพันกับพระมหากษัตริย์ไทยมาแต่บรรพกาล โดยพระมหากษัตริย์เองทรงยึดคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองการบริหารที่อำนวยประโยชน์ให้แก่ราษฎรในรัฐ เรียกว่า ทศพิธราชธรรม พระมหากษัตริย์ไทยทรงอุทิศพระองค์เพื่อพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมเป็นหลักในการบริหารชาติบ้านเมืองประหนึ่งว่าเป็นธรรมานุการปกครองชาติไทย

จากประเด็นเกี่ยวกับประเพณีที่กล่าวมานั้น ผู้ศึกษามีทัศนะว่าเป็นประเพณีที่รัฐเป็นผู้กำหนดให้มีด้วยสาเหตุหลัก ๒ ประการ คือ ต้องการให้คนมีที่พึ่งทางใจ หาทางให้คนทำความดี เพื่อเป็นที่พึ่งของตนเองได้ และประการที่สอง คือการสร้างอำนาจบารมีโดยอาศัยหลักธรรมทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนกลัวบาป และรู้จักวางตนให้เหมาะกับกาลเทศะ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของจารีตประเพณีที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติ โดยการสร้างเงื่อนไขว่านั่นเป็นกฎกติกาของสังคม เมื่อทุกคนมีความสมัครสมานสามัคคีพร้อมเพรียงกันทำแล้ว ย่อมก่อให้เกิดสังคมสันติสุข ดังคำที่ว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส” ทุกคนอึมเอบด้วยความเชื่อเรื่องบุญกุศล เรื่องบาปกรรม เป็นเหตุให้เว้นชั่ว ประกอบดี มุ่งพัฒนาจิตใจให้ผ่องใสด้วยหลักธรรมทางศาสนา แต่เมื่อมองในแง่บวกจะเห็นได้ว่า จารีตประเพณีนั้นเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจที่ดีงาม ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข แต่เมื่อมองในแง่ลบ ก็คงมองว่านั่นคือการปกครองด้วยอำนาจธรรมรัฐ โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการกำหนดบทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคมนั้นเอง

๔.๒ วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านศิลปกรรม

พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง เป็นไปอย่างธรรมชาติและอาศัยความศรัทธาชาวพุทธบริษัท เห็นได้จากศิลปะอาศัยธรรมชาติและด้วยฝีมือช่างต่างๆ ที่สร้างขึ้นด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกด้วย การที่ช่างและผู้ศรัทธาจะสร้างศิลปะทางศาสนาขึ้นได้นั้น ต้องนับว่าการช่างฝีมือมีความเจริญรุ่งเรือง ทั้งต้องอาศัยศรัทธาที่แรงกล้าจึงจะสามารถสร้างสรรค์ผลงานให้ออกมาอย่างเป็นอมตะได้ ซึ่งให้เห็นว่าทั้งหมดนี้เป็นร่องรอยแห่งความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในจิตใจของชาวพุทธอย่างแท้จริงและลึกซึ้ง ดังนั้น ในประเด็นนี้ จะวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านศิลปกรรม ได้แก่ งานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม ดังต่อไปนี้

^๔ อ่างใน อำนาจ วีรธรรม, ดร. (บรรณาธิการ), พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๕๔-๒๕๕.

๔.๒.๑ ด้านสถาปัตยกรรม

งานด้านสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้น ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของงานช่าง และชี้ให้เห็นถึงความเคารพเลื่อมใสของประชาชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดีอีกงานหนึ่ง แนวความคิดในการก่อสร้างหรือกระทำอะไรสักอย่างหนึ่ง จำเป็นต้องอ้างอิงถึงคติความเชื่อที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาด้วย ยกตัวอย่างเช่น การก่อสร้างพระเมรุมาศ ซึ่งใช้เป็นประดิษฐานพระศพหรือพระบรมศพของเจ้านายชั้นสูง ก็อ้างอิงหรือแฝงไว้ด้วยคติความเชื่อเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่นพระเมรุมาศ ที่ได้รังสรรค์ด้วยฝีมือช่างอันวิจิตรตระการตา เป็นปริมณฑลอันกว้างขวางที่กลางพระนคร ณ ท้องสนามหลวง เป็นแบบอย่างธรรมเนียมหลวงที่สืบมาแต่เบื้องบรรพ เมื่อพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้า ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระราชธิดา และพระบรมวงศ์ชั้นสูงเสด็จสวรรคตหรือทิวงคต พระเมรุมาศย่อมจัดสร้างขึ้นเป็นการชั่วคราว เพื่อเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระศพ และบำเพ็ญพระราชกุศลถวาย เป็นการแสดงกตัญญูตเวทิตาคุณต่อพระมหากษัตริย์และบรมวงศ์ที่ได้ล่วงลับไปแล้ว

พระปราสาทหรือปราสาทพรสาท ถือเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะของขอม สร้างขึ้นบนพื้นฐานคติสัญลักษณ์แห่ง “เขาพระสุเมรุ” ซึ่งแทนความหมายของแกนหรือศูนย์กลางแห่งความเชื่อในศาสนาฮินดู^๕ การสร้างพระปราสาทอาจหมายถึงการสร้างสัญลักษณ์ใหม่แห่งอำนาจของกษัตริย์ท้องถิ่นขึ้นเพื่อประกาศสิทธิธรรมทางการเมืองการปกครอง เหนือดินแดนนครรัฐของตน และน่าจะผูกพันอยู่กับคติการแสดงความหมายของเมืองในฐานะรูปจำลองของจักรวาล ซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง จึงอาจแสดงให้เห็นถึงความพยายามของกษัตริย์ท้องถิ่น ในการแข่งขันเพื่อสร้างความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองของนครรัฐของตน ด้วยการสร้างสัญลักษณ์แสดงปริมณฑลของจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งปริมณฑลแห่งอำนาจขึ้นมา^๖ เพื่อเป็นการแสดงถึงอำนาจและอาณาเขตให้ผู้อื่นได้รับทราบทั่วกัน

จักรวาลในแนวความคิดของศาสนาฮินดู มีคำบรรยายไว้ว่า จะมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางล้อมรอบด้วยภูเขาวงแหวนหลายชั้น แต่ละชั้นกันด้วยมหาสมุทร เฉพาะชั้นนอกสุดเลยเขตภูเขาวงแหวนวงสุดท้าย มีมหาสมุทรใหญ่ชื่อ “สีทันดร” คั่นอยู่ก่อนจะถึงขอบภูเขาวงแหวนใหญ่อีกวง ซึ่งเป็นกำแพงชั้นนอกสุดของจักรวาลนี้ ท่ามกลางมหาสมุทรใหญ่จะปรากฏทวีปอีก ๔ แห่ง ตั้งอยู่ในทิศทั้ง ๔ ซึ่งทวีปที่อยู่ทางทิศใต้ก็คือชมพูทวีปอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์ ตัวเขาพระสุเมรุชั้นนอกสุดเขาจะเป็นที่สถิตของเหล่าเทพเทวดาทั้งหลาย เงื่อนไขที่เป็นองค์ประกอบของภาพรวมแห่งจักรวาลเช่นนี้ เมื่อสร้างเป็นเทวสถานในงานสถาปัตยกรรมของขอมขึ้น ปราสาทปราสาทที่อยู่ตอนกลางของผังรวมจะหมายถึงเขา พระสุเมรุที่เป็นแกนกลางของจักรวาล ส่วนประกอบย่อยที่เป็นปราสาทประสาทเล็กอีก ๔ หลัง หมายถึงทวีปทั้ง ๔ และระเบียงคดที่ล้อมรอบหมายถึงขอบกำแพงแห่งจักรวาล พื้นที่ขานขาน

^๕ สมคิด จิระทัศนกุล, วัดพุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

^๖ เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

ภายในเขตระเบียงคดเข้ามาหมายถึงมหาสมุทรอันกว้างใหญ่^๗ เป็นสื่อสัญลักษณ์ในการเชื่อมประสานรอยต่อระหว่างคติความเชื่อให้ปรากฏเป็นรูปธรรมที่สามารถสัมผัสได้จริง

สัณฐานจักรวาลตามความเข้าใจของคนไทยซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากพระบาลีในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาต่างๆ ซึ่งกล่าวได้ว่า จักรวาลอันเป็นที่ตั้งของภพภูมิทั้ง ๓ มี กามภูมิ รูปภูมิและอรุณภูมิ นั้นมีสัณฐานกรมดจุลัธรถ ตั้งอยู่บนน้ำเป็นจำนวนนับแสนโกฏิจักรวาล มีพื้นดินต่อเนื่องกันเป็นผืนเดียว มีเขาจักรวาลกำหนดขอบเขตจักรวาลโดยรอบ ระหว่างรอยต่อของจักรวาลทั้ง ๓ อัน เปรียบเหมือนรอยต่อของบาตร ๓ ใบ ซึ่งไม่มีผืนแผ่นดินรองรับ เป็นที่มีตสนิทธิปราศจากแสงอาทิตย์เป็นนรกโลกันต์ ที่กึ่งกลางจักรวาลเป็นเขาสุเมรุ เป็นที่ตั้งของไพชยนต์มหาปราสาทกลางเมืองไตรตรึงษ์ อันเป็นวิมานของพระอินทร์ที่กึ่งกลางสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ เขาพระสุเมรุ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขึ้นมาจากมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ และหยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่บนผาสามเส้า ภายในผาสามเส้าเป็นที่ตั้งของพิภพอสูร มีขนาด ความกว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เท่ากับความกว้างของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เขา พระสุเมรุมีระเบียงตั้งล้อม ๕ ระเบียง ซึ่งพระอินทร์ได้ตั้งอารักขาไว้ทั้ง ๕ ชั้น คือระเบียงแรกเป็นที่อยู่ของนาค ระเบียงที่ ๒ เป็นที่อยู่ของครุฑ ระเบียงที่ ๓ เป็นที่อยู่ของรากลษระเบียงที่ ๔ เป็นที่อยู่ของยักษ์ ระเบียงที่ ๕ เป็นที่อยู่ของท้าวจาดุมหาราชถัดจากเขาสุเมรุเป็นสี่ทันตรสมุทร และเขาสัตตปริภันท์ คือเขาทั้ง ๗ ตั้งเป็นวงล้อมเขาสุเมรุเสมือนมณฑลฉัตรมีขนาดประมาณกึ่งหนึ่งของภูเขาที่อยู่เบื้องหน้า ได้แก่ เขายุคนธร สูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ เขาเนมินธรสูง ๕,๒๕๐ โยชน์ เขาวินตกะสูง ๒,๖๒๕ โยชน์ และเขาอัศกรรณ สูง ๑,๓๑๒ โยชน์เศษ ระหว่างทั้ง ๗ มีแม่น้ำสี่ทันตรกันสัตตปริภันท์เป็นที่อยู่ของท้าวจาดุมหาราช เทพ และยักษ์ ถัดจากสัตตปริภันท์เป็นมหาสมุทร กว้างตันขึ้นเป็นลำดับจรดทวีปทั้ง ๔ และลึกลงตามลำดับจากชายทวีปไปจรดเขาจักรวาล ซึ่งเป็นวงล้อมจักรวาลมีความสูงพ้นขึ้นจากน้ำ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ และหยั่งลงไปใต้น้ำ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ มหาสมุทรโดยรอบแบ่งหรือกำหนดด้วยรัศมีแห่งเขาสุเมรุทั้ง ๔ ด้าน เป็นมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งของทวีปคือบุพริเทหทวีป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกมีสัณฐานกลม อปรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก มีสัณฐานเป็นดั่งอัมจันทร์ ชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ สัณฐานดั่งเรือเกวียน และอูตรกฐทวีป มีสัณฐานดั่งตั้งสี่เหลี่ยม ทวีปทั้ง ๔ ยังมีทวีปปริวาร แห่งละ ๕๐๐ รวม ๒,๐๐๐ ทวีป เป็นที่อยู่ของมนุษย์ และมนุษย์อย่างเรานี้อาศัยอยู่ชมพูทวีป กว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นพื้นที่น้ำท่วม ๔,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งอาศัยตั้งบ้านเมืองสำคัญต่างๆ ๓,๐๐๐ โยชน์ เป็นป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำ แหล่งพืชพันธุ์ เป็นที่อยู่อาศัยของอาริยะบุคคล มนุษย์ ตลอดจนสัตว์หิมพานต์นานาชนิด เป็นที่อันอุดม ๓,๐๐๐ โยชน์ ได้พื้นแผ่นดินเป็นที่ตั้งของนรกขุมต่างๆ และระหว่างทวีปทั้งสี่เป็นที่ตั้งของทวีปทอง มีป่าจิว เป็นที่อยู่ของครุฑ เทวภูมิแดนสวรรค์อยู่โดยรอบเขาสุเมรุ บนเขาสุเมรุเป็นชั้นที่อยู่ของพระอินทร์ เหนือเขาสุเมรุขึ้นไปจนถึงชั้นพรหม ซึ่งมีรูปและไม่มีรูป โดยสรุปดังนี้เนื้อความในคัมภีร์ได้บรรยายรายละเอียดของแต่ละสิ่งย่อยออกไปอีกมากมายเกินพรรณได้ถ้ถ้วน ด้วยกำหนดความเชื่อเรื่องไตรภูมิโลกสัณฐานจากพระบาลีนี้เอง เป็นแหล่งบันดาลใจใหญ่เป็นทิศแนวทางให้ช่างฝีมือไทยทุกประเภท ใช้จินตนาการสร้างงานศิลปะสถาปัตยกรรมเพื่อเทิดพระเกียรติยศ พระมหากษัตริยาธิราช ประกอบการสร้าง

^๗ สมคิด จิระทัศนกุล, วัตพุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๔๕.

พระเมรุมาศ สืบต่อมาทุกยุคทุกสมัย^๘ เป็นหลักฐานยืนยันถึงคติความเชื่อที่ต้องการสื่อให้เห็นออกมา เป็นรูปธรรมที่สามารถสัมผัสเห็นด้วยตาจริง ๆ มิใช่เพียงแค่เล่าขานกันมาเท่านั้น

คตินิยมมักจะใช้พระปรางค์เป็นหลักของวัดเสมอ ด้วยพระเจดีย์ หรือมณฑป ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า^๙ และพระปรางค์ก็เป็นเจดีย์แบบหนึ่ง โดยถือกันว่า พระปรางค์เป็นสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเช่นกัน พระปรางค์ไทย มีการดัดแปลงแต่งเติมมาจากประสาทรูปของขอมในสมัยลพบุรีตั้งแต่สุโขทัย และนิยมสร้างกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้น และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีพัฒนาการทางแผนผังรูปทรง และการตกแต่งออกมา โดยยึดรูปทรงให้สูงขึ้นตามลำดับ จากรูปทรงฝักข้าวโพดในสมัยอยุธยา มาเป็นแบบรูปทรงจอมแหในสมัยรัตนโกสินทร์^{๑๐} การที่พระปรางค์ได้รับความนิยมในยุคนั้นก็เพราะมีคติว่า พระปรางค์เปรียบได้กับพุทธสถานกลางเมือง ในฐานะเป็นตัวแทนศูนย์กลางแห่งจักรวาล จึงอาจเกี่ยวข้องกับคติการสร้างเมืองให้เป็นรูปจำลองของจักรวาลตามคติขอมที่มีก่อนหน้า^{๑๑} ดังนั้น การสร้างพระปรางค์ในยุคหลังต่อมา เป็นเหมือนการสืบสานคติความเชื่อกันต่อมา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจกล่าวได้ว่ายุคแห่งการสร้างบ้านเมืองใหม่โดยเริ่มในสมัยปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ประการแรกทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างบ้านสร้างเมืองใหม่ให้ใหญ่โต สง่างามเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยา ให้เหมือนครั้งบ้านเมืองดี นับตั้งแต่การสร้างพระบรมมหาราชวัง และวัดวาอารามต่างๆ สถานที่บางแห่งก็ยังคงขนานนามให้เหมือนกับสถานที่เคยมีในกรุงศรีอยุธยา^{๑๒} จึงกล่าวได้ว่า พระบรมมหาราชวัง วัด และพระปรางค์ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับอิทธิพลจากสมัยอยุธยา และได้นิยมการสร้างพระปรางค์เหมือนสมัยอยุธยา

พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามหรือวัดแจ้ง เป็นสถาปัตยกรรมหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากพระปรางค์สมัยอยุธยา โดยองค์พระปรางค์งดงามด้วยศิลปะ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นเป็นตระหง่าน มีความเป็นเอกลักษณ์ที่เป็นของตัวเอง และที่สำคัญสื่อสัญลักษณ์ที่เกิดจากเครื่องประดับรอบองค์พระปรางค์ก็ตี รูปแบบทางสถาปัตยกรรมขององค์ พระปรางค์ก็ดี เป็นสื่อสัญลักษณ์สำหรับพุทธศาสนิกชนที่สามารถเปิดรับพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี เป็นเสมือนสื่อเชื่อมโยงความเข้าใจและความเข้าถึงในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งถ้ามีการสื่อประชาสัมพันธ์ให้เข้มแข็งและเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางแล้ว เชื่อได้ว่า พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามสามารถเป็นสื่อสัญลักษณ์เชื่อมโยงให้ผู้ได้พบเห็นสามารถน้อมใจเข้ามาสู่หลักพุทธธรรมได้

^๘ดูรายละเอียดใน พระยาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร: คลังปัญญา, ๒๕๒๘), หน้า ๓๕-๓๘.

^๙เสนอ นิลเดช, พื้นฐานอารยธรรมไทย, (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๕.

^{๑๐}สงวน บุญรอด, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาศิลปศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูธนบุรี, ๒๕๒๖), หน้า ๓๙.

^{๑๑}เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๔ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙.

^{๑๒}ณรงค์เดช เลิศมงคล, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและการประดับพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์”, ปริญญาโทศิลปศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

อย่างแน่นอน เพราะแนวคิดในการสร้างพระปรารภนั้นเป็นแนวคิดที่มุ่งถึงความสำคัญในด้านการเป็นสื่อให้ผู้พบเห็นได้เกิดทัศนคติที่สรวนตรีเยกกล่าวคือการได้มองเห็นสิ่งที่เป็นมงคลด้วยรูปแบบของพระปรารภนั้นเป็นรูปแบบที่เกิดจากแนวคิดทางศาสนาทั้งพราหมณ์และพุทธที่ผสมผสานกันจนลงตัวแล้ว โดยมุ่งเน้นให้พระปรารภเป็นสื่อเชื่อมโยงให้ผู้พบเห็นได้เข้าถึงหลักคำสอนทางศาสนาอย่างแท้จริง^{๑๓}

เจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ที่ชาวพุทธนิยมสร้างขึ้น เพื่อเป็นเครื่องแสดงออกถึงศรัทธาและความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา การที่จะสร้างเจดีย์ต่างๆ ได้ ผู้สร้างและชุมชนนั้น ต้องมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันมีศรัทธาอย่างมากจึงจะสร้างขึ้นได้เพราะถือว่าเป็นผลงานของกลุ่มชนในบริเวณนั้นได้อย่างดี เจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างเพื่อเป็นที่เคารพบูชาหรือสิ่งที่ใช้เตือนใจให้ระลึกถึง ในทางศาสนาก็หมายถึงศาสนสถานหรือสิ่งที่เคารพบูชาเนื่องด้วยพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนา เรียกเต็ม ๆ ว่าสัมมาสัมพุทธเจดีย์หรือพุทธเจดีย์มี ๔ ประเภท^{๑๔} คือ

๑. ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

๒. บริโภคเจดีย์ หมายถึง สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอยอย่างแคบ หมายถึง ต้นโพธิ์ อย่างกว้าง หมายถึง สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลตลอดจนสิ่งทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าเคยทรงบริโภค เช่น บาตร จีวร และบริวารอื่น ๆ เป็นต้น

๓. ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์บรรจุพระธรรม เช่น บรรจุใบลานจารึกพุทธพจน์แสดงหลักปฏิบัติสมบูรณ์เป็นต้น

๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธรูป

ความเชื่อหรือแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์นั้น ได้อิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนานิกายเจดีย์ซึ่งเป็นนิกายที่เกิดขึ้นหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ มีหลักคำสอนที่สำคัญเหมือนกับนิกายมหาสังฆิกะ โดยเฉพาะ ๒ ข้อแรกคือ (๑) การสร้าง การประดับแต่ง และการบูชาพระเจดีย์เป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ (๒) การถวายดอกไม้ เครื่องประดับตกแต่งเป็นต้นแก่พระเจดีย์ ถือเป็น การได้รับบุญกุศลอันใหญ่หลวง สอดคล้องกับความคิดเรื่องการบูชาพระสถูปเจดีย์ในนิกายธรรมคุปต์ว่า สังฆทานมีผลมากกว่าทานอื่น แต่การบูชาพระเจดีย์มีผลมากกว่าสังฆทาน^{๑๕} ก่อให้เกิดความนิยมในการสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาในสมัยต่อ ๆ มา

อิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าว จึงเกิดความนิยมในการสร้างเจดีย์ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาไม่เฉพาะประเทศไทยเท่านั้น กล่าวได้ว่าประเพณีของชาวพุทธในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเมื่อมีโอกาส และฐานะมักจะนิยมพากันสร้างสถูปเจดีย์ไว้ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

^{๑๓} พระครูปลัดชัยวัฒน์ ภูริปัญโญ (ธัญญา โกลิทธิ), “การศึกษาพระปรารภวัดอรุณราชวราราม ในฐานะสื่อสัญลักษณ์ส่งเสริมการเปิดรับพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๑.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๑๕} เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๒๒), หน้า ๗๕.

เพื่ออุทิศส่วนกุศลและเพื่อสร้างบารมี ถือได้ว่ามาจากอิทธิพลชาดกในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะคัมภีร์พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ซึ่งเป็นพุทธจริยาที่เป็นเหตุให้ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ เนื่องจากเจดีย์เป็นหลักฐานโบราณคดีทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่พบบริเวณต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าได้สร้างหรือทำอะไรขึ้นเพื่ออะไรเป็นต้น ตลอดจนเป็นเครื่องชี้ให้เห็นร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชน สังคม วัฒนธรรมประเพณีและศาสนาได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะเจดีย์เป็นโบราณสถานสำคัญที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาและผู้คนในสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี การค้นพบซากโบราณสถานเจดีย์ในภาคต่างๆ ของประเทศไทยจำนวนมาก พบว่ามีทั้งที่ปรากฏแต่ซากและมีเค้าโครงหลงเหลืออยู่ บางแห่งเหลืออยู่แต่เพียงเนินดินเป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เจดีย์ในพระพุทธศาสนานั้นถูกสร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธาและความเคารพ แสดงให้เห็นว่าถ้าบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนมั่งคั่งและมีศรัทธามากก็มักสร้างเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่ สวยงามและมีความมั่นคงถาวร บริเวณภาคกลางมีการค้นพบซากเจดีย์ในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณที่พบมากได้แก่ เมืองโบราณอู่ทอง เมืองนครโบราณปฐม เป็นต้น

๔.๒.๒ ด้านประติมากรรม

ประติมากรรม^{๑๖} หมายถึงงานปั้นและงานแกะสลักจากวัสดุต่างๆ ประติมากรรมสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา และเป็นผลงานประติมากรรมประเภทรูปเคารพ ระยะแรกจะใช้สัญลักษณ์ขึ้นก่อน เป็นคติดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย รูปดอกบัวหรือรอยพระพุทธบาทแทนการประสูติ รูปต้นโพธิ์หรือแท่นบัลลังก์ แทนการตรัสรู้ ธรรมจักรมีกวางหมอบประกอบแทนการแสดงปฐมเทศนา หรือการประกาศศาสนา และรูปสลูปะเจดีย์แทนการปรินิพพาน

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า ในประเทศไทยได้มีการค้นพบสัญลักษณ์ที่ใช้เป็นสื่อเคารพแทนพระพุทธรูปจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณที่พระพุทธศาสนาเคยรุ่งเรืองมาก่อน เห็นได้จากการค้นพบรูปธรรมจักรและกวางหมอบศิลาจำนวนมาก เป็นสัญลักษณ์หมายถึงพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา เป็นคติตามแบบอินเดีย ลวดลายเครื่องประดับของรูปธรรมจักรมีฝีมือช่างคล้ายศิลปะคุปตะ สลักทั้งสองด้านธรรมจักร บางวงอาจเคยตั้งเหนือยอดเสากลางแจ้ง เพราะได้พบพระพุทธรูปสลักบนแผ่นศิลาที่เมืองคูบัว เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้านั่งขัดสมาธิอยู่ตรงกลางมีรูปจำลองสลูปะอยู่ทางซ้ายและธรรมจักรบนยอดเสาอยู่ทางขวา^{๑๗}

ชาวพุทธเชื่อกันว่า พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งความเคารพ ที่ชาวพุทธมีต่อพระพุทธองค์ เกิดขึ้นสมัยพระเจ้ากนิษกะเป็นครั้งแรกในดินแดนประเทศอินเดียทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ที่ชาวกรีกเคยมีอำนาจปกครองมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ทรงยกทัพเข้าไปรุกรานราว

^{๑๖} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครปฐม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๕๔-๖๐.

^{๑๗} สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓.

พ.ศ. ๒๑๗-๒๑๘^{๑๘} ต่อมาชาวโรมันได้ติดต่อค้าขายกับชาวอินเดียด้วย จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. ๖๐๐ ช่างกรีก-โรมัน จึงได้สร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้นได้อย่างสวยงามเหมาะสมตามพุทธลักษณะ^{๑๙} ส่วนลักษณะพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปในประเทศไทย จากหลักฐานที่พบการหล่อโลหะในประเทศมีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖^{๒๐} จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัย คือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ ได้มีการหล่อพระพุทธรูปสำริด ซึ่งมีความประณีตความงามมาก พระพักตร์รูปไข่ มีรอยยิ้มอ่อนช้อยคล้ายผู้หญิง มองดูเรียบง่ายไปทั้งองค์ คู่มือเอิบ วิธีการหล่อพระของสุโขทัยถือเป็นแบบอย่างที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ก็ยังมีพระพุทธรูปแบบเชียงแสน มีลักษณะเป็นแบบผู้ชายเต็มตัว ออกกว้าง มีกล้ามเนื้อ ลักษณะกลมแสดงความเป็นบึกบึน กล่าวหาญ ในสมัยอยู่ทองมีลักษณะรูปเหมือนคนธรรมดาตามาก แสดงถึงความรู้สึกออกมาให้เห็นชัด พระพักตร์ดู ส่วนใหญ่จะเป็นพระพุทธรูปนั่ง^{๒๑} สมัยอยุธยา ไม่ค่อยสวยงามนักอาจเป็นเพราะประชาชนในสมัยนั้นไม่ค่อยมีจิตใจที่จะอะไรเนื่องจากมีสงครามเกิดขึ้นบ่อยและช่างก็มีน้อย แต่พระพุทธรูปชินราช เป็นพระพุทธรูปองค์เดียวมีลักษณะสวยงามที่สุด สร้างสมัยปลายสุโขทัย ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบสุโขทัยกับเชียงแสน^{๒๒} พระพุทธรูปที่หล่อขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์มีลักษณะเทอะทะ ไม่เรียวยาวเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ความงามก็งามไม่เท่ากับพระพุทธรูปในสมัยอยุธยา พระประธานนิยมหล่อเป็นพระทรงเครื่องปางมารวิชัย ภายอดแหลม ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระประธานในพระอุโบสถมีขนาดเล็ก มีมณฑปครอบ ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง กล่าวคือไม่เปลืองแรงงาน ไม่เปลืองโลหะที่นำมาหล่อ ไม่เปลืองค่าใช้จ่าย นับเป็นแบบแผนการหล่อพระพุทธรูปที่เป็นองค์ประธานมาจนถึงทุกวันนี้^{๒๓}

การสร้างพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ

๑. ช่วงปฏิมากรรมแบบดั้งเดิม ช่วงนี้ก็อยู่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๑-๓ การสร้างพระพุทธรูปในช่วงนี้จะทำตามแบบอย่างที่เคยทำกันมา อีกทั้งบางรัชกาลก็สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาใหม่น้อยองค์ อย่างเช่นรัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นว่าพระพุทธรูปที่สร้างกันมาในอดีตมีมากมายแล้ว ที่ชำรุดเสียหายก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก น่าจะหันไปปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปที่ชำรุด จะเหมาะกว่าจึงทรงให้รวบรวมพระพุทธรูปที่ชำรุดได้ถึง ๑,๒๘๔ องค์ ทรงโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ จนเป็นองค์พระครบสมบูรณ์ แล้วพระราชทานไปยังวัดต่างๆ ส่วนที่เหลือก็ทรงโปรดให้นำไปประดิษฐานในวิหารคต วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ส่วนพระพุทธรูปที่สร้างใหม่ก็มีพระประธานในพระอุโบสถ และพระประธานในมณฑป วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ โดยโปรดให้พระยาเทวราชรังสรรค์เป็นผู้สร้าง และพระพุทธรูปในพระวิหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปั้นหุ่นพระพักตร์พระพุทธรูปจุฬารักษ์ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ

^{๑๘} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., ศ.ดร., *ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์*, (กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธา-การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๙.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

วัดราชสิทธิาราม และพระพุทธรูปธรรมมิตรโลกธาตุดิลก พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรวิหาร ต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปใหม่ขึ้นหลายองค์ เช่น พระพุทธรูปตรีโลกเชษฐ์ พระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม พระพุทธรูปเสถียรธรรมณี พระประธานในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม พระพุทธรูปนันทคุณ พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม พระพุทธรูปมหาโลกาภินันต์ พระประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ นนทบุรี และโปรดให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ยาว ๘๐ ศอก ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารคด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นอกจากนี้ยังโปรดให้หล่อพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริยาธิราช ๒ องค์ แต่ละองค์หล่อด้วยสำริดสูง ๖ ศอก หุ้มด้วยทองคำหนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ประดับด้วยเนาวรัตน์อัญมณี ถวายพระนามว่า พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาลงคมหาราช เพื่ออุทิศพระราชกุศลและเป็นพระราชอนุสรณ์ แต่พระอัยกา คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาลงคมหาราช และอีกองค์หนึ่งถวายพระนามว่า พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย เพื่อถวายพระราชกุศลและเป็นพระราชอนุสรณ์แด่พระราชบิดา คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์ ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านหน้าพระมหารัชมังคลาจารย์ปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต^{๒๔}

๒. ช่วงปฏิมากรรมระยะปรับตัว ช่วงนี้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ ซึ่งเป็นสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกในด้านต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์ทั่วไป เช่น ปั้นจิ๋วเป็นริ้ว บนพระเศียรไม่มีต่อมพระเมาลี พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้แก่ พระสัมพุทธพรรณี พระประธานในพระอุโบสถวัดราชาธิวาสวิหาร พระพุทธรูปรัตนราย และพระพุทธรูปสิหิงค์ปฏิมา ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตยมหาสีมาราม นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงคิดว่า เมืองไทยได้ผ่านเหตุการณ์ร้ายต่างๆ มาได้อย่างปลอดภัย ไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่นดังประเทศเพื่อนบ้าน คงจะมีเทพเจ้าคอยช่วยปกป้องรักษาประเทศไทยไว้ จึงโปรดให้สร้างเทวรูปพระสยามเทวาธิราชขึ้นด้วยทองคำทั้งองค์ สูง ๘ นิ้วฟุต ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวังชั้นใน สำหรับรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายองค์ เช่น พระพุทธรูปอังคีรส พระประธานในพระอุโบสถ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระพุทธรูปปัญญาอัคคีและพระพุทธรูปชิวญาณ ซึ่งทั้ง ๒ องค์ประดิษฐานอยู่ในวิหารแก่งวัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธรูปชินราชจำลองพระประธานในพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และพระพุทธรูปนฤมลธรรมโฆส พระประธานในพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน อยุธยา^{๒๕}

๓. ช่วงปฏิมากรรมร่วมสมัย สมัยนี้ก็อยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๖ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมากขึ้นไปอีก ปฏิมากรรมในสมัยนี้จึงเน้นให้เหมือนคนจริง อีกทั้งหันไป

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูปชินราช จังหวัดพิษณุโลกในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสดมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖-๒๗, และ ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๘, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปี ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๙-๑๓๕..

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูปชินราช จังหวัดพิษณุโลกในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, หน้า ๒๗-๒๘, และ ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๘, หน้า ๑๒๙-๑๓๕.

สร้างปฏิมากรรมรูปคน เช่น อนุสาวรีย์ต่างๆ แทนพระพุทธรูปมากขึ้น รัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่า พระพุทธรูปมีมากแล้ว จึงทรงสร้างพระพุทธรูปไม่กี่องค์ เช่น ทรงโปรดให้สร้างพระมหานาคชินะ พระพุทธรูปปางนาคปรก หน้าตักกว้าง ๙ นิ้ว ขึ้นในสมัยที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณรประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธรูปองค์นี้ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนตำหนักปั้นหยาวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ด้วยหินอ่อนปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ วัดราชาธิวาสวิหาร โปรดให้สร้างพระพุทธรูปนิโรคนคราย ปางสมาธิหน้าตักกว้าง ๑๕ เซนติเมตร กะไหล่ทองจำนวน ๑๖ องค์เท่าปีครองราชย์ แล้วพระราชทานให้จังหวัดต่างๆ สำหรับสักการบูชา ทรงให้สร้างพระแก้วมรกตน้อยไว้เป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์ นอกจากนี้ เมื่อพระองค์ได้ทรงรับพระเศียร พระกร และพระบาทของพระพุทธรูป แต่ไม่มีพระวรกายจากวัดในเมืองศรีสัชชนาลัย ก็ทรงโปรดให้ช่างปั้นพระวรกายขึ้นใหม่ให้ได้สัดส่วน และนำมาประกอบเป็นองค์พระที่สมบูรณ์ ทรงถวายนามว่า พระร่วงโรจนฤทธิ์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารมุขด้านทิศเหนือของพระปฐมเจดีย์ รัชกาลที่ ๗ โปรดหล่อพระพุทธรูปนุสนาค เป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ เพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ปัจจุบันพระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานอยู่ในวิหารแก่งวัดบวรนิเวศวิหาร รัชกาลที่ ๘ โปรดให้สร้างพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล รัชกาลที่ ๙ โปรดให้สร้างพระพุทธรูปหลายองค์ เช่น พระพุทธรูปวันตบพิตร พระพุทธรูปปางห้ามสมุทรในวโรกาสที่ทรงผนวช ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนตำหนักปั้นหยาวัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธรูป ภ.ป.ร.ปางประทานพร หน้าตักกว้าง ๑๘ นิ้ว สำหรับสักการบูชาส่วนพระองค์ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรปางมารวิชัย พระประธานในพระอุโบสถวัดชิวาลงกรณ์ ปากช่อง นครราชสีมา พระศรีศากยทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี เป็นพระพุทธรูปปางลีลา สูง ๒,๕๐๐ กระเบียด ประดิษฐานเป็นพระประธาน ณ พุทธมณฑล ส่วนสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถฯ ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปวิไลกนกญาน บพิตรสิริกิติธรรมโสถิผล เป็นพระปางรำพึง มีขนาดเท่าพระองค์ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธรูปชินวรมุณี พระประธานในวัดศาลโคตม อำเภอนินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี^{๒๖} ปัจจุบันตามวัดต่างๆ จะสร้างพระพุทธรูปตามความพอใจ ไม่มีเกณฑ์ตายตัว แต่ก็มีวัดไม่น้อยหันไปสร้างพระพุทธรูปแบบเชียงแสน และสุโขทัยอีก เช่น พระพุทธโคดม พระพุทธรูปหล่อสัมฤทธิ์ ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๕ วา ๓๐ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปหล่อโลหะที่ใหญ่ที่สุดในโลก ประดิษฐานอยู่ที่วัดไผ่โรงวัว สุพรรณบุรี และพระพุทธรูปทักษิณมิ่งมงคล ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปั้น ขัดสมาธิเพชร ปางปฐมเทศนา หน้าตักกว้าง ๑๕ เมตร ประดิษฐานอยู่บนยอดภูเขาทอง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา นอกจากนี้ก็ยังมีอีกหลายองค์อยู่ตามภาคต่างๆ ทั่วประเทศ

สรุปได้ว่า ประติมากรรมที่สร้างขึ้นในราชอาณาจักรไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งใน ส่วนของการกำกับโดยรัฐอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข หรือการดำเนินของพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยการนำของพระภิกษุสงฆ์ เป็นการสร้างด้วยความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยประติมากรรมที่โดดเด่นที่สุดก็คือพระพุทธรูปปาง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่มีระยะเวลาที่นานที่สุด อีกทั้ง

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อ พระพุทธรูปชินราช จังหวัดพิษณุโลกในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, หน้า ๒๘-๒๙, และ ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปี, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒.

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ให้ความสำคัญต่อการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ศิลปะของพุทธศิลป์ จึงมีการพัฒนาตามความนิยมของพระมหากษัตริย์ จนถึงปัจจุบัน ศิลปะของพุทธศิลป์มีลักษณะที่หลากหลาย ไม่มีลักษณะเด่นเป็นการเฉพาะ

๔.๒.๓ ด้านจิตรกรรม

จิตรกรรมไทยที่มีมาแต่โบราณ นิยมถ่ายทอดภาพที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและเขียนกันมาทุกยุคทุกสมัย เพื่อเป็นพุทธบูชา ภาพจิตรกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีปรากฏอยู่ตามผนังอาคารทางพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ แม้แต่ในคูหาองค์ปรางค์ รวมทั้งอาคารต่างๆ ที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนัง เป็นการเขียนภาพเพื่อแต่งพื้นผนังให้สวยงาม เพื่อเป็นการสั่งสอนเรื่องราวทางพุทธศาสนา โดยเป็นการสอนแบบมีภาพประกอบ เพื่อให้บุคคลที่อ่านหนังสือไม่ออก ได้มีโอกาสได้ทราบเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้ ด้วยเหตุนี้ จิตรกรรมไทยฝาผนังจึงเขียนเรื่องราวที่ไม่พ้นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยช่างเขียนได้นำโครงเรื่องมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา คัมภีร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะเรื่องอดีตพุทธ พุทธประวัติ ชาดก หรือไตรภูมิ ซึ่งเป็นเรื่องที่พบได้เสมอ ๆ การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังของไทยในระยะแรก จะมีลักษณะของเส้นและสีเขียนเป็นอย่างง่าย ๆ เช่น ภาพเขียนบนปูนปั้นและแผ่นอิฐ ตัวอย่าง เช่น ในสมัยทวารวดี เป็นต้น และมีการวิวัฒนาการจนมาถึงสมัยปัจจุบัน ซึ่งในแต่ละสมัยจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามยุคสมัยทั้งลักษณะรูปแบบและเทคนิคของตัวเอง ซึ่งแปรเปลี่ยนไปตามความคิดของสังคม สิ่งแวดล้อมและการได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศเข้ามาสอดประสานอยู่ด้วยเสมอ^{๒๗} แต่สิ่งที่ไม่แปรเปลี่ยนไปก็คือการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้นจะวาดเพื่อประดับ ตกแต่งสถาปัตยกรรมสำคัญไว้ที่วัดและวัง^{๒๘} เป็นส่วนมาก ซึ่งจิตรกรได้อาศัยสิ่งแวดล้อมในสมัยนั้น ๆ เป็นแบบอย่างมาประกอบเป็นภาพขึ้นตามเรื่องราวของชาดกบ้าง ตามพุทธประวัติบ้างโดยมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และแบบแผนทางขนบประเพณีของไทยสอดแทรกไว้ โดยเหตุนี้จึงสังเกตได้ว่าบรรดาปราสาทราชวังที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน มณฑป บัลลังก์ หรือราชาสน์ ศาลา บ้านเรือน การแต่งกาย เครื่องนุ่งห่ม ของกษัตริย์ นางพญา นางข้าหลวง ขุนนางทหาร ตลอดจนชาวบ้าน ชาวป่า ต้นไม้ สัตว์ ช้าง ม้า วัว ควาย ฯลฯ เหล่านี้ จิตรกรได้นำมาจากความเป็นจริง ตามพื้นที่และตามยุคสมัยที่เขียนโดยจิตรกร ได้ดัดแปลงแต่งเสริมให้เกิดความงามขึ้นตามแบบอย่างของศิลปะ ดังนั้นจิตรกรรมไทยจึงเป็นงานสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมของคนไทยที่มีลักษณะและ แบบอย่างเป็นของคนไทยโดยเฉพาะ^{๒๙} ซึ่งสอดคล้องกับ สุชาติ เถาทอง ได้กล่าวไว้ว่าจุดมุ่งหมายของจิตรกรรมฝาผนังของไทย นอกจากจะมีไว้เพื่อประดับตกแต่งในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้ว คุณค่าประการหนึ่งที่จะได้รับ คือเรื่องราว

^{๒๗} ชาญวิทย์ สุขพร, “พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๘.

^{๒๘} วิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์, ไทยศึกษา: ประติมากรรมและจิตรกรรมไทย หน่วยที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๐.

^{๒๙} พระพงศศักดิ์ อภิสุขโว, “ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐.

หลักธรรมบางประการที่พระสงฆ์เทศนาสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนยึดถือนำไปปฏิบัติ^{๓๐} เรื่องเหล่านี้ มิใช่มีแต่ในคำเทศนาของพระสงฆ์เท่านั้น ยังปรากฏเป็นภาพเล่าเรื่องบนผนังอาคารภายในวิหารนั้น ด้วย การเชื่อเรื่องบาป บุญ มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน^{๓๑} ดังนั้น เราจะเห็นว่าจิตรกรรมอีสานส่วนใหญ่จะเป็นการสั่งสอนศีลธรรมแสดงเรื่องราวที่เป็นความเชื่อ ความศรัทธาในพระศาสนา^{๓๒} อันเป็นหลักพุทธปรัชญาซึ่งนิยมสร้างให้ปรากฏในพุทธศิลป์ด้านจิตรกรรม^{๓๓} จึงส่งผลต่อความเชื่อเรื่องบุญ บาป ชาตินี้ชาติหน้า ผีและเทวดา^{๓๔} ฉะนั้น เมื่อพระสงฆ์เทศนาให้ฟัง หูยอมได้ยินและตาก็มีโอกาสได้เห็นภาพที่ปรากฏบนผนัง ภาพจึงเป็นสื่อในการสอนทำให้คนอยากสร้างความดี^{๓๕} ดังนั้น ในขณะที่พระเทศน์ก็จะทำให้สามารถทำความเข้าใจได้ทั้งก่อนฟังเทศน์ ขณะกำลังเทศน์ และหลังจากฟังเทศน์ จบแล้ว

๔.๒.๔ ด้านวรรณกรรม

กวีหรือนักประพันธ์ที่นับถือพุทธศาสนา เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้า ในพระพุทธานุภาพ ได้ถ่ายทอดความรู้สึกและอารมณ์ออกมาเป็นตัวหนังสือ โดยจารึกไว้ในรูปของวรรณกรรมต่างๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองคือ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะกล่อมเกลาจิตใจของบุคคลให้ดีขึ้น ใฝ่ดีงามและประณีตขึ้น หากดูเพียงผิวเผินจะเห็นว่าพุทธศาสนากับวรรณคดีเป็นเรื่องที่แตกต่างกัน แต่เหตุที่กวีได้มองเห็นจุดประสงค์อันลึกซึ้งของพุทธศาสนาและวรรณคดีที่มีจุดหมายปลายทางเดียวกัน คือต้องการกล่อมเกลาจิตใจคนให้ดีขึ้น วรรณคดีไทยเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น^{๓๖} อาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีไทยเกือบทุกเรื่องมีความสัมพันธ์กับพระพุท-

^{๓๐} สุชาติ เถาทอง, **ศิลปะกับมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๖๙.

^{๓๑} พระกัณหา กนตสีโล (อนุอัน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติความเชื่อเรื่องบาป-บุญ ที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ก.

^{๓๒} สุมาลี เอกชนนิยม, **อุปแต้มในลิมอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒-๑๔.

^{๓๓} พระมหาพิศพงษ์ พรหมโชโต, “หลักพุทธปรัชญาที่ปรากฏในพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ก.

^{๓๔} เนตรนภา แก้วแสงธรรม, “การศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวจังหวัดอุบลราชธานี: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดทุ่งศรีเมือง วัดบ้านนาควายและวัดหนองมะนาว”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๙.

^{๓๕} เสนาะ เทียรทอง, “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์: ศึกษาเฉพาะกรณีของพระครูอุทัยภคตาพร (หลวงพ่อบุญ) วัดไร่โรงวัว”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก.

^{๓๖} พระมหาสุชนันต์ สุขขุฒโน (แก้วมณี), “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๒.

ศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งนี้เพราะศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจของคนไทยมาตั้งแต่อดีตกาลบรรพบุรุษของไทยได้ยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น^{๓๗}

จากเหตุแห่งความเชื่อและความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดวรรณกรรมหลายเรื่อง หลายประเภทด้วยกัน เช่น

๑. บทสวดมนต์ บทสวดบทอ้อนวอนและบทสวดดี ได้แก่ บทพระณามพจน์ หรือบทไหว้ครู ซึ่งกวีมักไหว้บูชาพระรัตนตรัย และเทพเจ้าต่างๆ บทสวดสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ลิลิตโองการแข่งน้ำ สมัยพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา ฉันทดุษฎีสังเวย กล่อมช้าง

๒. คัมภีร์ศาสนา คัมภีร์ของพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎก ซึ่งมี ๓ หมวดคือพระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพุทธวจนะต่างๆ พระวินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องระเบียบข้อบังคับของพระภิกษุสงฆ์

๓. ประวัติศาสตร์และสาวก พุทธประวัติ และวรรณคดีชาดก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมี หรือคุณงามความดีต่างๆ วรรณคดีศาสนาพราหมณ์ เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น รามเกียรติ์

๔. แสดงความรุ่งเรืองของศาสนา วรรณคดีกล่าวถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาเช่นศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์และปูนโถงวาทคำฉันท์

๕. คำสอนของศาสดา กวีผู้แต่งมีจุดประสงค์ที่จะสั่งสอนหลักธรรมแก่ผู้อ่าน ซึ่งอาจแทรกอยู่ในวรรณคดีทางโลก ในวรรณคดีชาดก นำเอาก่อนพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง ของพระยาสิทธิ^{๓๘}

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยมากจะมุ่งสอนใจของบุคคลให้รู้ดีรู้ชั่ว กล่อมเกล่าจิตใจให้ประณีตงดงามขึ้น เว้นจากสิ่งที่ช่วยให้ประพัตติในสิ่งที่ตั้งงาม จึงได้เรียกกันว่าวรรณกรรมคำเทศน์ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น ส่วนวรรณกรรมที่มีเนื้อหาในด้านให้คำแนะนำในการดำเนินชีวิต จัดเป็นวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ สุภาชิตพระร่วง เพลงยาวถวายโอวาท สุภาชิตสอนหญิง กฤษณาสอนน้อง โลกนิติคำโคลง ความแตกต่างของวรรณกรรมสองประเภทนี้เห็นได้ชัด คือ วรรณกรรมคำเทศน์จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนธรรม ส่วนวรรณกรรมคำสอนจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำแนะนำสั่งสอนที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติและใช้สั่งสอนเยาวชนในกลุ่มของตน เพื่อเป็นแนวทางในชีวิตประจำวัน เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว วรรณกรรมทางศาสนาต้องการแสดงถึงจุดมุ่งหมายหรือคุณค่า ดังต่อไปนี้

๑. มุ่งแสดงให้ผู้ศึกษาได้ตระหนักถึงคุณค่าของพุทธธรรม และความสูงส่งของพุทธศาสนา และให้เห็นคุณค่าของการบำเพ็ญทาน เช่น มหาชาติคำหลวง

^{๓๗} ประสิทธิ์ ศรีสมุทร, วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา, กองผลิตเอกสารและตำรามหาวิทยาลัยทักษิณ, (นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๔), หน้า ๒-๓.

^{๓๘} พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ, วรรณคดีศาสนาและชนบทประเพณี, (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๗.

๒. มุ่งแสดงให้เห็นประชาชนเข้าใจโลกตามความเป็น เช่น ทำอย่างใดได้อย่างนั้น สรรพสิ่งล้วนไม่เที่ยงแท้จะต้องแตกดับไปในที่สุด ให้มองเห็นว่าการดำรงตนอยู่ในทำนองคลองธรรม มีผลคือได้รับความสุข

๓. มุ่งแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาสูงส่งด้วยบารมีของพระบรมศาสดา บุคคลทุกคนมีสิทธิและความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้หากได้รับการฝึกฝนให้ถูกต้อง

๔. มุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาหลักคำสอน โดยผ่านวรรณคดีไทย เพื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดความสงบสุขแก่ตน

๕. มุ่งให้หลักธรรมในพุทธศาสนาเด่นชัดเพื่อโน้มน้าวจิตใจให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ดังมีแทรกปาฏิหาริย์ให้ปรากฏหลายตอน เช่น พระปฐมสมโพธิกถา และพระมาลัยคำหลวง

๖. มุ่งที่จะเจริญรุ่งเรืองในพุทธศาสนา และประวัติของพุทธศาสนสถาน เช่น ปุณโณวาทคำฉันท์^{๓๙}

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาบางอย่างอาจจะถูกเปลี่ยนไปตามค่านิยมของสังคม หรือตามอิทธิพลของต่างชาติก็ตาม แต่ความคิดความเชื่อบางอย่างที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของคนไทยมาช้านานก็ยังคงอยู่ต่อไป เช่น ความเชื่อเรื่องกรรม ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสิ่งต่างๆ เรื่องอำนาจวาสนาและบุญบารมี สิ่งเหล่านี้จะแทรกอยู่ในเนื้อหาของวรรณคดีเกือบทุกเรื่อง

พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงบัดนี้ราว ๒,๐๐๐ ปี ประวัติศาสตร์ชาติไทยมีความเกี่ยวเนื่องผูกพันกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด โดยเฉพาะชาวไทยนับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อมาเป็นประวัติศาสตร์ของคนที่น่าถือพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนากับคนไทยมีความสัมพันธ์แนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ตามที่กล่าวมาแล้ว ด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ตลอดเวลายาวนาน วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสังคมไทย เป็นแหล่งคำสั่งสอนการฝึกอบรม กิจกรรมใหญ่ที่มีความสำคัญของรัฐก็ดี ของชุมชนก็ดี จะมีส่วนประกอบด้วยพระพุทธศาสนาเป็นพิธีการเพื่อเน้นย้ำความสำคัญและเสริมคุณค่าทางจิตใจ ด้านภาษา ภาษาไทยมีถ้อยคำส่วนใหญ่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต โดยคำบาลีมาจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ส่วนคำสันสกฤตมาจากพระพุทธศาสนาโดยอ้อมบ้าง และอิทธิพลโดยอ้อมบ้าง เช่น ไตรภูมิ พระร่วง ปฐมสมโพธิกถา มหาชาติคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ เป็นต้น แม้แต่ในวรรณกรรมปัจจุบันนักเรียนจะสังเกตได้ว่ามีคติทางพระพุทธศาสนาอยู่ด้วย เช่น ในเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความกตัญญูกตเวที ฯลฯ

^{๓๙} พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ, วรรณคดีศาสนาและชนบประเพณี, หน้า ๖.

เมื่อใดก็ตามองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาอื่นๆ จะได้รับผลกระทบทั้งในเชิงลบ ตัวแปรสำคัญที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการตั้งคำถามคือ “พุทธบริษัททั้ง ๔” ดังที่ได้กล่าวแล้ว แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันนี้ หนึ่งในพุทธบริษัทที่ได้รับการตั้งข้อสังเกตในเชิงลบมากที่สุดกลุ่มหนึ่งคือ “พระภิกษุ” ว่าเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนิกชนกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะอุบาสก และอุบาสิกได้กำลังตั้งคำถามว่า “พระสงฆ์บางรูปกำลังเป็นต้นเหตุแห่งวิกฤติศรัทธา” กล่าวคือ เป็นต้นเหตุที่หักกลุ่มคนที่มีศรัทธา หรือมีศรัทธาคลอนแคลนในพระพุทธศาสนา กำลังเสื่อมศรัทธา และทำให้กลุ่มคนที่ไม่ศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว หันหลังให้แก่พระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

เมื่อใดก็ตามที่ได้สอบสวนจนรู้ได้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศลหรือมีโทษเมื่อนั้น พึงละเสีย และเมื่อใดสอบสวนจนรู้ได้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นกุศลหรือไม่มีโทษ เมื่อนั้นพึงถือปฏิบัติ จะเห็นว่า หลักการในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงห้ามวามิให้เชื่อบุคคล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พระองค์พยายามที่จะให้หลักการเพื่อเป็นเกณฑ์ในการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการไตร่ตรองเรื่องราว หรือประเด็นต่างๆ อย่างมีวิจารณ์ญาณ โดยไม่ด่วนตัดสินใจเชื่อด้วยความมกมาย หรือเร่งรีบกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งโดยขาดการไตร่ตรองด้วยเหตุและผล และท่านยังได้กล่าวสรุปไว้ว่าคิดหา หากเรายังมีศรัทธาวิปริตเพราะขาดปัญญาในการคิดไตร่ตรองอย่างแยบคายถึงความเหมาะสมตามหลักการโยนิโสมนสิการ จะเป็นพระภิกษุสามเณรหรืออุบาสกอุบาสิกาเจ้าสำนักบำเพ็ญเพียรแค่ไหน ก็เป็นเพียงการใช้สื่อวิปริต ชักนำไปสู่การทำบุญแต่ขาดกุศล ชักพาให้อุบาสกอุบาสิกาไม่เชื่อมั่นในตัวเอง แต่เน้นให้ความเชื่อมั่นในครูอาจารย์เพื่อให้ได้มาซึ่งลาภ ยศ สรรเสริญ โดยการสอนให้อุบาสกอุบาสิกาสยบยอมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิปาฏิหาริย์ ทั้งที่พระพุทธเจ้าให้เน้นสอนเรื่องปาฏิหาริย์แห่งธรรม แต่พระภิกษุมุ่งไปที่ปาฏิหาริย์แห่งอิทธิฤทธิ์ การอวดตัวอวดตน และประกาศตนว่าบรรลुकุณพิเศษ แม้ข้อเท็จจริงพระพุทธเจ้าจะทรงห้ามว่า “บรรลุจริงก็อาบัติปาจิตตีย์ ไม่บรรลุจริงก็อาบัติปาราชิก” และเมื่อความจริงบางอย่างปรากฏชัด จึงเป็นที่มาของวิกฤติศรัทธาที่พุทธศาสนิกชนมีต่อพระภิกษุ ทั้งภิกษุรูปที่ประพตติผิด และลามไปถึงพระภิกษุอื่น ๆ ในฐานะที่เป็นสมาชิกขององค์กรสงฆ์ในภาพรวม ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่ตั้งศรัทธาถูกต้องที่เรียกว่าศรัทธาญาณสัมปยุต ก็จะทำให้เกิดความสุขที่แท้จริงได้

๔.๓ สรุป

จากการวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยในด้านจารีตประเพณี และด้านศิลปกรรม สรุปได้ว่า ความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งจารีตประเพณีของชาวไทยตั้งแต่ยุคอาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นมา ซึ่งปรากฏทั้งในรูปของกฎหมาย กฎกติกาที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงกิจกรรมที่นำเอาศาสนสถานมาเป็นการเชื่อมโยงระหว่างพระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนก่อให้เกิดเป็นประเพณีต่างๆ ที่เรียกว่า ประเพณี ๑๒ เดือน เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา หรือแม้แต่ประเพณีประยุกต์ต่างๆ เช่น งานสงกรานต์ งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานเกี่ยวกับพิธีศพ เป็นต้น ผู้ศึกษามองว่าเป็นประเพณีที่รัฐเป็นผู้กำหนดให้มีด้วยสาเหตุหลัก ๒ ประการ คือ ต้องการให้คนมีที่พึ่งทางใจ หาทางให้คนทำความดี เพื่อเป็นที่พึ่งของตนเองได้ และประการที่สอง คือการสร้างอำนาจบารมีโดยอาศัยหลักธรรมทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนกลัวบาป และรู้จักวางตนให้เหมาะกับกาลเทศะ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของจารีต

ประเพณีที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติ โดยการสร้างเงื่อนไขว่านั่นเป็นกฎกติกาของสังคม เมื่อทุกคนมีความสมัครสมานสามัคคีพร้อมเพรียงกันทำแล้ว ย่อมก่อให้เกิดสังคมสันติสุข ดังคำที่ว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส” ทุกคนอ้อมเอิบด้วยความเชื่อเรื่องบุญกุศล เรื่องบาปกรรม เป็นเหตุให้เว้นชั่ว ประกอบดี มุ่งพัฒนาจิตให้ผ่องใสด้วยหลักธรรมทางศาสนา แต่เมื่อมองในแง่บวกจะเห็นได้ว่า จาริตประเพณีนั้นเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจที่ติงาม ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข แต่เมื่อมองในแง่ลบ ก็คงมองว่านั่นคือการปกครองด้วยอำนาจธรรมรัฐ โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการกำหนดบทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคมนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นมีความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ด้วยอาศัยความศรัทธาพุทธบริษัทชาวไทย โดยเห็นปรากฏจากงานศิลปกรรมของช่างฝีมือต่างๆ ที่สร้างขึ้นด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑) ด้านสถาปัตยกรรม คืองานที่สรรสร้างเป็นถาวรวัตถุอันสวยงาม เช่น พระปราสาทเป็นสถาปัตยกรรมหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เช่น พระปราสาทวัดอรุณ หรือ เจดีย์ในพระพุทธศาสนานั้นถูกสร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธาและความเคารพ แสดงให้เห็นว่าถ้าบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนมั่งคั่งและมีศรัทธามากก็มักสร้างเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่ สวยงามและมีความมั่นคงถาวร บริเวณภาคกลางมีการค้นพบซากเจดีย์ในหลายพื้นที่โดยเฉพาะบริเวณที่พบมากได้แก่ เมืองโบราณอู่ทอง เมืองนครโบราณปฐม เป็นต้น ๒) ด้านประติมากรรม ประติมากรรมที่สร้างขึ้นในราชอาณาจักรไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในส่วนของการกำกับโดยรัฐอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข หรือการดำเนินของพุทธศาสนิกชนทั่วไปโดยการนำของพระภิกษุสงฆ์ เป็นการสร้างด้วยความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยประติมากรรมที่โดดเด่นที่สุดก็คือพระพุทธรูปปาง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่มีระยะเวลาอันยาวนานที่สุด อีกทั้งพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ให้ความสำคัญต่อการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา มาก ศิลปะของพุทธศิลป์จึงมีการพัฒนาตามความนิยมของพระมหากษัตริย์ จนถึงปัจจุบัน ศิลปะของพุทธศิลป์มีลักษณะที่หลากหลาย ไม่มีลักษณะเด่นเป็นการเฉพาะ ๓) ด้านจิตรกรรม งานจิตรกรรมเป็นภาพเขียนในทางพระพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่จะมีปรากฏอยู่ตามผนังอาคารทางพระพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ แม้แต่ในคูหา องค์ปราสาท รวมทั้งอาคารต่างๆ ที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนัง นอกจากจะมีไว้เพื่อประดับตกแต่งในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้ว คุณค่าประการหนึ่งที่จะได้รับ คือเรื่องราวหลักธรรมบางประการที่พระสงฆ์เทศนาสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนยึดถือนำไปปฏิบัติ เรื่องเหล่านี้มิใช่มีแต่ในคำเทศนาของพระสงฆ์เท่านั้น ยังปรากฏเป็นภาพเล่าเรื่องบนผนังอาคารภายในวิหารนั้นด้วย และ ๔) ด้านวรรณกรรม วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยมากจะมุ่งสอนใจของบุคคลให้รู้ดีรู้ชั่ว กล่อมเกล่าจิตใจให้ประณีตงดงามขึ้น เว้นจากสิ่งที่ชั่วให้ประพฤติในสิ่งที่ดีงาม จึงได้เรียกกันว่าวรรณกรรม คำเทศน์ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น ส่วนวรรณกรรมที่มีเนื้อหาในด้านให้คำแนะนำในการดำเนินชีวิต จัดเป็นวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ สุภาษิตพระร่วง เพลงยาวถวายโอวาท สุภาษิตสอนหญิง กฤษณาสอนน้อง โลกนิติคำโคลง ความแตกต่างของวรรณกรรมสองประเภทนี้เห็นได้ชัด คือ วรรณกรรมคำเทศน์จะมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับศาสนธรรม ส่วนวรรณกรรมคำสอนจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำแนะนำสั่งสอนที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติและใช้สั่งสอนเยาวชนในกลุ่มของตน เพื่อเป็นแนวทางในชีวิตประจำวัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย และ ๓) เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย โดยงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสารเป็นสำคัญ ผลการศึกษาพบว่า

ความหมาย ความสำคัญ และประเภทของศรัทธาในพระพุทธศาสนา ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคม ฉะนั้น วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่จึงอยู่ในกรอบแห่งศาสนา พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างมาก เป็นเครื่องกลมเกลยจิตใจมนุษย์ ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่มีแต่ความสามัคคีเอื้อเฟื้อต่อกัน ความเชื่อในพุทธศาสนาเน้นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล และพิจารณาด้วยปัญญา หาเหตุผลให้เห็นจริงแก่ใจจึงเชื่อ เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญา ศรัทธานั้นต้องเกิดขึ้นมาเองและประกอบด้วยปัญญาของผู้ศรัทธาที่รับรู้เห็นเองตามความเป็นจริงและใช้ปัญญาเป็นเครื่องช่วยกลั่นกรอง เมื่อมนุษย์มีศรัทธาจะไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาแต่จะต้องมีกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอย่างอิสระ มีเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ในคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงหลักศรัทธาไว้อย่างเดียวคือ ตถาคตโพธิสัทธา แต่ในสมัยต่อมาพระอรหันตเถรวาทได้รวบรวมจัดให้เป็นหมวดหมู่เข้าด้วยกันเป็น ๔ ประเภท คือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และตถาคตโพธิสัทธา ศรัทธาทั้ง ๔ ประเภทนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดี และในการทำความดีไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะภายนอก จึงจัดเข้าในศรัทธาญาณสัมปยุต ส่วนศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้าม คือศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิยุต ซึ่งเป็นศรัทธาที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ และในการสร้างศรัทธานั้น สิ่งจำเป็นที่จะต้องมียุติปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่ ปรโตโฆสะ อันเป็นความเชื่อในความมีเหตุผลผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จึงมีการรับฟังการศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้น มองเห็นเหตุผลด้วยตนเอง และอาศัยโยนิโสมนสิการมาเป็นตัวช่วยให้ความเชื่อนั้นเป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อปัญญา จึงกล่าวได้ว่าการสร้างศรัทธาที่ถูกต้องก็คือการสร้างปัญญานั้นเอง ซึ่งก็ต้องอาศัยแรงจูงใจจากหลักการ ๔ ประการที่เรียกว่า ปมาณิกา คือ รูปลักษณะน่าเลื่อมใส การครองตนสมณะสมณสาธูป เสียงกังวานชวนฟัง และเนื้อธรรมแห่งธรรมนำมาซึ่งความเลื่อมใส

พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย คนไทยมีศรัทธาเคารพนับถือ พระพุทธศาสนา มาตั้งแต่สมัยทวารวดี โดยปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ทั้งทางด้านศิลปกรรมและ วรรณกรรมคำสอน สื่อนี้ให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนาของชาวพุทธ ไทยว่ามีมาเป็นระยะเวลายาวนาน จนเกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางสังคมดั้งเดิมกับความ เชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธศาสนานั้น ได้มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวไทยพุทธที่สำคัญ ๒ ประการ คือ การเชื่อในพระรัตนตรัย และการเชื่อกฎแห่งกรรม การที่บุคคลผู้มีศรัทธาต่อ พระพุทธศาสนาได้ประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต โดยที่ท่าจิตของตนให้บริสุทธิ์พ้นจาก กิเลสโดยสิ้นเชิง กระทำให้แจ้ง ให้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ อันเป็นเหตุนำไปสู่การบรรลุนิพพาน ได้ในที่สุด ส่วนการเชื่อกฎแห่งกรรม มีผลต่อคุณภาพชีวิตคือการพัฒนาตนเองตามวิถีกฎแห่งกรรม ด้วยอาศัยสติเป็นกำลังสนับสนุนในการครองตน และการปฏิบัติต่อผู้อื่น ตลอดถึงทำให้เกิดความเข้าใจ ถูกต้องในหลักของกรรมและการให้ผลของกรรมที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ อันจะก่อให้เกิดบุญ ซึ่งความ เชื่อทั้ง ๒ ประการดังกล่าว ส่งผลให้คนไทยมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยที่ความเอื้ออารี และรู้จักให้อภัย ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ดินแดนแถบนี้ได้มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับผี และเทวดาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติของทุกวัฒนธรรม ทุกเผ่าพันธุ์ ในยุคโบราณที่จะมีความ เชื่อเรื่องผีและเทวดา และมีการพัฒนาการตามลำดับมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรสุโขทัย ที่พระพุทธศาสนา ที่เจริญรุ่งเรืองอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนานก็ด้วยความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยการนำของ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่อุปถัมภ์และช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความเป็นปราชญ์ผู้ธรรม ๒) ความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ๓) ความเป็นผู้นำในการสร้าง งานพุทธศิลป์ และ ๔) ความเป็นผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนข้างเคียง เมื่อ อาณาจักรสุโขทัยเสื่อมลง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก็ได้สถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ และในช่วงระยะเวลา ๔๑๗ ปีนี้ กรุงศรีอยุธยาได้เจริญทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมือง การ ปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งความเจริญเหล่านี้ได้รับมาจากอิทธิพลของ พระพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทต่อสังคมเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธา พระมหากษัตริย์และสามัญชนทั่วไป ชาวกรุงศรีอยุธยามีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เคารพกราบ ไหว้พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการให้การศึกษาอบรมชาวบ้าน ทั้งด้าน วิชาการและจริยธรรม สร้างความสงบร่มเย็นเป็นสุขในการดำเนินชีวิต อันเป็นเหตุให้มีการสร้างงาน ด้านศิลปกรรมทางศาสนาออกมาอย่างสวยงามซึ่งสื่อนี้ออกมาทางด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ เช่น พระปรางค์ที่วัดพุทธไธศวรชัย พระพุทธรูปศิลา ภาพเขียนบนผนังใน กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นต้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์ แห่งราชวงศ์จักรี ได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ และในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญในการให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งนั่น ก็เพราะพระราชศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นพระราชอุปนิสัยที่ได้รับการปลูกฝังมา จากพระราชวงศ์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไปส่วนหนึ่งก็เพราะความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เกิดมาได้เห็นวัดวาอาราม พระสงฆ์ ได้ประกอบพิธีกรรมทาง พระพุทธศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร พิธีทำบุญประเพณีไทยต่างๆ เป็นต้น

พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยที่ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่เห็นได้ชัด ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมด้านวัตถุ ได้แก่ ศิลปกรรมสาขาต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ด้วยสติปัญญาซึ่งถ่ายทอดให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เป็นรูปธรรมอันละเอียด มี ๔ ประเภทด้วยกัน ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณกรรม ๒) วัฒนธรรมด้านไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ การปฏิบัติหรือแนวความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา กฎหมาย ที่รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตและยุคสมัย ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ คือแบบแผนที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน เช่น การเกิด การบวชนาค การแต่งงาน การตาย หรือวันสำคัญต่างๆ เช่น วันสารท วันตรุษ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ลักษณะนิสัยของคนไทย ที่รับการถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนา เช่น เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง ร่าเริง แจ่มใส เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใจไมตรี เสียสละ เป็นต้น หรือกฎระเบียบของสังคม เช่น กฎหมาย เรื่องการผิดประเวณี การลักขโมย เป็นต้น ล้วนเกิดมาจากพระพุทธศาสนา ประเทศไทยได้รับเอา วัฒนธรรมมาจากพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต จนกลายมาเป็นรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย กิจกรรมทางสังคมทั้งหมดของประชาชนทั่วไป จะมีพิธีกรรมทางศาสนาแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น การเกิด การขึ้นบ้านใหม่ การสมรส และงานฉลองต่างๆ ตลอดงานศพ ตั้งแต่เกิด จนตายก็ว่าได้ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ได้แก่ โบสถ์ เจดีย์ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานับว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้ก็เป็นด้วยเพราะหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนเข้ากับสภาพแวดล้อมของสังคมที่พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ด้วย

จุดกำเนิดของพุทธศิลป์ มีลักษณะมาจากมหาปุริสลักษณะ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏเป็นงานทางด้านศิลปกรรมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ถิ่นอินเดีย และเข้าสู่ประเทศไทย โดยสรุปมี ๓ ลักษณะ คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ได้แก่ ๑) สถาปัตยกรรม เป็นสิ่งก่อสร้างที่สื่อถึงสถานที่ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร พระปรารค์ ศาลาการเปรียญ หอไตร กุฏิ เป็นต้น พุทธสถานหรือสถาปัตยกรรมที่เนื่องในพุทธศาสนาในประเทศไทย ในแต่ละยุคสมัยมีรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งแล้วแต่ความนิยมในลักษณะศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ของช่าง ๒) ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะในการปั้น หล่อ หรือ แกะสลัก เช่น รูปปั้นพระพุทธรูป เป็นต้น ประติมากรรมไทยส่วนใหญ่ มีจุดประสงค์ในการสร้างขึ้น ด้วยศรัทธาอันแน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูปในสมัยต่างๆ ๓) จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะในการวาดภาพ ระบายสี งานจิตรกรรม เป็นการเขียนภาพพระพุทธรูปลงบนฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร เป็นต้น งานจิตรกรรมส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ ชาดก ซึ่งสามารถแสดงเรื่องราวได้มากกว่างานประติมากรรม จากความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย ได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อมอีกด้วย การศึกษาจิตรกรรมในด้านนี้ย่อมเป็นผลพลอยได้ที่ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอื่น ๆ การศึกษาดังกล่าว ย่อมมีผลต่องานวิชาการของประเทศชาติใน

การพิสูจน์หาความจริง ที่จะนำมาซึ่งความภาคภูมิใจในฐานะที่เป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มาก่อน

วิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย ความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งจารีตประเพณีของชาวไทยตั้งแต่ยุคอาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นมา ซึ่งปรากฏทั้งในรูปของกฎหมาย กฎกติกาที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงกิจกรรมที่นำเอาศาสนสถานมาเป็นการเชื่อมโยงระหว่างพระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนก่อให้เกิดเป็นประเพณีต่างๆ ที่เรียกว่า ประเพณี ๑๒ เดือน เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา หรือแม้แต่ประเพณีประยุกต์ต่างๆ เช่น งานสงกรานต์ งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานเกี่ยวกับพิธีศพ เป็นต้น เป็นประเพณีที่รัฐเป็นผู้กำหนดให้มีด้วยสาเหตุหลัก ๒ ประการ คือ ต้องการให้คนมีที่พึ่งทางใจ หาทางให้คนทำความดี เพื่อเป็นที่พึ่งของตนเองได้ และประการที่สอง คือการสร้างอำนาจบารมีโดยอาศัยหลักธรรมทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนกลัวบาป และรู้จักวางตนให้เหมาะกับกาลเทศะ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของจารีตประเพณีที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติ โดยการสร้างเงื่อนไขว่านั่นเป็นกฎกติกาของสังคม เมื่อทุกคนมีความสมัครสมานสามัคคีพร้อมเพรียงกันทำแล้ว ย่อมก่อให้เกิดสังคมสันติสุข ดังนั้นพัฒนาการของศรัทธาก่อให้เกิดผล ๒ ประการ คือ ๑) รากฐานทางวัฒนธรรมประเพณี ได้แก่ แนวความคิด ความเชื่ออุดมการณ์ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา กฎหมาย ที่รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตและยุคสมัย ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ๒) เอกลักษณ์และมรดกของชาติ ประเทศไทยได้รับเอาวัฒนธรรมจากพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต จนกลายมาเป็นรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย กิจกรรมทางสังคมทั้งหมดของประชาชนทั่วไป จะมีพิธีกรรมทางศาสนาแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น การเกิด การขึ้นบ้านใหม่ การสมรส และงานฉลองต่างๆ ตลอดจนงานศพ ตั้งแต่เกิดจนตายก็ว่าได้

ในประเด็นเรื่องพัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทยด้านศิลปกรรม จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ด้วยอาศัยความศรัทธาพุทธบริษัทชาวไทย โดยเห็นปรากฏจากงานศิลปกรรมของช่างฝีมือต่างๆ ที่สร้างขึ้นด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑) ด้านสถาปัตยกรรม คืองานที่สรรสร้างเป็นถาวรวัตถุอันสวยงาม เช่น พระปราสาทเป็นสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ๒) ด้านประติมากรรม เป็นการสร้างด้วยความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยประติมากรรมที่โดดเด่นที่สุดก็คือพระพุทธรูป ๓) ด้านจิตรกรรม งานจิตรกรรมเป็นภาพเขียนในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏอยู่ตามโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ แม้แต่ในคูหา องค์ปราสาท รวมทั้งอาคารต่างๆ นอกจากจะมีไว้เพื่อประดับตกแต่งในโบสถ์วิหารให้เกิดความสวยงามแล้วยังเป็นการสื่อธรรมและเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาผ่านงานจิตรศิลป์ และ ๔) วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยมากจะมุ่งสอนใจของบุคคลให้รู้ดีรู้ชั่ว กล่อมเกลาจิตใจให้ประณีตงดงามขึ้น เว้นจากสิ่งชั่วให้ประพฤติในสิ่งที่ดีงาม จึงได้เรียกกันว่าวรรณกรรมคำเทศน์ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง เป็นต้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

๑. ควรมีการขยายความหมายของศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่แท้จริงให้ปรากฏต่อสังคมทั้งด้านเอกสารคัมภีร์ และการนำไปใช้อย่างถูกต้อง

๒. ควรมีการทำความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างศรัทธาตามหลักคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับเชื่อตามความหมายของพุทธศาสนิกชนไทย โดยมีการร่วมมือการแก้ไขปัญหอย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์สุขของสังคม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “ศรัทธากับความเชื่อในพระพุทธศาสนากับสังคมไทย กรณีศึกษากลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่”

๒. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “ศึกษาความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน”

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย, ๒๕๒๖.

กรมศิลปากร. วัฒนธรรมการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

กิริติ บุญเจือ. ประชาชนอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายต่างๆ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญา จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

คณะกรรมการพิจารณาจารึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๘.

จิตร บัวบุศย์. การศึกษาศิลปกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: สมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง, ๒๕๑๖.

จิรพันธ์ สมประสงค์. ประวัติศิลปะ. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ. พระมัลลย์คำหลวง. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ. พุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔.

दनัย ไชยโยธา. ๕๓ พระมหากษัตริย์ไทย ๘ ทรงครองใจไทยทั้งปวง. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

..... พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

เดือน คำดี. ศาสนศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

ตรี อมาตยกุล. นิทานประวัติศาสตร์และโบราณคดี. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๔

น.ณ ปากน้ำ และแสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. **จิตรกรรมสมัยอยุธยาจากสมุดข่อย**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๒๘.

นริศ เลี่ยมทอง. **คู่มือมหาเวสสันดรชาดก**. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๒.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. **วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. พิษณุโลก: โครงการตำรา มศว., ๒๕๒๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. **เอกสารประกอบการสอนวิชา พระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ประกิต(จิตร) บัวบุศย์, ศ.. **“จริงหรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับคลื่นพุทธศาสนาคลื่นแรกจากพระเจ้าอโศกมหาราช”**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ประสิทธิ์ ศรีสมุทร. **วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา**. กองผลิตเอกสารและตำรามหาวิทยาลัยทักษิณ. นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๔.

ปิ่น มุทุกันต์, พันเอก. **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

ผาสุข อินทรารุช, ศ.ดร.. **สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

พรพรรณ ธารานูมาศ. **วรรณคดีศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๓๗.

พัฒน์ เฟื่องผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสีหิ). **มงคล ๓๘ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๔.

_____ . **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๒

_____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระญาณวโรดม. **ศาสนาต่าง ๆ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระยาสิทธิ. **ไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร: คลังปัญญา, ๒๕๒๘.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **กระแสนธรรมเพื่อชีวิตและสังคม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตภาโณ). **อานุภาพพระรัตนตรัย**. กรุงเทพมหานคร: พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- พิฑูร มลิวัดย์ และ ไสว มาลาทอง. **พระพุทธศาสนาสำหรับประชาชน ตอนที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.
- พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ. **วรรณคดีศาสนาและขนบประเพณี**. กรุงเทพมหานคร: เจริญรัตน์การพิมพ์, ม.ป.ป..
- พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา. **การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้านริศกะ จาก พ.ศ. ๒๗๓-๗๐๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: เจริญธรรม, ๒๕๑๑.
- พุทธทาสภิกขุ. **ขุมนุมข้อคิดอิสระพุทธทาสภิกขุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๘.
- พุมิโอะ มะสุทานิ. **ศาสนาเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา**. แปลโดย พระกวีวรรณ (จ่านงค์ ชุตินธโร). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. **ความเชื่อ**. สงขลา: มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๒.
- มณี พะยอมยงค์. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **หลักสูตรและประมวลการสอบวิชาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **มนุษย์กับสังคม ฉบับปรับปรุง**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- มูลนิธิภูมิพล. **สหุณิติมาลาปกรณ์ สุตตมาลา (ฉบับภูมิพล)**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพล ๒๕๒๕.
- มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธานปทีปิกาและอภิธานปทีปิกาสุจิ**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย. **ปรมัตถธรรม ๔**. พระนคร: เลียงเชียงเจริญ, ๒๕๑๒.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นานมีบุ๊คส์พับลิคชั่นส์, ๒๕๔๖.
- วนิดา ขำเขียว. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: พรานนกการพิมพ์, ๒๕๔๓.
- วศิน อินทสระ. **ศรัทธากับปัญญา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔.
- วรรณสิทธิ ไหวทยะเสวี (ผู้แปล). **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค**. กรุงเทพมหานคร: ธเนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- วิภัฏย์ พงศ์พินิตานนท์. **ไทยศึกษา: ประติมากรรมและจิตรกรรมไทย หน่วยที่ ๑๓**. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาวิชาศิลปศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๑.

- วิรัตน์ พิชัยไพบุลย์. **ความเข้าใจศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **ประติมากรรมไทย**. หนังสือชุดความรู้ไทย. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๒๘.
- วิทย์ เทียงบุญธรรม. **พจนานุกรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ห.จ.ก. ประชุมทองกาน, ๒๕๓๖.
- ศิลป์ พีระศรี. **ศิลปะสงเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๔.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. **กรุงศรีอยุธยาของเรา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.
- _____ . **สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคคดีดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๓๙.
- สงวน บุญรอด. **พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาศิลปศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครุชนบุรี, ๒๕๒๖.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. **วัดพุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร: เจริญธรรม, ๒๕๑๗.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง). พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ) (แปล). **สังคิยวงศ์: พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๒๑.
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.
- สมพร อยู่โพธิ์. **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.
- สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๔.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. **อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๒.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **สุวรรณภูมิ ต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๙.
- _____ . **กรุงสุโขทัยมาจากไหน?**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๘.
- สุชาติ เถาทอง. **ศิลปะกับมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

_____. **พุทธศิลป์ล้ำเลิศควรเชิดชู**. กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐.

สุมาลี เอกชนนิยม. **อุปแต้มในลิมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๘.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., ศ.ดร.. **ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการ
พิมพ์, ๒๕๓๗.

สุวรรณา สถาอนันท์. **ศรัทธากับปัญญาบทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุวัฒน์ จันทรวงศ์. **ปรัชญาและศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

สุนทร ณ รังสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสถียร โปธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน
จำกัด สื่อการค้า, ๒๕๒๒.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). **วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์
ก้าวหน้า, ๒๕๐๓.

เสฐียร พันธรั้ง. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๔.

_____. **ศาสนาโบราณ**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๑.

เสนอ นิลเดช. **พื้นฐานอารยธรรมไทย**. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. **สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๔**. กรุงเทพ-
มหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

หลวงเทพธรรมานุศิษย์. **ธาตุบุปที่ปึกา**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

หลวงบริบาลปริภังค์, ศ.. **เรื่องโบราณคดีฯ**. พระนคร: รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๓.

อำนวยการ วิวรรธน์, ดร. (บรรณาธิการ). **พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร:
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕.

(๒) วิทยานิพนธ์และงานวิจัย:

ชาญวิทย์ สุขพร. “พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

ณรงค์เดช เลิศมงคล. “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและการประดับพระปรมาภิไธยในสมัยรัตนโกสินทร์”.
ปริญญาโทศิลปศึกษา สาขาทัศนศิลป์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ, ๒๕๔๘.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”. **ดุขฎิณิพนธ์
พุทธศาสตร์ดุขฎิณิบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เนตรนภา แก้วแสงธรรม. “การศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีอิทธิพลต่อวิถี
ชีวิตชาวจังหวัดอุบลราชธานี: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดทุ่งศรีเมือง วัดบ้านนาควายและวัด

- หนองมะนาว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.**
- พระกัณหา กนต์สีโล (อนุอัน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติความเชื่อเรื่องบาป-บุญ ที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.**
- พระครูปลัดชัยวัฒน์ ฐิริปญโญ (โกสิทธิ). “ศึกษาพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามในฐานะสื่อสัญลักษณ์ส่งเสริมการเปิดรับพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.**
- พระชัยพร จันทวิไล (จันทวงษ์). “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.**
- พระพงศศักดิ์ อภิขชโว (รุ่งสง). “ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณี พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.**
- พระมหาเกษม พยุง (ทาสจิตโต). “พระพุทธศาสนาในเมืองกำแพงเพชรโบราณ”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.**
- พระมหาติศพงษ์ พรหมโชโต. “หลักพุทธปรัชญาที่ปรากฏในพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.**
- พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ). “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.**
- พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ออกัสติน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.**
- พระมหาอุทธร ภูญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์). “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.**
- พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน (แก้วมณี). “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อศิลปวัฒนธรรมในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.**

- พระมหาสุทัศน์ ตีสรรวาที. “อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐..
- พระมหาสุพัฒน์ กลยานธมโม. “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก). “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระสร้างชาติสิริ จารุวณโณ (สุวรรณพุทธ). “การศึกษาเปรียบเทียบหลักการเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์ตามคติของนักบุญออกเกสติน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พรทิพา ภูมิพินานนท์. “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาและการพัฒนาคน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- สรโรชา คุณาธิพงษ์. “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของศรัทธาในพระพุทธศาสนา”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สมพงษ์ สันติสุขवंต์, นาวาตรี. “การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- เสนาะ เตียรทอง. “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในพุทธศิลป์: ศึกษาเฉพาะกรณีของพระครูอุทัยภาคาท (หลวงพ่อหอม) วัดไผ่โรงวัว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- อุดม จุมพลกล้า และคณะ. “วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศไทย”. **รายงานการวิจัย**. ม.ป.ท.: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม, ๒๕๔๙.
- Phra Naw Leang Tejanya. “การศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาเซน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

(๓) เอกสารคำสอน/เอกสารประกอบการสอน:

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “๐๘๐ ๑๐๖ พุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน”. เอกสารประกอบคำสอน. นครปฐม: ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๔๗.

ภัทรพร สิริกาญจน. “เกิดกับตาย”. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยศึกษา หน่วยที่ ๑-๖. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. “อาณาจักรอยุธยา”. ในเอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔.

_____. “ประวัติศาสตร์ไทย ๑”. ใน เอกสารการสอนชุดสังคมศึกษา ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔.

สมบูรณ์ แก่นตะเคียน. “การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยขนบธรรมเนียมประเพณีไทย”. เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๗๗. กรุงเทพมหานคร: หน่วยนิเทศ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙.

(๔) บทความ:

นภาเดช กาญจนะ. “ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา”. ใน วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๓๘): ๘๔-๘๕.

น้อมนิจ วงศ์สิทธิธรรม. “วัฒนธรรมทางศาสนาในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑”. ใน วารสารรามคำแหง. ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔: ๖๒-๖๙.

สุริยา รัตน์กุล. “พระมหาเถรศรีศรัทธา: วีรบุรุษอีกองค์หนึ่งในสมัยสุโขทัย”. ใน วารสารศาสนาและวัฒนธรรม, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (๒๕๕๐): ๖๑-๗๙.

(๕) สารนิเทศจาก World Wide Web (www):

ดำรง ราชานุภาพ. (๒๐ ม.ค. ๒๕๖๑). สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ.[ออนไลน์].แหล่งข้อมูล: www.prince-damrong.moi.go.th/Moral.htm, [๒๐ มกราคม ๒๕๖๑].

ไทยรัฐออนไลน์. (๒๔ ต.ค. ๒๕๖๐). “กาแกน มาลิก (Gagan Malik) ส่งจดหมายแสดงความอาลัย ในหลวง ร.๙ ด้วยความศรัทธาล้นเปี่ยม”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.thairath.co.th/content/1104520>. [๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐].

บางกอกโพสต์ออนไลน์. (๒๔ ต.ค.๒๕๖๐). “ชาวอำเภอแม่แจ่มจัดนิทรรศการภาพในหลวง ร.๙ จำนวน ๑๙๙ รูป”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/777542>, [๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐].

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสุโขทัย. (๑๐ ม.ค. ๒๕๖๑). “ประวัติศาสตร์สุโขทัย”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.sukhothai.go.th/data/data_01.htm. [๑๐ มกราคม ๒๕๖๑].

มติชนออนไลน์. (๒๔ ต.ค.๒๕๖๐). “รวมหัวใจถวายศรัทธาในหลวงรัชกาล ๙”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.matichonweekly.com/publicize/article_59519. [๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐].

๒. ภาษาอังกฤษ:

Alexandra R. Kapur-Fie. **Thailand Buddhism, Society and Women**. New Delhi: Shakti Malik Abhinav Publications, 1998.

Denwood, Philip and Piatigorsky, Alexander. **Buddhist studies: Ancient and Modern**. London: Curzon press Ltd., 1983.

Phra Brahmaganabhorn[P.A.Payutto].**Thai Buddhism in the Buddhist world**. Bangkok Thailand: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press, 2548/2005.

Spiro, Melford E. **Buddhism and Society**. London: UC Press Ltd., 1982.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายลิขิต บุญละคร
- เกิด : วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔
- ภูมิลำเนา : บ้านเลขที่ ๑๙ หมู่ ๔ ตำบลหนองแวง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- ประวัติการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๗ สำเร็จการศึกษาประถมศึกษา โรงเรียนบ้านอี่เม้ง
: พ.ศ. ๒๕๕๒ สำเร็จการศึกษามัธยมศึกษาต้น-มัธยมศึกษาปลาย
โรงเรียนหนองผึ้งวิทยาคาร
: พ.ศ. ๒๕๕๗ สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- เข้าศึกษาต่อ : มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดอรุณราชวราราม คณะ ๑ กุฏิพระโสภณวชิราภรณ์ แขวงวัดอรุณ
เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐
โทรศัพท์: ๐๘ - ๗๙๑๔ - ๘๑๘๘
- วันที่สำเร็จการศึกษา : ๑๙ มกราคม ๒๕๖๒